

Technická univerzita v Liberci
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: primárního vzdělávání
Studijní program: Učitelství pro ZŠ
Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

**Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti
problematiky**

Children's violence and its causality

Gewalt begangen durch Kinder – kausale Zusammenhänge
der Problematik

Autor:
Miroslava BERKOVÁ

Podpis:

Adresa:
Příčná 526
463 61 Raspenava

Vedoucí práce:
PhDr. Magda Nišpanská

Počet

stran	obrázků	tabulek	grafů	pramenů	příloh
78	6	2	21	28	8

V Liberci 20.4.2007

Katedra: primárního vzdělávání

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(pro magisterský studijní program)

pro (diplomant) BERKOVÁ Miroslava
adresa: Příčná 526, 463 61 Raspenava
obor (kombinace): Učitelství pro 1. stupeň ZŠ
Název DP: Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti problematiky
Název DP v angličtině: Children's violence and its causality
Vedoucí práce: PhDr. Magda Nišpanská
Konzultant:
Termín odevzdání: duben 2007

Pozn. Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 30.9.2006

děkan

vedoucí katedry

Převzal (diplomant): *MIROSLAVA BERKOVÁ*

Datum: *30.9.2007*

Podpis: *Berková*

Název DP:

Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti problematiky

Vedoucí práce:

PhDr. Magda Nišpovská

Úvod:

Dětská kresba je jakousi cestou do dětské duše, pomocí níž můžeme dítě lépe poznat. Kresba nám dává množství charakteristických rysů, které vypovídají o tom, jak se dítě samo cítí a může nám odhalit i mnohé z toho, s čím se dítě nelehce svěřuje.

V souladu s nejnovějšími trendy metodologicko-pedagogického výzkumu spočívá výzkumný projekt v kvantitativních (rozběr kresby) a kvalitativních (souvislosti s osobnostními a socio-kulturními determinanty) faktorech.

Cíl:

Cílem diplomové práce bude ověření hypoteticky postulovaných souvislostí: podmíněno z šikany, násilí páchaného na dětech, osobnostními vlastnostmi.

Ilustrování výsledků dětskými kresbami.

Vytvoření stručné příručky pro diagnostiku výskytu násilí v dané třídě pomocí dětské kresby.

Požadavky:

Nastudování příslušné odborné literatury – obeznámení se s důležitými historickými východisky v dané oblasti. Propojení s novodobými poznatky o této problematice.

Provedení výzkumu a zhodnocení výsledků.

Literatura:

DAVIDO, R. Kresba jako nástroj poznání dítěte, Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-449-4x

DUNOVSKÝ, J.; DYTRYCH, Z.; MATĚJČEK, Z. A KOLEKTIV. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě, Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN 80-7169-192-5

FERJENČÍK, J. Úvod do metodologie pedagogického výzkumu: Jak zkoumat lidskou duši, Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-367-6

LOVASOVÁ, L. Šikana, Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86911-65-2

ŘÍČAN, P.; KREJČÍŘOVÁ, D. A KOLEKTIV. Dětská klinická psychologie, Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN 80-7169-512-2

ŽENATÁ, K. Obrazy z nevědomí, Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-033-x

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

V Liberci dne: 20.04. 2007.

Miroslava Berková

Poděkování

Mé první poděkování patří PhDr. Magdě Nišpenské za její vedení. Nemalé poděkování patří také paní učitelce, která mi umožnila provést časově rozsáhlý výzkum v její třídě a všem dětem, které velmi ochotně spolupracovaly a díky kterým tato práce mohla vzniknout. Těmto všem děkuji za milou a příjemnou spolupráci.

V neposlední řadě patří velké dík mé rodině, zejména za finanční podporu. Děkuji také mým přátelům za jejich cenné rady. Mému příteli srdečně děkuji za trpělivou podporu morální.

Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti problematiky

RKOVÁ Miroslava

2007

vedoucí DP: PhDr. Magda Nišpanská

Resumé: Cílem práce bylo ověření souvislostí násilí páchaného na dětech s chováním dětí jako potencionálních pachatelů dalšího násilí. Teoretická část stručně popisuje formy, projevy a důsledky násilí páchaného na dětech. Stanoví hypotézu o příčinné souvislosti násilí páchaného na dětech a jejich pozdějšími agresivními projevy v sociálních vztazích. Tato hypotéza je ověřena v teoretické části pomocí dětské kresby začarované rodiny, dotazníku rodinného a nejbližšího okolí dítěte, sociometrického a osobnostního dotazníku a rozhovoru s dítětem. Obsahuje i stručnou příručku pro screening dětské kresby začarované rodiny. Celá práce je podložena konkrétními případy a doplněna ilustracemi dětských kreseb.

Klíčová slova: projektivní metody, kresba rodiny, kresba začarované rodiny, násilí, syndrom CAN

Children's violence and its causality

Summary: The aim of this dissertation has been the verification of the connection of the violence committed on children with the behaviour of children as potential offenders of further violence. The theoretical part describes in short the forms, manifestations and consequences of violence committed on children. It establishes the hypothesis of the causal connection of the violence committed on the children and their subsequent aggressive manifestations in social relations. This hypothesis has been verified within the theoretical part by means of children drawing of an enchanted family, of an questionnaire of the family and nearest surroundings of the child, of a sociometrical and personality questionnaire and by means of a dialogue with the child. It involves also a brief manual for the screening of a children drawing of the enchanted family. The whole dissertation is based on individual cases and completed by illustrations of children drawings.

Keywords: projective methods, drawing of the family, drawing of the enchanted family, violence, Syndrome CAN

Gewalt begangen durch Kinder – kausale Zusammenhänge der Problematik
Gesprächs mit dem Kind selbstbeglaubigt. Es beinhaltet auch ein kurzgefasstes
Zusammenfassung: Ziel der Arbeit war die Beglaubigung der Zusammenhänge der auf den Kindern begangenen Gewalt mit dem Benehmen der Kinder als potentieller Täter von Weitergewalt. Der theoretischer Teil beschreibt kurz und bündig Formen, Äusserungen und Folgen von der an Kindern begangenen Gewalt. Es stellt auch fest die Hypothese über den kausalen Zusammenhang der an Kindern begangenen Gewalt und deren spätere aggressive Äusserungen in sozialen Beziehungen. Diese Hypothese ist in dem theoretischen Teil mit Hilfe einer Kinderzeichnung einer verhetzten Familie, eines Fragebogens der Familienumwelt und der nächsten Umwelt des Kindes, eines soziometrischen und Persönlichkeitsfragebogens und eines Handbuch für *screening* einer Kinderzeichnung der verhetzten Familie. Das ganze Werk beruht auf konkreten Fällen und ist mit Illustrationen von Kinderzeichnungen ergänzt.
Schlüsselbegriffe: Projektionsmethoden, Zeichnung einer Familie, Zeichnung einer verhetzten Familie, Gewalt, Syndrom CAN

I. ÚVOD	1
II. TEORETICKÁ ČÁST	3
1. Násilí	3
1.1 Děti ohrožené prostředím – Syndrom CAN	3
1.2 Násilí v rodině	5
1.2.1 Fyzické týrání	5
1.2.2 Psychické týrání	6
1.2.3 Zanedbávání	7
1.2.4 Sexuální zneužívání dětí	8
1.3 Rizikové faktory vztahové patologie v rodině	14
1.4 Zvláštní formy CAN	15
1.5 Šikana	15
1.6 Traumatizující a stresové situace	16
1.7 Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti problematiky	17
2. Arteterapie a výtvarné umění dětí	18
2.1 Historie arteterapie	18
2.2 Výtvarné umění dětí	18
2.3 Myšlenkové proudy dětského výtvarného projevu	19
2.4 Arteterapie jako vyjadřovací prostředek	20
2.5 Arteterapie jako léčebný prostředek – cíle arteterapie	22
2.6 Kresba a terapie týraných a sexuálně zneužívaných dětí	22
2.7 Kresba deprivovaných a odmítaných dětí	24
3. Kresba rodiny, kresba začarované rodiny	25
3.1 Historie kresby rodiny	26
3.2 Vývojová období kresby	27
3.3 Interpretace kresby	30
3.3.1 Obecná interpretace kresby postav	30
3.3.2 Interpretace zaměřená na kresbu začarované rodiny	36

III. PRAKTICKÁ ČÁST	39
1. Metodická příručka pro interpretaci kresby začarované rodiny	41
1.1 Postup při zadání kresby začarované rodiny	41
1.2 Vyhodnocení kresby	43
1.3 Rozhovor s autorem kresby	44
2. Dotazník sociometrie třídy	44
3. Dotazník rodinných vztahů a nejbližšího okolí dítěte	53
4. Konkrétní případy	60
4.1 Příklad Míši P.	60
4.2 Příklad Jarušky	66
4.3 Příklad Lenky	70
IV. ZÁVĚR	76
V. POUŽITÁ LITERATURA	77

I. Úvod

V souladu s nejnovějšími trendy v metodologii pedagogického výzkumu spočívá výzkumný projekt diplomové práce v kombinaci kvalitativního (rozbor kresby, strukturovaný rozhovor) a kvantitativního (dotazník) přístupu.

Dětská kresba je jakousi cestou do dětské duše, pomocí níž můžeme dítě lépe poznat. Kresba nám poskytuje množství charakteristických rysů, které vypovídají o tom, jak se dítě samo cítí a může nám odhalit i mnohé z toho, s čím se dítě nelehce svěřuje.

Pojem týrané, zneužívané a zanedbávané dítě se bohužel čím dál více ozývá a je známkou toho, že násilí je všude kolem nás. Setkáme se s ním na ulici, ve školách, v televizi, ale i na pracovištích a v rodinách. Je to problém rozšířený po celém světě a je potřeba s tím něco udělat.

Radikální změny nelze docílit ihned, ale je několik způsobů, jak proti násilí bojovat. Všichni lidé by se měli snažit, aby násilí vůbec, zvláště pak na dětech, ztrácelo na své intenzitě a četnosti. Pedagog je člověk, který s dětmi téměř denně přichází do kontaktu, má na ně obrovský vliv. Zvláště pro děti na prvním stupni je pedagog nejen učitelem, ale také přítelem a obrovským vzorem. Jeho úkolem je vychovat z dětí bytost, která bude spravedlivá, tolerantní a zodpovědná. Prvním krokem každého pedagoga by měla být prevence násilí. Dalším krokem bylo mělo být objevení případných patologických jevů a jejich odstranění.

Je však potřeba najít složitou cestičku k dítěti tak, aby bylo ochotné spolupracovat. Všechny negativní vlivy, které na malého lidského tvora dopadají, mu můžou velice ublížit a oslabit jeho osobnost po stránce psychické, někdy i fyzické. Takovému dítěti je třeba v každém případě pomoci. Pomoc však musí být natolik šetrná, abychom dítěti ještě více neublížili.

Tato práce obsahuje informace o různých formách násilí páchaného na dětech. Poukazuje na důsledky, ale také, a to hlavně, na příčiny. Téměř každé násilí totiž vznikne z jiného násilí. Je tedy potřeba tento bludný kruh narušit, aby následně nedocházelo k další návaznosti.

Jednou z cest, jak poodhalit možné patologické jevy působící na dítě ze strany domácího prostředí je kresba rodiny. Na základě kresby může pedagog,

nebo kdokoli jiný, odhalit možné příčiny problémů dítěte a pomoci mu. Kresba je pro dítě šetrnější způsob než „tahání“ informací. Je pro dítě přirozenou činností a navíc velice příjemnou. Tato práce obsahuje informace o kresbě rodiny a začarované rodiny, která pomůže každému, nejen pedagogovi, aby se orientoval v základních symbolech kresby a jejich významech. Práce dále obsahuje dotazníky potřebné pro podrobnější diagnostiku problematiky. Nechybí ani návod na vedení rozhovoru s dítětem.

Výsledky celého výzkumu problematiky jsou ilustrovány dětskými kresbami začarované rodiny.

Práce je pro obě strany velmi náročná, ale věřím, že s sebou přináší inspirující podněty pro budoucí výzkum. Jestliže pedagog skutečně objeví některé patologické jevy na dětech ve své třídě, podstata a příčina vzniku násilí je odhalena a zbývá ji odstranit. Pokud žádné výsledky takového charakteru pedagog neobjeví, o čemž asi každý alespoň chvíli pochybuje, prožijí pedagog a dítě alespoň společně strávené chvíle poznávání, důvěry a sdílnosti.

Myslím, že tato metoda je jedinečným přínosem a pedagogům se jejich úsilí mnohokrát vrátí. Snad budou mít uspokojivý pocit ze snahy pomoci malému dítěti. Přeji všem, kteří si s dětmi budou chtít kreslit, aby se setkávali s co největším počtem harmonických obrázků dokládajících spokojenost a štěstí dítěte.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. Násilí

Násilím je označováno jednání, kdy je druhému způsobena bolest, ať už fyzická či psychická. Jedná se o ponižování, poškozování, jednání proti lidské důstojnosti.

Agrese je přirozenou součástí života. Je předurčena k řešení náročných životních situací. Vliv na agresivní chování nemá však sama o sobě pouze vrozená dispozice agresivního chování, ale i sociální prostředí, mediální násilí a společnost, která takové chování toleruje. Nesmíme však opomíjet jeden z nejdůležitějších faktorů, který ovlivňuje dítě, jeho postoj a chování. Každý rodič zanechá na svém dítěti nezaměnitelnou a nesmazatelnou stopu.

Mezi faktory, které se podílí na výskytu agresivního chování, patří mediální násilí, klima společnosti, která takové chování akceptuje, změna hodnot a životního stylu. Agresivita a dravost má pak ve společnosti význam průbojnosti a postavení.

Právní předpisy chrání práva a svobody obviněných než aby tomu bylo spíše naopak. V přípravném řízení i v řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, má obviněný ze zákona právo na obhájce. Poškozený toto právo ze zákona nemá. (Sborník vybraných přednášek 1999, Dunovský a kolektiv 1999)

1.1 Děti ohrožené prostředím – Syndrom CAN

V polovině dvacátého století se objevuje název „syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte“.

„Za týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte považujeme: jakékoliv nenáhodné, preventabilní (lze mu předcházet), vědomé (případně i nevědomé) jednání rodiče, vychovatele nebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje jeho smrt.“ (Dunovský, Dytrich, Matějček 1995)

Formy a projevy násilí

Jak je již výše naznačeno, násilí má několik podob. Patří sem tělesné týrání, sexuální zneužívání, citové ponižování, psychické strádání a zanedbávání.

Pro přehlednost uvádějí Dunovský, Dytrich, Matějček a kolektiv (1995) tuto tabulku:

	<i>aktivní forma</i>	<i>pasivní forma</i>
<i>Tělesné týrání, zanedbávání a zneužívání</i>	ohrožování a poškozování násilím – tržné rány, poranění, bití, zlomeniny, krvácení, dušení, otrávení, smrt,	nedostatečné uspokojování životních potřeb – neprospívání, vyhladovění, nedostatky v bydlení, ošacení, ve zdravotní a výchovné péči
<i>Duševní a citové týrání, zneužívání a zanedbávání</i>	nadávky, ponižování, strašení, stres, šikana, agrese, vydírání	nedostatek podnětů, zanedbanost duševní i citová
<i>Sexuální zneužívání</i>	tělesný kontakt – sexuální hry, pohlavní zneužití, ohmatávání, manipulace v oblasti erotogenních zón, znásilnění, incest	vystavení sexuálním aktivitám dospělých – exhibice, video, foto, audiopornografie, zahrnutí dětí do sexuálních aktivit dospělých
<i>Zvláštní formy: Münchhausenův syndrom v zastoupení</i> systémové týrání a zneužívání organizované týrání a zneužívání rituální týrání a zneužívání		

Tab. č. 1: Formy a projevy násilí

U nás se často zneužití pojí s pojmem pohlavní zneužití. Laická veřejnost má o tomto termínu zkreslené představy. Při pohlavním zneužití nemusí, a také většinou nedochází k fyzickému násilí.

Pod fyzické týrání spadá i aktivní forma sexuálního zneužívání, kdy dochází k tělesnému kontaktu, a zanedbávání péče, při které jde o zdraví, či dokonce o život.

Na tomto rozdělení forem násilí je vidět, že neexistují přesné hranice. Formy násilí se prolínají a navazují na sebe. Často se ani odděleně nevyskytují.

1.2 Násilí v rodině

Rodina je nejmenší a nejstarší společenská jednotka. Její členové jsou zde dobrovolně. Rodina má na dítě obrovský vliv a to zejména od útlého věku, kdy zde dítě tráví se členy rodiny veškerý čas. I po nástupu do školy je rodina místem, kde dítě tráví většinu svého volného času.

Vyrůstání v rodině, kde je násilí běžná záležitost, poškozuje zdravý vývoj dítěte. Až do věku dospělosti si děti tyto zkušenosti přinášejí s sebou. Lidé se zkušeností násilí v dětství jsou celý svůj život úzkostní, těžce prožívají zátěžové situace a trpí depresemi. Takový člověk se pak ke své rodině chová stejně, jako kdysi k němu jeho vlastní rodina. Jde vlastně o bludný kruh.

1.2.1 Fyzické týrání

Specifickými projevy fyzického týrání vůči dítěti jsou výrazné změny v chování. Dítě se snaží najít náhradní citovou vazbu, protože nikdo nemůže žít bez citového pouta. Jako psychosociální onemocnění se definuje stav, kdy dítě vlivem násilí a nízké životní úrovni selhává v oblasti funkční, sociální a emocionální. Tyto problémy se mohou somatizovat. Dlouhodobé obtíže se projeví hlavně po sociální stránce. Obtíže vedou ke špatnému navazování vztahů, promiskuitě, špatnému společenskému uplatnění a požívání návykových látek.

U týraných dětí se téměř vždy objeví i určité opoždění vývoje. Jedna skupina týraných dětí se projevuje pasivně, apaticky a celkově je tato skupina psychicky labilní. Druhou skupinu dětí tvoří děti agresivní a neklidné. Projevují se ochranným chováním především vůči mladším sourozencům.

Při snaze druhých lidí o sociální kontakt s týraným dítětem můžeme pozorovat extrémní vyhýbavé chování, mezi které patří přibližování se k cíli úkroky stranou, chození v kruhu, přistupování a následné ustupování, přibližování s odvráceným pohledem. Tento typ chování nazýváme reaktivní poruchou přichylnosti v dětství. (Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Sborník vybraných přednášek 1999, Farris 1999, Dunovský a kolektiv 1999, Dunovský, Eggers a kolektiv 1989)

1.2.2 Psychické týrání

Psychické týrání může být aktivní. Sem řadíme zesměšňování, nadávky, ponižování, opovrhování. Do oblasti psychického týrání dále spadá emoční vydírání: „S takovými známkami nám děláš nám jen ostudu“, „stydíme se za tebe“, „jsi nevděčník“, „vůbec si nás nevážíš“. Zvláštní kapitolu tvoří permanentní srovnávání s „lepší“ sourozencem.

Do pasivní složky psychického týrání řadíme psychickou deprivaci.

Děti psychicky týrané se projevují dvojnásobem. Buď jsou ustrašené, úzkostné a plačtivé, nedokáží vyjádřit svá přání a názory nebo jsou naopak agresivní. Problémy s navozování mezilidských vztahů, poruchy chování (záškoláctví, lhaní, útky) a „nevysvětlitelné“ psychosomatické obtíže jsou společné oběma skupinám.

Psychická deprivace

Nedostatečný přísun podnětů z prostředí a dlouhodobý nedostatek uspokojení potřeby lásky nazýváme psychickou deprivací. Někdy je také označována termínem „emoční zanedbávání“.

Psychická deprivace se objevuje u dětí vyrůstajících mimo rodinu, tedy u dětí z dětského domova. Není však výjimkou, že se objevuje i v dobře zabezpečených rodinách po materiální stránce. Důvodem může být přílišná zaměstnanost rodičů, kdy nemají na své dítě dostatek času, vlastní nezralost rodičů, osobní problémy, psychické onemocnění.

Rizikovými dětmi jsou děti neklidné, dlouhodobě hospitalizované a odloučené od vlastní rodiny a okolního světa, dále děti s vážnými pohybovými, smyslovými

onemocněním, kterým se prostředí nemocnice a ústavů stává prostředím, ve kterém vyrůstají a žijí.

U dětí psychicky deprivovaných dochází k vývojové retardaci, poruchám somatického vývoje, postižení řeči a sociálního chování. V pozdějším věku nejsou tyto děti schopny navázat hlubší sociální vztahy.

Podle projevů chování by se deprivované děti daly rozdělit do tří kategorií se specifickým chováním. Do první kategorie patří děti hyperaktivní, které se dožadují pozornosti. Za tímto účelem s dospělými snadno a rychle navazují kontakt. Jejich vztahy jsou však pouze povrchní a rozptýlené. Těmto dětem také chybí strach z cizích lidí a stávají se tak potenciálními oběťmi sexuálního zneužití. Do další kategorie spadají děti, které také touží po pozornosti, na kterou však upozorňují svou provokací, a často i agresivními projevy chování. Pokud k takovým projevům chování dochází ve škole, dítě je považováno za nepozorné, agresivní a provokativní. Dochází ke zhoršení prospěchu, a co je horší – ke špatnému vztahu dítěte k vyučujícímu a ke škole. To s sebou samozřejmě přináší spoustu dalších obtíží v neprospěch dítěte. Třetí skupinou je pak typ dětí, jež jsou pasivní a apatické. Hledají náhradní uspokojení citových a sociálních potřeb uspokojením potřeb biologických.

Velmi zjednodušeně by se dalo říci, že u všech dětí trpících deprivací, se objevují obtíže v sociálním jednání, zapojování se do kolektivu. Objevuje se agresivní, provokativní chování, kterým na sebe dítě upoutává pozornost. V neposlední řadě dochází k náhradnímu uspokojování potřeb a útěkům do nemoci. (Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Matějček 1992, Langmeier, Matějček 1974, Dunovský a kolektiv 1999, Dunovský, Eggers a kolektiv 1989)

1.2.3 Zanedbávání

Za zanedbávání dítěte se považuje nedostatečná a nepřiměřená výživa dítěte, hygiena, zdravotní péče, ale i nedostatek vzdělání a výchovy. Jsou to formy tělesného týrání pasivní povahy. Jde o nedostatečné uspokojování základních a životně důležitých potřeb po stránce psychické i sociální.

Porucha v prospívání neorganického původu: vyskytuje se převážně v chudých, finančně nezajištěných rodinách. Výživa dítěte je po stránce kvalitativní i kvantitativní nedostatečná. Dochází k hladovění, podváze, případně i k zástavě růstu.

Důležité je však vyloučit vlastní organické poruchy jako jsou geneticky podmíněné vady, hormonální a metabolické poruchy.

Nedostatek sociální péče: je vědomé, ale i nevědomé odmítání zdravotní péče zvláště v kritických situacích, nezabezpečení hygienické péče, nedostatek ochrany a lásky. Zde je opět patrné, že nelze stanovit přesné hranice, neboť nedostatek lásky má za příčinu psychickou deprivaci.

K vědomému odmítání dochází v případech, kdy se rodič bojí následků svého činu ublížení dítěti, a proto nevyhledá lékařskou pomoc.

Nedostatek přístřeší a ochrany: nezabezpečení domova a vhodných životních podmínek.

Nedostatky ve vzdělání a výchově

(Langmeier, Matějček 1974, Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Matějček 1992, Svoboda, Krejčířová, Vágnerová 2001, Farris 1999)

1.2.4 Sexuální zneužívání dětí

V širším slova smyslu znamená zneužívání dítěte nejen uspokojování vlastních potřeb, především sexuálních, ale také vykořisťování, kam řadíme žebrání, krádeže, prostituce.

Sexuálním zneužíváním dětí rozumíme sexuální uspokojování dospělého za pomoci nebo jen přítomnosti dítěte nebo zneužívání dítěte k prostituci a pornografii. Sexuální zneužívání v sobě zahrnuje jakékoli sexuální dotýkání, styk či vykořisťování. Zneužívající osobou může být nezřídka i rodič, příbuzný, vychovatel, učitel, vedoucí kroužku, vedoucí dětského tábora.

Oběť je často delikventem psychicky vydírána a je chováním dospělého, zvláště pak vlastního rodiče, natolik překvapena a zaskočena, že dospělý zpravidla nepoužije hrubou sílu.

Oběťmi sexuálního zneužívání bývají převážně dívky. U chlapců má však zneužívání závažnější následky.

Sexuální zneužívání dětí nelze zcela oddělit od tělesného a psychického zneužívání. Agresivní tělesné poškození nebo dokonce usmrcení oběti jsou naštěstí jen vzácné. (Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Weiss a kolektiv 2005)

Tabulka demonstruje formy sexuálního zneužití.

bezdotykové	<i>exhibicionismus</i>	obnažování vlastních genitálií před další osobou
	<i>harassment</i>	nevyhraněná forma obtěžování, kdy dospělý obtěžuje dítě slovními výpady, poplácáváním po zadku, tisknutím k sobě
dotykové	<i>obtěžování</i>	osahávání a líbání dítěte na erotogenních zónách provázeno slovním obtěžováním
	<i>sexuální útok</i>	vniknutí do dítěte prstem, jazykem nebo předměty za použití síly
	<i>znásilnění</i>	vynucené vniknutí do vaginy, konečníku či úst dítěte penisem
	<i>incest</i>	kontaktní sexuální aktivita mezi dvěma osobami, jimž není zákonem dovoleno uzavřít sňatek

Tab. č. 2: Formy sexuálního zneužití

Incest

O existenci sexuálního zneužívání a incestu se začalo otevřeně mluvit začátkem osmdesátých let. Až v posledních dvou stech až tři sta letech se objevují zákonná opatření týkající se minimálního věku pro sexuální styk. Do té doby byla přípustnost sexuálního styku omezena pouze biologickou sexuální zralostí.

Slovo „incest“ znamená „nestoudný, chovající se jako zvíře“. Definuje se jako sexuální aktivita mezi osobami, jimž není povoleno uzavřít manželství. Intrafamiální zneužívání zanechává na dítěti nejtragičtější následky. Často je incestu dáváno za následek narušení rodinných vztahů a vytvoření patologického způsobu komunikace mezi členy rodiny. Ve skutečnosti dochází k narušení rodinných vztahů dávno před tím, než dojde k vlastnímu zneužití, které se tak stává spíše symptomem než příčinou dysfunkčních vztahů v rodině.

Členové rodiny jsou často zdrženliví jakémukoli sociálnímu kontaktu se společností. Děti jsou rodiči často odrazováni od navazování kontaktů se svými vrstevníky.

Nejčastějším pachatelem intrafamiálního pohlavního zneužívání bývá vlastní otec, dále nevlastní otec či druh matky. Dítě se však většinou hněvá na matku, která ho nedovedla ochránit.

K oznámení incestu dochází nejčastěji v případě, že otec začne zneužívat i mladší sourozence. Ti starší pak pod pocitem žárlivosti nebo nutnosti ochránit mladší sourozence, čin ohlásí. Doba trvání intrafamiálního zneužívání je však významně delší než sexuální zneužívání dítěte mimo rodinu.

Matky většinou o tom, co se v rodině děje vědí nebo alespoň tuší. Buď mlčí v zájmu udržení rodiny nebo dokonce poskytují otci příležitost k sexuálnímu zneužívání dětí svou nepřítomností. I po odhalení zneužívání se žena často přikloní na stranu muže proti dítěti ze strachu z osamělosti a společenské situace (co tomu ostatní řeknou).

Incestní sexuální kontakt je často jedinou cestou k získání lásky svých nejbližších. Oběti často považují za přirozené plnit sexuální přání svých rodičů a sourozenců. Rodič většinou ví, čím si dítě může získat a odměňuje ho dárky. Ty jsou pro zanedbávané a deprivované dítě neodolatelnou odměnou stejně tak, jako pouhá pozornost nebo zájem rodiče. U takových dětí pak sexuální zneužívání

může vyvolávat pocit výjimečnosti a významnosti. Chtějí mít něco, co druzí nemají, cítit se milováni svým rodičem, být pro něj něčím výjimečným a obzvláště blízkým. To vše napomáhá k udržení „tajemství“.

Mnozí rodiče o zneužívání vůbec nemluví a dělají, jako by se nic nedělo a vše bylo pouze ve fantazii dítěte. Jinou strategií je vyhrožování tělesným násilím dítěti nebo jemu blízké osobě. Většinou se však jedná o pouhé vyhrožování bez převedení do reality. V neposlední řadě zneužívající rodič vyhrožuje dítěti, že pokud poví, co se mu děje, rozpadne se celá rodina a dítě toho bude viníkem. Petr Weiss a kolektiv (2005) citují některé často používané výhrůžky: „skončíš v polepšovně“, „pošlou tě do děcáku“, „maminka se se mnou rozvede a zůstanete sami, maminka tě za to nebude mít ráda“, „pošleš mě do vězení a už se spolu nikdy v životě neuvidíme“.

Nejvýznamnějším faktorem kvality rodinných vztahů je zkušenost rodičů s vlastními rodiči v době dětství. Rodič předává svému potomku všechny emočně významné události, včetně těch traumatických. K dalším faktorům pak patří absence matky v prvních letech života, ztráta partnera a osamělost, malý věkový rozdíl mezi matkou a dítětem, závislost na alkoholu a dalších drogách.

Pedofilie

Pedofilie je sexuální deviace, při které je objektem dítě prepubertálního věku. Pedofilové preferují fyzickou nezralost objektu, nepřítomnost sekundárních pohlavních znaků i dětské chování. Název je odvozen z řeckého slova pais (hoch, dítě) a philós (milovník).

Zatímco u dívek je častějším pachatelem sexuálního zneužívání rodič či rodinný příslušník, u chlapců se jedná spíše o člověka známého. Tím je často učitel, trenér nebo vedoucí kroužku.

O hebefilii mluvíme u mužů zaměřených na dospívající dívky. U mužů, kteří jsou zaměřeni na dospívající chlapce mluvíme o efebofilii.

Lidé trpící pedofilií jsou jedinci sexuálně nezralí. Sexuální kontakt s partnerem stejné věkové kategorie vnímají jako ohrožení. Pedofilové se často skrývají v kolektivu učitelů, vychovatelů a vedoucích dětských zájmových kroužků. V dětském kolektivu jsou totiž velmi dobře přijímáni a s dětmi si velmi dobře

rozumí. Pedofilové se v dětském světě cítí bezpečně a neohroženě, a proto si toto povolání nevybírají pouze z důvodu uspokojení svých sexuálních potřeb, ale i pro prožití iluze dětského světa.

Za hlavní příčinu vzniku pedofilie je pokládána traumatizace samotných pachatelů. Ti, kdo v dětství prožili podobný traumatizující zážitek mají větší pravděpodobnost stát se potenciálním pachatelem v dospělosti. Důvodem pro vznik deviantního chování je dysfunkčnost rodiny. Narušené rodinné vztahy mohou vést budoucího devianta k nedůvěře ve vrstevnických vztazích, což má za příčinu vyhledávání neohrožujících objektů, tedy dětí. Právě narušení citových vazeb s nejbližšími způsobí nedůvěru k ostatním lidem a nízkou sebedůvěru. (Weiss a kolektiv 2005, Pothe 1999, Elliot 2002, Dunovský, Dytrich, Matějček a kolektiv 1995, Vaníčková, Hadj-Mousová, Provazníková 1995)

Psychické příznaky sexuálně zneužitých dětí

Mezi příznaky, které se mohou objevovat u sexuálně zneužitých dětí patří:

- strach, úzkost, deprese, fobie, nervozita, zoufalství
- nízká sebeúcta, pocity ošklivosti a nenávisti vlastního těla, identifikace s poškozeným zbožím
- afektivní, agresivní chování
- nadměrná čistota
- zhoršení školních výsledků, záškoláctví, neschopnost soustředit a učit se
- ztráta důvěry k dospělým, neschopnost navázat přátelství s vrstevníky
- sexuální obtěžování jiných dětí, masturbace, sexuální hry neodpovídající věku
- regresivní chování nebo příliš dospělé chování
- somatické potíže, enurézy, poruchy spánku, poruchy příjmu potravy
- sebepoškozující a sebevražedné jednání
- útěky z domova

Zneužívané děti se projevují dvěma extrémními způsoby. Buď mají sklon k izolaci a uzavřenosti, jsou úzkostné, vnímají sebe sami negativně a ztotožňují

se s rolí oběti nebo jsou agresivní, nepřátelské, identifikují se s násilnickou rolí a část se dopouští násilí na druhých. První typ odpovídá více chování děvčat, druhý pak chování chlapců.

U zneužívaných dětí se může nápadně změnit jejich chování. Jde buď o regresivní chování (cucání palce) nebo naopak jde o chování nepřiměřené věku (svádění).

Vliv na celkový dopad má věk dítěte, fáze vývoje, druh zneužívání, vztah se zneužívající osobou, vrozený mechanismus pro zvládání náročných životních situací.

Dítě může brát sexuální zneužívání jako přirozenou komunikaci s dospělými. Pohlavně zneužívané dítě dostává zkreslenou představu o tom, co je dobré a co špatné. Láska je částečně považována za bolest, tajemství je založeno na lžích a dítě je neupřímné a nepoctivé ke svým nejbližším.

Prevence sexuálního zneužívání dětí

Primární prevence: pedagogická strategie vychovatele, která má za úkol vytvořit v dítěti vědomí jeho práv, aby dokázalo hodnotit chování druhých. Dále do primární prevence patří propagovat práva dětí prostřednictvím informačních kampaní, vytvářet sociální a ekonomické podmínky pro zdravotní a sociální služby, minimalizovat množství násilí ve společnosti a zaměřit se na potenciální pachatele.

Sekundární prevence: vytipování rizikových skupin obyvatelstva a cílené působení na tyto skupiny, vytipování situací, ve kterých může k sexuálnímu zneužívání docházet. Zakládání jeslí, psychosociálních služeb.

Terciální prevence: zamezení opakovanému násilí vůči dítěti.

1.3 Rizikové faktory vztahové patologie v rodině

Rizika na straně dětí: děti postižené, plačtivé, neklidné, dráždivé, děti s LMD. U sexuálního zneužívání je rizikem výrazně vyspělé dítě, mazlivé, svádivé, nemocné, dítě s nižším stupněm inteligence, psychicky deprivované, opomíjené, zanedbávané, dítě z dysfunkční rodiny. Některé projevy odrážejí a odhalují skrytou dynamiku vztahů v rodinném systému, jiné jsou dispoziční (vrozené).

Rizika na straně rodičů: deprese, poruchy osobnosti a zneužívání návykových látek tvoří jen malé procento případů. U většiny případů jde o vlastní negativní zážitky, nezralost rodičů, nechtěné těhotenství, autoritativní výchovný styl, manželské konflikty, osobnostní rysy a temperament (nízká schopnost empatie, sebeovládání, impulzivita), zaujetí vlastními zájmy. Sexuálními delikventy jsou lidé trpící sexuálními úchylkami, lidé staršího věku, toxikomani a alkoholici.

Faktory na straně prostředí: sociální izolace rodiny, dlouhodobá separace matky. U sexuálního zneužívání jsou rizikem i veřejná místa jako výtahy, veřejné toalety, hromadná doprava. Příležitostí k incestu je ošetřování nemocného dítěte.

Rodiny s rizikem sexuálního zneužívání: rodiny, kde chybí láska a přátelství, kde rodiče nebyvají citliví k potřebám dítěte. Rodiny, které se vyhýbají společenskému prostředí, rodiny, kde jsou časté manželské hádky. V rodinách je problematický vztah rodičů – nedostatečná vazba lásky (nejčastěji ze strany jednoho z rodičů, který byl ve svém dětství sexuálně zneužíván a citově se váže se na pachatele). (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová 2001, Pothe 1995, Weiss a kolektiv 2005, Dunovský a kolektiv 1999, Vaníčková, Hadj-Mousová, Probazníková 1995)

1.4 Zvláštní formy CAN

Organizované zneužívání: lze charakterizovat jako zneužívání více pachateli, které spojuje dosažení téhož cíle. Mezi organizované formy řadíme dětskou prostituci, pornografii, sexuální „turismus“, námezdní práce, zneužívání v ústavech a dětských domovech a rituální zneužívání – ubližování spojené s opakovanými aktivitami (rituálem) a magickým kontextem.

Systémové týrání: dítě po prožitém traumatu prochází druhotným týráním těmi, kteří ho mají chránit.

Münchhausenův syndrom v zastoupení: jednání rodičů, kteří předstírají nebo vyvolávají u dítěte somatické obtíže, aby bylo vyšetřováno a léčeno pro uspokojení jejich vlastních psychických potřeb. (Dunovský, Dytrich, Matějček a kolektiv 1995, Vaníčková, Hadj-Mousová,, Provazníková 1995)

1.5 Šikana

Jednou z forem syndromu CAN tvoří šikana. Typické je hrubé fyzické násilí nebo ponižování, kterého se dopouští jedinec nebo skupina vůči jedinci či skupině.

Agresoři jsou impulzivní, dominantní, s malou schopností empatie, často agresivní ke svým vrstevníkům, učitelům a rodičům. Mají touhu ovládat druhé a sklon vidět agresi proti sobě i tam, kde žádná není. Nemají morální zábrany a trest za své činy vnímají jako křivdu. Tento jev je nazván morální slepotou.

Agresivním chováním v sobě potlačují nejistotu a strach tak, že zneužijí strachu někoho druhého. Chtějí ubránit své sebepojetí, hluboce sebou pohrdají, nemají vnitřní jistotu a jejich sobeckost spočívá v nelásce k sobě. Šikanováním si kompenzují svou celkovou neúspěšnost.

Agresoři jsou duchovně, mravně i psychicky nezralí, což souvisí s výskytem silné citové deprivace v rodině. V rodinách agresorů se často vyskytuje agrese a brutalita, důsledný a náročný přístup bez lásky. Rodiče selhávají v plnění citových potřeb svého dítěte a v mravních a duchovních hodnotách rodiny.

Někdy oběť na jsou situaci reaguje tím, že se sama stane útočníkem. Domnívá se totiž, že na principu násilí funguje všechno. (Lovasová 2005, Kolář 1997, Sborník vybraných přednášek 1999)

1.6 Traumatizující a stresové situace

Slovo trauma pochází z řečtiny a znamená „probodnout“. Psychické trauma je událost, která negativně ovlivňuje psychické zdraví člověka. Přichází pocit bezmocnosti, zoufalství, pocit nedostatečné ochrany a akutní duševní bolest vyvolaná vzpomínkou na traumatizující zážitek. Přichází také pocit viny za to, co se stalo.

Dítě mladší šesti let má tendenci připisovat traumatizujícím událostem vlastní vinu, neboť není v jeho moci rozlišit, co dokáže, a co naopak nedokáže ovlivnit.

V době, kdy dítě čelí traumatizující situaci, je většinou klidné. Těsně po prožití takové situace se však projeví akutní stres, kdy se dítě ptá samo sebe, proč se mu to přihodilo. Tento jev je označován jako kauzální atribuce.

Sekundární traumatizace přichází v době zjištění sexuálního deliktu, kdy se oběť setkává s necitlivým, až hysterickým chováním rodičů, nedůvěrou vyučujících a vyšetřovatelů. Sekundární traumatizace má často hlubší charakter než samotné zneužívání.

Posttraumatická stresová situace je jakýsi flashback, kdy dochází ke znovuprožívání stresové situace v představách, dále se projevuje halucinacemi, náhlou ztrátou zájmu o cokoliv, neschopností pocítit lásku, pesimistickým viděním budoucnosti. Zároveň přichází vyhýbání se situacím a místům, která by mohla trauma připomenout a vyvolat. Zážitek může mít tak traumatický dopad, že oběť popře, že k něčemu takovému vůbec došlo. Tento jev se nazývá obranný mechanismus popření.

Pro komplexní péče o oběti násilí a zneužívání existují krizová centra. Ta obětem trestných činů poskytne zdravotní, psychoterapeutickou i právní péči a ochranu. (Sborník vybraných přednášek 1999, Elliot 2002, Weiss a kolektiv 2005)

1.7 Násilí páchané dětmi – příčinné souvislosti problematiky

V osobnosti dítěte, která je poznamenána špatným zacházením, se všechny vztahy, jejich souvislosti a modely chování převrací. Dítě přestává rozeznávat, co je dobré a co špatné. Pod vlivem prostředí se jeho modely chování mění. Člověk, kterému bylo jakkoli ublíženo, se buď uzavře do svého světa, špatně navazuje a ještě hůře udržuje vztahy s lidmi, má velmi nízké sebevědomí a nenachází uplatnění ve společenském životě nebo tyto modely chování přebírá za vlastní. To je další krok pro uzavření bludného kruhu špatného zacházení. Týrané nebo zanedbávané dítě se stává agresorem, šikanuje slabší a vydobývá si své postavení a uznání, kterého se mu ve vlastní rodině nedostává. Stává se z něj týrající rodič, který pouze přebírá způsob výchovy v němž vyrůstal.

Tento fakt nutí nejen k zamyšlení, ale hlavně k jednání. Cestou, jak ven z bludného kruhu je náprava v podobě arteterapie. Pedagog může pro diagnostiku násilí ve třídě využít jednu z forem arteterapie – kresbu rodiny, na jejímž základě může některé patologické jevy poodhalit.

2. Arteterapie a výtvarné umění dětí

2.1 Historie arteterapie

Do širšího pojmu arteterapie spadá nejen výtvarné vyjadřování, ale také hudba, tanec a divadlo. Aristoteles doporučoval jako léčebný prostředek divadlo. Ve druhém století našeho letopočtu zavedl jako léčebný proces hudbu, přednes básní a divadlo Caelius Azrelius, který je považován za zakladatele arteterapie.

Ve středověku se tyto humánní metody vytratily a vrátily se na přelomu 16. století. Jako představitel 17. století byl J. A. Komenský, který přikládal obrovský význam výchově smyslů. Poté následovalo mnoho dalších osobností, které považovaly a používaly arteterapii jako léčebný prostředek. Název pochází z latinského slova ars – umění a řeckého slova terapie – léčení.

Arteterapie jako samostatný výtvarný obor se vyvíjí přibližně sto let. Na jejím počátku byl zájem odborníků o duševně nemocné. Jejich výtvarné projevy měly sloužit pro přesnější diagnózu poruchy. Pro léčbu psychických poruch se výtvarné techniky používají až od druhé světové války spolu s dalšími psychoterapeutickými postupy.

V Českých zemích se arteterapie využívala především v psychiatrických léčebnách a ve školství, kde se praktikovala u obtížně vychovatelných dětí. (Caseová, Dalleyová 1995, Zicha 1981, Campbellová 2002)

2.2 Výtvarné umění dětí

V posledních dvou staletí se postoj k dítěti jako k osobnosti velice změnil. Tento pohled na dítě byl ovlivněn vědeckými výzkumy dětského vědomí a rozvojem psychoanalytické teorie.

V dřívějších dobách byly dětské kresby považovány za zcela bezvýznamné. Ve školách se děti učily pouze kopírovat modely. Celé dětství bylo považováno za jakési nutné zlo k přechodu do dospělosti. I na barokních kresbách a sochách je Ježíš (v náručí Madony) zobrazován pouze jako zmenšenina dospělého člověka.

Prvním, kdo upozornil na dětskou kresbu jako na důležitý faktor výchovy, byl J. A. Komenský, po něm Pestalozzi a Rousseau. V roce 1887 vyšla první teoretická práce s názvem „Umění dítěte“, které napsal Corrado Ricci.

První systematické studium výtvarného umění dětí probíhalo na počátku 20. století ve Francii, kde se G. H. Luquet pokusil rozvinout teorii toho, co děti dělají, když kreslí. Zastával názor, že výtvarný projev dětí je pouze nepodařená snaha o zobrazení realismu. Jevo pojmenoval jako „**nezdařený realismus**“. Tato myšlenka přetrvávala do počátku 20. století, kdy psychoanalýza projevovala zájem o prožitky dětí, což vedlo k zájmu psychologů o dětskou kresbu. Vyčlenění dětského výtvarného projevu z dějin umění způsobilo vzrůst zájmu o tuto metodu, která poskytuje odpovědi na otázky o vývoji dětského vnímání.

Výzkumy dětské kresby se pokusily o definici „zákonitostí“ jimiž se dětská kresba řídí. Předpokládalo se, že tyto zákonitosti mohou vytvořit kritéria, podle kterých bude možno porozumět a nahlédnout do dětského světa. Vzniklo by tak vlastně univerzální měřítko. Za tímto účelem byly v 60. letech vytvořeny testy jejichž výsledkem byla poučka, že dítě spíše kreslí to, co zná, než-li to, co vidí. Luquet tento jev nazval „**intelektuálním realismem**“. Byl to jeden ze způsobů jakým využíval dětskou kresbu. Testoval tak mentální úroveň dětí, jako vyjádření znalostí o svém těle. Dětskou kresbu také využíval jako komunikační prostředek a zkoumal jí afektivitu dětí.

V 70. letech však byla teorie o zákonitostech vývoje dětského výtvarného projevu vyvrácena. Zájem se totiž zaměřil na děti, jejichž umělecký vývoj byl pokročilý vzhledem k jejich věku. Schopnosti těchto dětí nepasovaly do zformulovaných zákonitostí. A protože většina těchto dětí byla diagnostikována jako narušené nebo postižené děti, ještě více byla vyvrácena dosavadní myšlenka, že výtvarný projev vypovídá o intelektuální zralosti. (Caseová, Dalleyová 1995, Zicha 1981, Davido 2001, Kováč 1972)

2.3 Myšlenkové proudy dětského výtvarného projevu

O dětském výtvarném projevu postupně vzniklo několik teorií. Jednou z nich byla domněnka, že se dítě snaží o výsledek, který by odpovídal zralému dospělému umělci. Teorie odpovídá **nezdařenému realismu**. Prostředkem k tomuto cíli mělo být získání znalostí o pravidlech tvorby.

Další teorie podporovala pohled na dětské umění jako na **druh jazyka**. Ranná dětská čmáranice by tak odpovídala dětskému žvatlání, vyzrálá kresba pak rozvoji řeči.

Třetí teorií byla myšlenka, že znalost předchází vnímání. Na tomto základě pak dítě kreslí to, co zná, a ne to, co vidí. Tato teorie tedy podporovala **intelektuální realismus**. S myšlenkou třetí teorie se ztotožnil například i Piaget.

Jedním z problémů další teorie je, že děti **nedovedou nakreslit vše co znají**, jelikož mají více znalostí, než grafických schopností. Teorie zastává názor, že důležitější je proces, než samotný výsledek.

Všechny teorie se pokouší informovat o tom, co dítě dělá, když kreslí.

Dnešní chápání problematiky dětské kresby tkví spíše v tom, že kresby dětí mohou poskytnout jedinečný pohled do vědomí i nevědomí dětí a odhalit skryté procesy, které by jinak zůstaly neodhaleny. (Caseová, Dalleyová 1995, Kováč 1972)

2.4 Arteterapie jako vyjadřovací prostředek

Už pravěké jeskynní malby dokazují, jak je výtvarný projev člověku blízký, a že je to způsob, jakým člověk komunikuje. Ať už sám se sebou, okolním prostředím nebo třeba s Bohem.

Výtvarné vyjadřování usnadňuje lidem, zvláště pak dětem, vyjadřování jejich pocitů. Výtvarný proces v arteterapii je zvláštním a jedinečným druhem komunikace s vnitřním světem dítěte, který je jinak okolí uzavřen.

Základem lidského výtvarného projevu je prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, které ho obklopuje a působí na něj. V průběhu školní docházky je ovlivněn pedagogickým vedením.

Arteterapie je symbolická, neverbální řeč, pomocí které může dítě vyjádřit vědomě i nevědomě nejen své pocity, ale i zkušenosti, představy a přání. Právě proto, že výtvarné dílo v sobě zahrnuje sny, snění a realitu, nedají se z něho vyvozovat definitivní závěry.

Jedinečnost arteterapie je v existenci hmotného díla, které může nabýt významu i v pozdější době. Dílo je viditelným vyjádřením vnitřních prožitků. Dítě by mělo

tedy být v co největší míře podporováno ve volném výtvarném vyjadřování bez přílišných vlivů toho, kdo kresbu zadává i kohokoli jiného. (Uždil 1998, Caseová, Dalleyová 1995, Campbellová 2002, Ženatá 2005, Kováč 1972)

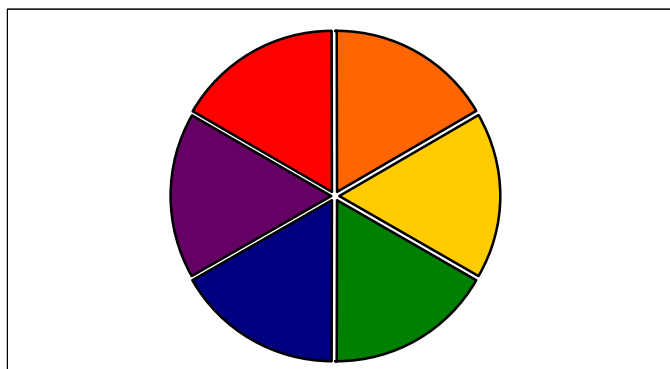
Barva v arteterapii

Barvy mají v arteterapii několik kontextů. Estetický, kulturní a psychologický kontext. Vliv barev na fyzické a psychické zdraví člověka je již prokázáno. Barva v arteterapii představuje stav emočního života a jeho intenzitu. Červená, černá a žlutá byly prvními barvami, které byly v historii popsány. První pojmenovanou barvou byla červená, poslední barvou, kterou si člověk uvědomil, byla modrá.

Určitý význam každé z barev, byl přikládán již v době Antiky. Každé barvě byla přiřazena planeta a lidská vlastnost. Egypťané pomalovali hrobky, ale i sami sebe. Červená barva symbolizovala vítězství a život, bílá znamenala čistotu a svatost. V čínské kultuře naopak bílá barva představuje smrt.

V arteterapii je potřeba se orientovat v kategorii základních a komplementárních barev, ve vlastnostech barev, jakými jsou teplo, chlad, světlost a tmavost. Je třeba znát zákonitosti vnímání barev a jejich psychologické působení na člověka.

Mezi základní barvy patří červená, modrá a žlutá, komplementárními barvami k nim jsou zelená, oranžová a fialová. Detailně tyto zákonitosti míchání a řazení barev rozpracoval Johannes Itten, německý pedagog. (Šicková-Fabrice 2002, Davido 2001)

Obr. 1: Základní a komplementární barvy

2.5 Arteterapie jako léčebný prostředek – cíle arteterapie

Arteterapie je jedním z oborů psychoterapie, slouží jako léčebný prostředek. Je to poměrně mladý obor rozšířený po celém světě. Arteterapie je vhodná zejména pro lidi trpící psychózami, starší lidi, lidi mentálně, tělesně, vývojově a sociálně postižené a pro ty, kteří se obtížně slovně vyjadřují. Do poslední jmenované kategorie patří téměř všechny malé děti.

Cílem arteterapie, vzhledem k individuálním cílům, je sebezpřívání, sebevnímání, učení se sebekontroly, poznání vlastních možností, přiměřené sebehodnocení, snižování agresivity a sexuálního napětí, možnost experimentu a celkový rozvoj osobnosti.

Mezi sociální cíle patří přijetí druhých lidí, navázání kontaktů, socializace, zapojení do skupiny a kooperace, komunikace, společné řešení problémů, podpora integrace osobnosti a nahlédnutí do nevědomého života druhého člověka. (Caseová, Dalleyová 1995, Šicková-Fabrici 2002, Ženatá 2005)

2.6 Kresba a terapie týraných a sexuálně zneužívaných dětí

Kresba může být prvním krokem k objevení dosud utajených traumatických prožitků dítěte.

Terapeuti z USA uvádějí některé znaky charakteristické pro kresby zneužívaných dětí. Jak také uvádí Šicková-Fabrici (2002), některé atributy se objevily i v kresbách slovenských dětí.

Atributy v kresbách zneužívaných dětí:

- postava s nohama od sebe
- postava bez ramen nebo části rukou, chybějící nebo zhyzděné ruce
- pouze vrchní část těla
- pouze hlavy bez těl
- ohraničení postavy
- postavy nahé či v sexy šatech
- časté použití bizarních barevných kombinací
- barevný déšť, slzy
- srdcovité tvary

- falické symboly – špičatý klobouk, boty
- nepřiměřené zhodnocení subjektu – malá holčička je na stejné úrovni jako její matka (oidipovský komplex)
- široký opasek dělící trup od dolní části těla

Však ani použití těchto symbolů v kresbě nemusí nutně značit to nejhorší, a proto se s vyslovením takového obvinění nemůžeme unáhlit. Vše musí být posouzeno v kontextu dítěte. Interpretace takových kreseb vyžaduje jedinečný přístup.

Arteterapie i hrová terapie je pro tyto děti velmi vhodná. Při arteterapii se téměř vždy po zjištění zneužívání pracuje jak současně s rodinou tak i samostatně se zneužitým dítětem. Samotný proces tvorby i jeho výsledek vykazují zmatek, kterým děti trpí. Je to způsobeno tím, že dítě chce sdělit, co ho trápí, zároveň však má obavy, aby zachovalo tajemství. Vhodné je u těchto případů používat hlínu jako léčebný prostředek. Po dokončení ji dítě může vlastníma rukama zničit a nabýt tak pocit, že už je to všechno pryč.

Děti na konci batolecího období a začátku školního věku promítají své zážitky a zkušenosti do hry. Při terapii jsou jim poskytnuty terapeutické hračky, se kterými si děti volně hrají. Další pomůckou v tomto věku, kdy se dítě neseb slovně vyjadřuje – zvláště pak o nepříjemných a traumatizujících zkušenostech – jsou anatomické panenky. U školních dětí začínáme kresbou rodiny nebo začarované rodiny.

Bludný kruh zneužívání v sobě uzavírá fakt, že zneužívající osoba byla v dětství sama zneužívána. Bez účinné terapie je tak násilněné dítě i potenciálním násilníkem.

V arteterapii se pomocí výtvarných prací objevuje nejen prožívání bolesti z ublížení, ale také v nich symbolicky dochází k nápravě. Cílem arteterapie sexuálně zneužívaných dětí je znovuzískání vlastní orientace, přijetí sebe samého za takového jaký skutečně jsem, získání kladného vztahu sama k sobě a získání pocitu být milován, přijímán. (Caseová, Dalleyová 1995, Šicková-Fabrice 2002, Weiss 2005)

2.7 Kresba deprivovaných a odmítaných dětí

Chlapci jsou obecně vnímáni jako děti s nedotknutelnými duševními a tělesnými vlastnostmi a s vyvinutým svalstvem. Pokud se jich dotkne nějaký cit chovají se obranně agresivně slovně i tělesně. Takové děti opakovaně kreslí opevněné budovy a hrady, fotbalové hrdiny nebo jiné filmové hrdiny vyznačující se silou.

Dívky naopak bývají tiché a zakřiknuté. Dochází u nich k narušení stravovacího návyku. Vyvolávají pocit křehkých bytostí, které jsou někdy trochu protivné, ukňourané a působí rozmazleně. Takové dívky většinou tvoří „hezké obrázky“, které mohou zůstat bez povšimnutí. (Caseová, Dalleyová 1995)

3 Kresba rodiny, kresba začarované rodiny

V oblasti klinické psychologie jsou kresebné testy velmi oblíbené a často využívané, neboť pro děti představují příjemnou a přitažlivou činnost, která jim je vlastní. Tyto kresebné techniky se souhrnně označují jako projektivní metody a patří k nim i další kresby, jako například kresba stromu, domu, lidské postavy, kinetická kresba rodiny, kresba paní kráčící v dešti a další. Kvůli rozsahu této práce však popisuji a pro svůj výzkum používám pouze metodu kresby rodiny a začarované rodiny. Projektivními metodami se zabývá mnoho autorů mezi nimiž se objevují Švancara, Švancarová, Koppitzová a další.

Kresba **Naše rodina** se často zadává v situaci, kdy se rozhoduje o tom, kterému z rodičů bude dítě svěřeno do výchovy po rozvodu nebo je použita u soudu, kdy se zkoumá, zda dítě nebylo sexuálně zneužíváno. Často je také zadávána dětem s nejrůznějšími výchovnými problémy.

Kresbu může zadat i některý z rodičů. Je dobře, pokud tuto kresbu dítěti zadají vychovatelé, rodiče, prarodiče či jiní příbuzní. Zamýšlejí se tak nad dítětem samotným i nad jeho vztahy.

Kresbu může dítě zpracovat i tak, že v ní zaniknou všechny negativní procesy, které se ve skutečnosti v jeho rodině objevují. To se děje buď ze zákazu nebo ze subjektivní idealizace rodiny.

„Test“ kresby rodiny není standardizován a nelze tak srovnat individuální výsledek se závaznými normami.

Kromě kresby rodiny je dětem také často zadávána **kresba začarované rodiny**, neboli zvířecí rodina, kdy kouzelník každého člena rodiny začaruje do zvířete, které nejlépe danému člověku odpovídá.

Kresba rodiny a začarované rodiny je vhodná pro děti od 6 do 12 let. Mladší děti nejsou schopny ztvárnit svou představu o rodině, starší děti jsou ke svým kresbám kritičtí a brání se vyjadřovat své pocity.

Charakter kresby není záležitostí pouhé náhody. Kresba je ovlivněna zkušenostmi, zážitky a představami autora obrázku. Kresebný projev je projekcí nejen vědomých, ale i nevědomých přání, představ a cílů. Pokud kresby dětí plní jen funkci zajímavé ilustrace, je to určitě škoda a v první řadě veliká ztráta

z hlediska diagnostických informací. Jak uvádí Matějček, Švancara a další autoři, kresba může orientačně poskytnout informace o úrovni:

- motorických složek
- učení a tvořivosti, kreativity, poznávání a vnímání
- osobní charakteristiky, zejména sebehodnocení, postoj k druhým lidem, emocionální ladění, socializační úroveň, temperament
- intelektové vyspělosti
- sociálního zařazení, postojů dítěte
- specifického kreslířského nadání

Ze samotné kresby nelze činit kategorické závěry. Sama nestačí jako podklad žádného vyšetření dítěte. Lze ji považovat za metodu screeningu, která může upozornit na některé dítě, respektive na jeho vztahy v rodině. Nelze ji však použít jako jediné východisko projektivní interpretace. Měla by být doplněna a ověřena dalšími zkouškami, jako jsou další kresby, rozhovor s rodiči, rozhovor se samotným autorem kresby, zjišťováním postojů dítěte, osobnostními vlastnostmi a sociokulturními determinanty. (Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Novák 2004, Švancara a kolektiv 1980)

3.1 Historie kresby rodiny

Citace Minkowské z roku 1952 uváděná Matějčkem a kolektiv: „*S kresbou rodiny jakožto projektivní metodou se v dětské psychologické diagnostice setkáváme vydatně od let třicátých.*“ (Novák 2004)

Projektivní test podle Minkowské „Moje rodina, já a můj dům“ je založen na kresbě rodiny, kde jsou její členové vyobrazeni ve zvířecí podobě.

Zakladatel pedagogicko-psychologického poradenství dr. Miroslav Schürer vytvořil některé projektivní metody. „Naši rodinu“ rád a často užíval včetně jejího projektivního, do jisté míry i psychoanalyticky laděného hodnocení. (Novák 2004, Švancara a kolektiv 1980)

3.2 Vývojová období kresby

Kreslení je pro dítě spontánní činností. Zcela první kresby dítěte vznikají s cílem zanechat po sobě v prostoru stopu a zároveň získat pocit zmocnění se a ovládnutí této stopy. Vytváření znaků je stejně přirozené jako vydávání zvuků nebo jako pohyb. To platí pro všechny děti bez ohledu na jejich schopnosti, ať už poznávací, tělesné nebo zrakové.

Výtvarný znak se rodí z vnímání světa kolem dítěte a z jeho vybavování si představ. Další složky potřebné pro výtvarný projev jako je motorika, koordinace ruky a oka, rozumové úvahy, se vytvářejí postupně na základě opakovaného kreslení. Tedy získáváním zkušeností pomocí opakování a praxi.

Vývojová období kresby byla samozřejmě ovlivněna historií a studiem dětské kresby. Proto jsou některé fáze vývojového období shodná s některými myšlenkovými proudy.

Vývojová období dětské kresby

Na začátku je kreslení pouze motorická hra, manipulace s předměty. Dítě zprvu „kreslí“ do vzduchu a prožívá pocit pohybu ruky. Dětské kreslení jako organizovaná forma začíná v době koordinace ruky a oka, tedy okolo jednoho až jednoho a půl roku.

1. Období „čmáranic“ – děti kolem jednoho roku věku. V tomto období dítě neovládá plně svou ruku. Při kresbě ji téměř nezvedá z papíru. Vznikají tak silné stopy a dochází i k protržení a mačkání papíru. Dítě se teprve učí svou ruku ovládat a zároveň pozoruje nové stopy, které těmito pohyby vznikají. Během tohoto stádia dítě experimentuje se svými pohyby, jimž více než samotné kresbě věnuje pozornost. Victor Lowenfeld se o těchto počátečních stopách vyjadřuje jako o lokomotorické čmáranici. Nevyrovnané dítě v tomto věku se projevuje odmítáním psacího nástroje.

2. Období čarání – snaha o napodobení písma dospělých. V této době lze pozorovat určitý záměr, se kterým dítě vede psací nástroj. Pozornost je velmi

krátká, záměr se nedaří a nápad se během kreslení mění. Ne vždy dítě kresbu dokončí.

V této fázi může dojít k tak zvanému „náhodnému realismu“. Pojmenování „náhodný realismus“ zavedl na počátku dvacátých let minulého století Luquet. Jde vlastně o jakousi náhodnou podobu kresby s realitou. Dítě původně nemělo tento záměr. Na konci kresby však objevuje, že mu kresba připomíná něco známého. Podle toho také většinou svou kresbu pojmenuje. Stále však nemá rozvinuté dovednosti k tomu, aby bylo schopno kresbu reprodukovat. Podle Luqueta to vede k další fázi, která nastává okolo 2. až 3. roku. Tehdy dochází k „nezdařenému realismu“, kdy se dítě naopak záměrně snaží napodobit písmo a to se mu nedaří.

3. Období hlavonožců – tzv. univerzálních postav. Toto období probíhá přibližně ve třech letech věku dítěte, kdy vznikají kresby s určitým obsahem. Vznikající postava je znázorněna pomocí kolečka či oválu, který představuje hlavu i trup. Tyto tvary však nevznikají se záměrem nakreslit hlavu. Jsou to první tvary, které dítě dokáže nakreslit pomocí krouživých pohybů ruky a shodou okolností se podobají tvaru lidské hlavy. Detaily se pak soustřeďují na obličej, ústa a oči, neboť děti v tomto věku přikládají obličejí důležitost. Je to část těla, pomocí kterého dítě komunikuje. K tomuto tělu přiléhají dvě čáry představující nohy, někdy i ruce, které, jak uvádí Říčan, Krejčířová a kol., hrají roli v sociálním kontaktu dítěte s okolím. Postava je nakreslena vždy zepředu, ale detailů je jen velmi málo. Zpočátku jsou obě pohlaví, dospělí i děti zobrazováni stejně, mají charakteristické prvky člověka obecně.

Kolem 5. až 6. roku života přibývá v kresbě další kolečko samostatně znázorňující trup. Ruce jsou připojeny v různé výšce. Postava je stále kreslena pouze z čelního pohledu. Přibývá detailů a náznaků oblečení. Objevují se prvky typické pro pohlaví ženy a muže (klobouk, sukně, nákupní taška). V tomto období už dítě dobře vnímá své tělo. Když kreslí postavu, znázorňuje samo sebe. U dětí s organickým nebo duševním poškozením vzniká představa narušeného tělesného schématu. Ta se v kresbě projeví chybějící částí těla.

Kolem 7-8 věku dítěte se zpřesňují proporce. Nohy a ruce jsou umístěny přesněji na správném místě. Zdokonaluje se účes i oblečení, objevuje se krk. V tomto období začíná být postava obrazována z profilu.

Kolem 9 –11 let se objevuje vizuální realismus. Dítě se snaží zachytit postavy v pohybu. Přibývá detailů na oblečení, objevují se první pokusy o stínování a perspektivu. V tomto období je vývoj zhruba ukončen a dále se zdokonaluje.

Transparentnost: znamená, že postavy v dětské kresbě mají průhledné oblečení, někdy dokonce i těla. Mamince mohou být pod dlouhou sukní vidět nohy, jiné postavě jsou například vidět i vnitřní orgány, můžeme vidět i to, co se děje za stěnami domu. Je tedy vidět vnitřek vyobrazeného objektu. Stejně tak při kresbě z profilu, nakreslí dítě postavě obě oči. To může být způsobeno právě tím, že v tomto období dítě skutečně zobrazuje to, co zná, než-li to, co vidí – jde tedy o „intelektuální realismus“. Dítě má vědomosti a ví, že člověk má nohy a vnitřní orgány, a tak je nakreslí, ačkoli tyto atributy nejsou reálně pozorovatelné.

V kresbách se takto často objevují nejen končetiny, ale i srdíčko na místě skutečného srdce jako vyjádření lásky. Podivné kresby v dutině břišní u děvčat, mohou být signálem sexuálního zneužívání. Podle teorie intelektuálního realismu to může ale znamenat, že si je dívka vědoma funkce dělohy.

Transparentní vyobrazení je běžné ve věku 7 až 9 let. U dítěte staršího 10 let, které stále ve svých kresbách používá transparentnost, může být příčinou mentální retardace nebo opožděný vývoj.

Sklápění: je opět výsledkem intelektuálního realismu. V této době, tedy asi ve věku 5 až 7 let, dítě neumí zobrazit perspektivu. Svě vědomí o prostoru zobrazuje tak, že nakreslené předměty nakloní. Jsou disproporční a viděné jakoby z letadla.

Obrácená perspektiva: v dětských kresbách se setkáváme i s tím, že figury zobrazované v pozadí kresby jsou větší než ty v popředí. Tento jev se nazývá obrácená perspektiva. U dítěte totiž rozhoduje subjektivní vztah, význam a obsah zobrazované věci, nikoli skutečná perspektiva.

Regrese v kresbě: stává se, že děti se ve svých kresbách vracejí již k překonaným stylům kresebného vyjadřování. Dítě, které již bylo schopno zobrazit lidskou postavu se všemi náležitostmi, nakreslí hlavonožce. Stává se to tehdy, když není dítě plně soustředěno na práci, nebo když se jeho pozornost a zájem přenesou na jiné pole. Například snaha o zobrazení nějaké události, kde je spousta osob, není jejich vykreslení tak dokonalé ani důležité. Na celkovém dojmu z vylíčení události to mnoho neubírá. (Caseová, Dalleyová 1995, Šicková-Fabrice 2002, Davido 2001, Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Uždil 1988, Zicha 1981)

3.3 Interpretace kresby

3.3.1 Obecná interpretace kresby postav

Při sledování a hodnocení kresby se zaměříme na co nejširší spektrum, které lze v kresbě vyzorovat.

Všímáme si plynulosti a síly čáry, návaznosti linií, proporcí jednotlivých postav, zvýrazněných detailů, chybějících částí těla, neobvyklých znaků a podobně.

Zajímá nás, kdo je nakreslen a kdo ne, kdo je nejbližší k dítěti, kdo nejdál, zda se osoby na obrázku vzájemně dotýkají nebo si od sebe drží odstup.

Na první pohled je také vidět umístění jednotlivých postav na ploše papíru. Davidová se domnívá, že tato kompozice odpovídá uspořádání života. Do 4 let je v kresbách značná ambidextrie. Po 4 letech se však dítě začíná vyhraňovat. Na pravé straně bývá sféra rodiny laděna extrovertně, naopak vlevo pak introvertně. Vysoko na stránce papíru je sféra optimistická, příliš dole zaujímá místo pesimistická sféra. (Novák 2004)

Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) píše, že pečlivá kresba s mnoha detaily se objevuje u neurotických a úzkostných dětí se sklonem k perfekcionismu.

Neexistence osob: může být interpretována jako citové strádání nebo potlačení existence dané osoby, kdy si dítě přeje, aby taková osoba z jeho rodiny zmizela. Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997), Svoboda, Krejčířová, Vágnerová (2001)

uvádějí některé případy, kdy dítě naopak nakreslí osoby, které v rodině nežijí, ale které by děti doma mít chtěly. Stává se, že děti nakreslí i postavy, které s rodinou dokonce nemají nic společného. V takových kresbách se objevuje například listonoš nebo opravář. U těchto dětí se stírá citový rozdíl mezi rodinou a cizími lidmi. Jde o děti citově deprivované, většinou žijící mimo domov.

Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) dále uvádějí i případy, kdy jedinou živou bytostí na obrázku je zvíře nebo je nakreslen pouze nábytek. Taková rodina je pak z nějakého hlediska dysfunkční a narušená.

Velikost postav: čím je postava větší, tím zastává u dítěte významnější místo. Malá postava může symbolizovat přání učinit daného člověka nevýznamným. Další možností vysvětlení zobrazení velké postavy může být náznak míry sebevědomí tak, jak ji dítě vnímá a hodnotí. To platí i u autoportrétů. Pokud se dítě zobrazí jako příliš malá postava, může to značit jeho příliš malé sebevědomí až méněcennost. Naopak vysoké postavy mohou značit snahu po uplatnění, vyniknutí. Objevují se u dětí, které mají sklon k agresivnímu chování, nedovedou se ovládat a podřídit pravidlům.

Stává se však, že dítě nakreslí první postavu velikou a další malé jen proto, že neodhadne prostor papíru. První postava je veliká, aby prostor zaplnila. Ostatní postavičky se začínají zmenšovat, aby se na papír vůbec vešly.

Pořadí postav: pokud je to možné, všímáme si, v jakém pořadí jsou jednotlivé postavy dítětem nakresleny. Vyjadřují jeho postoj k nim a pozici dotyčného v rodině. V hromadném zadání takového úkolu to však není úplně možné. Důležité pak je také pořadí nakreslených postav od postavy samotného autora kresby.

Způsob zobrazení: pokud autor kreslí všechny postavy stejně, může to být zapříčiněno hned několika faktory. Jedním z faktorů bývá nedostatečná kreslířská dovednost, jindy snaha někoho upřednostnit nebo nerozohněvat. Zde je nutno rozlišit věk a kreslířské dovednosti dítěte. Předškolní děti kreslí všechny postavy převážně stejně a staticky. Děti mladšího školního věku odlišují postavy velikostí

a dalšími detaily. Naznačují i vzájemnou blízkost jednotlivých postav. Starší děti už dobře ve své kresbě znázorňují vzájemnou dynamiku postav.

Zobrazením postavy zezadu dítě naznačuje agresi vůči dotyčnému, snahu odstranit ho z rodiny. Otočení na jinou stranu nebo vzdálení dotyčného od ostatních členů rodiny značí izolovanost od rodiny nebo také nezájem o rodinu. Dítě může takovou postavu izolovat i ohrádkou, kruhem či plotem.

Šrafování, stínování: takto může autor naznačovat tenzní pocity, zdroj strachu a nejistoty. Svědčí o špatné adaptaci, v případě kresby rodiny jde o adaptaci v této rodině.

Gumování: jak je již výše uvedeno, gumu dětem nenabízíme. Pokud si ji přesto vyžádají a použijí, snažíme se zapamatovat si gumované místo. V rozhovoru s dítětem se pak snažíme zjistit, co bylo důvodem ke gumování. Gumování bývá projevem nejistoty a úzkosti, svědčí o nízkém sebehodnocení.

Čáry: nízkou sebedůvěru, úzkost a strach mohou představovat tenké čáry. Také použití pravítka nebo neustále opravování kresby značí nejistotu. Silné čáry, které vedou až k protržení papíru, jsou většinou projevem agresivity. Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) tvrdí, že síla obrysových čar může představovat psychickou bariéru mezi subjektem a prostředím. Tato bariéra může však být vyjádřena například postavou za plotem. Křivky ve svých kresbách používají mírné děti. Přímký a úhly jsou specifické pro kresbu realistických dětí.

Defektní postavy: handicapované děti někdy nenakreslí chybějící část svého těla. Někdy ji naopak nakreslí, protože cítí, že ji mají. Pokud je však zdravý jedinec nakreslen jako handicapovaný, může tak autor naznačovat fyzické ubližování. Davidová (2001) popisuje případ, kdy otec dítě kope. Dítě pak otci nakreslí „kopající“ nohu kratší. Vynechání části postavy může být také způsobeno pouhou únavou nebo nedostatečnou motivací pro práci.

Detaily postavy a obličeje:

Výraz tváře vyjadřuje náladu nebo povahu postavy tak, jak ji autor kresby vnímá.

Hlava: velká hlava naznačuje sebevědomí, malá naopak méněcennost a deprese. Většinou je ale zobrazena přiměřeně.

Nos: Pokud nos chybí naznačuje to uzavřenost. Je třeba však mít stále na mysli, že malé děti nos zapomínají velmi často.

Oči: většinou jsou otevřené. Zavřené oči však mohou znamenat introvertně zaměřenou osobnost. Ztráta kontaktu je naznačena úplným vynecháním očí. Davidová (2001) je toho názoru, že velké oči a řasy mohou být pouze estetickým atributem, spíše však jen u dívek.

Obočí: rozježené obočí může být symbolem agresivity.

Ústa: jsou obrazem erotiky a obliby v jídle. Pokud ústa chybí, vysvětlením může být absence lásky, pocitu milovanosti, vlídnosti a celkových špatných vztahů. Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) dále píše, že plné rty mohou vyjadřovat zženštilost, silná přímka v podobě úst agresivitu.

Zuby: vyčenené zuby mohou být dalším rysem agresivity.

Jazyk: pokud je jazyk v kresbě viditelný či dokonce vypláznutý, může naznačovat nevyřešené sexuální problémy.

Uši: velmi nápadné nebo odstáté uši mohou znamenat citlivost na kritiku, vztahovačnost nebo strach z ohrožení pozice. Mohou však také značit, že dotyčný umí naslouchat nebo je velmi učenlivý a chytrý.

Nohy: symbolizují vyrovnanost, jak si člověk stojí, zda je nohama pevně na zemi. Souvisejí se sebejistotou. Totéž platí pro šikmo nakreslenou nebo ve vzduchu vlající postavu. Rozkročené nohy mohou symbolizovat sexuální zneužívání.

Ruce: na ruce přikládáme větší důraz. Zřídka se totiž stane, že dítě na ruce zkrátka zapomene. Objevují se již ve stádiu hlavonožců. Jejich vynechání bývá interpretováno jako pocit viny. Mohou být vynechány z pocitu viny ze sexuálního zneužívání, nebo krádeže.

Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) uvádí, že krátké nebo zdeformované ruce mohou odrážet komunikační obtíže, strach z kontaktu s lidmi. Naopak nadměrné paže mohou znamenat touhu po agresivním projevu.

Pokud se jednotlivé postavy neobrážku drží nebo se dotýkají, značí to spíše dobré vztahy. Opakem toho bývá, mají-li postavy ruce za zády. Pak si lze tento atribut vykládat jako odmítání kontaktu.

Oblečení: kresby postav dětí do 7 let bývají většinou nahé. U starších dětí se může vyskytovat nedostatečné nebo nápadné oblečení u předvádivých, impulzivních a zanedbaných dětí. Příliš vrstev oblečení může nést náznak pocitu odmítání.

Barvy

Vyjadřovacími prostředky barvy není pouze její odstín, ale také hustota, intenzita, viditelnost a míra zastoupení v kresbě.

Lüscher vypracoval barvový test, jehož základní hypotézou je, že člověk má k barvám hlubší vztah. Což je dalším zdrojem pro analýzu osobnosti.

Použití barvy v bizarní kombinaci, jako je například modrý strom, může podle Šickové (2002) interpretovat snahu o zaujetí diváka nebo potřebu naznačit prožitá trauma. Další vysvětlení použití modré v neobvyklých situacích může souviset se ztrátou matky.

Velký počet barev ve své kresbě používají impulsivní a afektivní děti. Nejvíce preferují červenou, oranžovou a žlutou barvu. Introvertně založené děti používají převážně jen dvě barvy chladných odstínů jako je modrá, fialová, černá, šedá. Extrovertní děti volí naopak více barev. Jsou to barvy teplých odstínů. Stabilní jedinec používá ve svých kresbách 4-6 barev.

Symbolika barev

Bílá barva: symbolizuje čistotu, nevinnost a naivitu, je barvou panenství, barvou semene, představuje plodnost.

Černá barva: je opakem bílé. Představuje úzkost, smutek. Výlučné používání černé barvy v dětské kresbě obvykle značí trauma a deprese.

Červená barva: je barvou vitality a života. Představuje také vášně, sexualitu, ráznost a impulzivitu. Děti do 6 let červenou barvu rády preferují. Děti starší 6 let, které stále používají převážně červenou, tíhnou k agresivitě a hůře ovládají své emoce.

Růžová barva: je jemnější červená a představuje lásku. Stejně jako barva bílá symbolizuje naivitu. Růžová je také barvou těla.

Modrá barva: je barvou nebe a vody. Je také barvou matky, jako asociace vody – plodové vody. Použití modré ve zvláštní a neobvyklé kombinaci (například modrý strom) upozorňuje na možnost prožitého traumatu v souvislosti s rodinou. Modrá barva ale také představuje relaxaci a zotavení. Výhradní použití modré barvy může značit přílišnou sebekontrolu. Může ale také znamenat klid a bezkonfliktní vztahy.

Žlutá barva: stimuluje levou hemisféru. Je barvou otce. Žlutou barvou v kombinaci s černou jsou na silnicích označovány překážky, zvířata v přírodě (například včela, tygr). V chemickém průmyslu označuje jedovaté látky. Také ale často představuje zářící slunce s obrovskou energií, vitalitu a radost. Odpor ke žluté může znamenat, že jedinec není schopen nebo má strach pohlédnout do svého nitra.

Zelená barva: představuje rovnováhu a vytrvalost. Je to barva přírody, nezralosti. Blahodárně působí na nervový systém. Je barvou lidí se silným sociálním cítěním. Může také znamenat nadřazenost. Výhradní použití zelené však může značit

deprese, afekty. Podle výzkumu amerických arteterapeutů tuto barvu často používají týrané a sexuálně zneužívané děti spolu s červenou barvou, mnohdy v nezvyklých kombinacích. Zelená barva představuje pocit získání vlastní ceny a uznání.

Šedá barva: je často používaná v malbách dětí z dětského domova, které prožily trauma a u dětí trpících depresemi.

Hnědá barva: je barvou země. Preferují ji lidé spolehliví, trpěliví a emočně silní, kteří stojí pevně nohama na zemi. Na druhé straně ji mají v oblibě i depresivní lidé. Může značit špatnou rodinnou i sociální adaptovanost.

Fialová barva: je barvou spirituality a je spojována se strachem ze zániku světa. Malé děti ji používají jen zřídka, často ve spojení s modrou. Může být příznakem neklidu, strachu, úzkosti a obtížné adaptace.

Oranžová barva: je barvou extrovertů, mládeže, síly, energie, nebojácnosti a průbojnosti. Je to barva kombinací životní vitality a sexuality v podobě červené a životní energie v podobě žluté.

Postup kreslení: Říčan, Krejčířová a kolektiv (1997) uvádí, že pokud dítě začíná svou kresbu nohama postavy, může to být projevem komunikačních a adaptačních problémů, sklonu k negativismu. (Švancara a kolektiv 1980, Novák 2004, Říčan, Krejčířová a kolektiv 1997, Davido 2001, Zicha 1981, Šicková-Fabrici 2002)

3.3.2 Interpretace zaměřená na kresbu začarované rodiny

S obrazy zvířat se u dětí setkáváme poměrně často. I zvířata však mají lidské rysy. Od lidí jsou pak odlišeny spíše ušima, ocasem a horizontální polohou těla. Není však zcela vyloučeno, že i zvíře bude vyobrazeno s napřímeným trupem. U předškolních dětí se objevují kresby zvířat z profilu, hlavy však mají polidštěné rysy a jsou kresleny zepředu.

Naše představa o zvířeti se může značně lišit od představ dítěte. I proto je důležitý komentář autora kresby.

M. Vágnerová považuje za nejčastější podklady pro hodnocení:

- antropomorfizaci, chování a psychické vlastnosti zvířat (např. „špinavý jako prase“, „pilný jako včela“...)
- vnější znaky, které jsou na první pohled patrné – hezká jako motýl, silný jako medvěd
- vztah zvířete k dítěti a k ostatním – „mzlí se se mnou, je přítulná, proto bude kočka“

Kočka je nejčastějším obrazem pro matku, poté včela, pták, motýl... Pes je dominantní zvířecí postavou pro otce. Po psovi následují zvířata, která taktéž představují poměrně silná zvířata jako je kůň, lev, medvěd, slon, orel, jelen, kocour... Tyto výsledky jsou specificky české.

Mnohé volby jsou však obdobné pro zobrazení ženy (matky) i muže (otce). Například kočka, pes, myš, liška, ryba, zajíc, medvěd, slon. Dívky nejčastěji volí slepici, veverku, labuť, chlapci pak koně, lva, ptáka a opici. Ostatní zvířata vesměs užívají obě pohlaví stejně.

U mladších dětí jsou často všichni členové rodiny zobrazeni jako stejná zvířata. Je to převážně tím, že malé děti nejsou schopny jednotlivé členy rodiny diferencovat. U starších dětí to může představovat potřebu harmonické rodiny a potvrzení společné identity a souznění. Izolovanost člena rodiny může být vyjádřena jiným druhem zvířete než u ostatních členů.

Divoké šelmy mohou naznačovat úzkost. Děti však mohou být inspirovány i filmem či knížkou. Zvířata jsou tak někdy i fantastická. Záleží pak na opakování takového tématu.

Ne vždy na první pohled lze kresbu jednoznačně vysvětlit. Proto je vhodné si s autorem kresby promluvit o jeho volbě zvířat použitých v kresbě. Upřesníme si tak „kdo je kdo“ a navíc se dozvíme buď skutečnost, nebo jen pseudozdůvodnění této volby. Novák (2004) ve své knize uvádí příklad, že prase může symbolizovat určitou osobu proto, že je špinavá nebo jen proto, že autor kresby neuměl namalovat koně a tak namaloval prasátko.

Nad kresbou se zamýšlíme ve smyslu, co nám kresbou dítě chtělo sdělit. Jak asi prožívá situaci ve své rodině, jaké jsou jeho vztahy k jednotlivým členům jeho rodiny a jaký dopad mají tyto vztahy na dítě. (Uždil 2002, Svoboda, Krejčířová, Vágnerová 2001, Novák 2004)

III. PRAKTICKÁ ČÁST

Praktickou část své diplomové práce jsem koncipovala jako stanovení možné příčiny problematiky chování pomocí rozboru dětské kresby na námět „začarovaná rodina“. Tuto kresbu jsem pro možnou přesnější diagnózu doplnila osobnostním dotazníkem, dotazníkem zaměřeným na sociometrii třídy, dotazníkem na rodinné a nejbližší prostředí dítěte. Na závěr jsem kresby a výsledky získané z dotazníků ověřila a doplnila v rozhovoru s dětmi. Součástí je také stručná příručka pro interpretaci kresby „začarované rodiny“.

Cílem této části diplomové práce je ověřit hypoteticky postulované souvislosti uvedené v teoretické části diplomové práce a vytvoření stručné příručky pro interpretaci kresby „začarované rodiny“.

Úkolem je zjistit do jaké míry je příčinou šikany, nevhodného a agresivního chování dětí jejich rodinné a nejbližší prostředí, jejich osobnostní vlastnosti.

První část se skládá ze stručné metodické příručky s pokyny pro pedagogy. Další část se zabývá srovnáváním a vyhodnocováním dotazníků sociometrie a dotazníku na rodinné a nejbližší prostředí dítěte. Třetí část je založena na konkrétních případech dětí, jejichž kresby byly nápadné, a proto jsem je vybrala k podrobnější analýze. Tu jsem pro kompletnost celého případu doplnila osobnostním dotazníkem a výpovědí dítěte.

Pro svůj výzkum jsem si vybrala základní školu v malé obci, která je zde jediná. Výzkum jsem prováděla ve čtvrté třídě, kde jsem předešlý rok absolvovala praxi v rámci praxe 3. ročníku pedagogické fakulty v Liberci. Děti mě tak díky této praxi již znaly a naše spolupráce tak nebyla první a projevila se v ní vzájemná důvěra.

Čtvrtou třídu navštěvuje 16 žáků, z toho 9 dívek a 7 chlapců. Třída má problémy s kázní a často řeší kázeňské přestupky. Ve třídě jsou čtyři děti s diagnostikovanou dyslexií a dysgrafií, děti s individuálním vzdělávacím plánem a jeden chlapec, který svou socializační přizpůsobivostí odpovídá dětem o dva

roky mladším. Třída je poněkud pestrého složení, proto je velkým problémem utvořit pevný kolektiv dětí se vzájemně dobrými vztahy.

Metodu kresby začarované rodiny bych doporučovala na celém prvním stupni základní školy. Nejefektivnější je však tuto metodu použít co nejdříve, nejlépe v první třídě, abychom předešli nebo včas zachytili případné rozvíjející se patologické jevy. Je však třeba myslet na věk dětí z hlediska dotazníkové části. V první třídě bych proto doporučovala pouze kresbu doplněnou výpovědí dítěte, případně dotazníky upravené tak, aby jejich zadání četl pedagog a děti měly možnost pouze zaškrtnout políčka a odpověďmi ANO či NE. Každý pedagog si jistě ví rady, jak tuto metodu upravit tak, aby bylo možné ji použít „vždy a všude“.

Tato metoda screeningu možného násilí v dané třídě je zdlouhavá a náročná práce pro obě strany. Věřím však, že přinese výsledky, které mnohdy nejsou zřejmé na první pohled a jsou příčinou mnoha zdánlivě neřešitelných problémů. Přinese přehled nejen o vzájemných vztazích spolužáků, ale hlavně o rodinném a nejbližším okolí dítěte, které má na jeho chování obrovský vliv. Pomocí výsledků, může pedagog cíleně působit na konkrétní děti, odhalit příčinu problému jeho chování a pomoci mu s vyřešením tohoto problému, který v dítěti může zanechat nehezké vzpomínky na jinak nejkrásnější období jeho života.

1. Metodická příručka pro interpretaci kresby

„začarované rodiny“.

1. 1 Postup při zadání kresby „začarované rodiny“

Než začneme kreslit

V kresbě rodiny nejde o hodnocení kresby z hlediska výtvarného a estetického, ale jde o sdělení některých charakteristik osobnosti a jejich sociálních vztahů.

Před interpretací kresby je zcela nutné vědět, zda dítě z kresebného hlediska odpovídá normě, zda dobře vidí a má přiměřené motorické schopnosti vzhledem k věku.

Dítě má k dispozici tužku číslo 2, papír formátu A4, pastelky. Gumu dítěti sami nenabízíme. Pokud si ji ale dítě samo vyžádá, zapamatujeme si místo, kde bylo gumováno. Později při rozhovoru nad kresbou se ptáme dítěte, proč právě zde došlo k chybnému výkonu. Může jít pouze o nízké sebehodnocení, kdy dítě jednoduše chce opravit kresbu, se kterou není spokojeno. Je také možné místo gumování v kresbě škrtnat.

Dítě kreslí na lavici za běžných podmínek. Podle mého názoru však není nutností kreslit pouze v prostředí školy. Kresba v přírodě, kde se dítě cítí dobře a má větší prostor kolem sebe, může pouze přispět k objektivnosti a větší otevřenosti dítěte. Snažíme se však v každém případě omezit „opisování“. Kreslení by mělo probíhat v atmosféře hravé činnosti.

Pokud se dítě ostýchá začít kreslit a brání se, že kreslit neumí, je třeba jej povzbudit. Měli bysme také dětem sdělit, že nejde o kresbu klasifikovanou známkou. Po kresbě celé rodiny je dobré dítě pochválit. Během kreslení by však nemělo nabýt dojmu, že je sledováno. (Novák 2004)

Zadání kresby

Možných zadání instrukcí je několik. Například: „Nakresli obrázek své rodiny“ „Nakresli obrázek celé vaší rodiny“ „Nakresli rodinu“. V posledním zadání je možné, že dítě nakreslí jakoukoli rodinu, většinou zidealizovanou. Matějček doporučuje, aby si dítě na list papíru samo nadepsalo „Naše rodina“.

Další z možností je zadat dítěti kresbu „Rodina“ a poté, co je dokončena, vyzveme dítě, aby papír otočilo a nakreslilo „Svou rodinu“. Zde pak můžeme nebo nemusíme zaznamenat patřičné rozdíly mezi vlastní a zidealizovanou rodinou.

Postup a instrukce při kresbě Začarované rodiny dle Z. Matějčka: *„Nakresli celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlépe odpovídá a nejlépe vyjadřuje jeho povahu.“* (Novák 2004)

Kresba by podle většiny autorů měla trvat 10-15 minut. Má zkušenost však ukázala, že i když byly děti předem upozorněny na časový limit, nedaly se od kresby odtrhnout. Jistě je však důležitější, aby děti opravdu stihly vyjádřit vše, po čem touží.

Motivace

Znáte nějakého kouzelníka?

Já znám také jednoho kouzelníka. Jmenuje se Bimbula. A to není jen tak obyčejný kouzelník, který si každého začaruje jen tak, jak ho napadne! Vůbec ne! To je kouzelník, který začaruje člověka do zvířete. Ale ne jen tak do nějakého zvířete. Kouzelník Bimbula vidí do hlavy a do srdíčka každému člověku a má ho úplně přečteného. Začarovává lidi do takových zvířat, která jim nejlépe odpovídají, a která s nimi mají hodně společného.

Položte si hlavu na lavici a zkuste popřemýšlet, do jakého zvířete by kouzelník Bimbula začaroval vás. Nikomu to neříkejte, jen si to v duchu představte. Kdo už bude vědět, tak zvedne hlavu.

A ten kouzelník, který začaroval vás, také začaruje celou vaší rodinu. Nakreslete mi teď obrázek celé vaší rodiny tak, jak si myslíte, že by ji ten kouzelník začaroval.

Nad zvířátko napište, jakého člena vaší rodiny zvířátko představuje.

V průběhu kreslení

Během kresby se snažíme nenápadně monitorovat chování dětí. Ve většině případů nestihneme pozorovat v jakém pořadí a jakým způsobem se postavičky

na papíře objevují. To lze však zjistit v rozhovoru s dětmi. Důležitější však je sledovat, zda některé dítě práci odbude nebo si neví s kresbou rady, dlouho přemýšlí nad každou postavou, zda je neklidné a roztržité nebo se chová jinak než obvykle. To může být prvním signálem, že je dítěti tato kresba z nějakého důvodu nepříjemná.

Při kresbě zaznamenáváme datum, čas, verbální doprovod, laterální, držení tužky, otáčení papíru, aspirační úroveň, stupeň adaptace.

Po skončení kresby děti pochválíme za jejich spolupráci a hezké obrázky.

1.2 Vyhodnocení kresby

Cílem interpretace je objevit nápadné prvky, které by mohly naznačovat nějaké negativní vlivy rodiny působící na dítě. Při interpretaci kresby postupujeme od celkového dojmu kresby po detaily jednotlivých postav.

- **celková kvalita kresby** – zde si všímáme neobvyklostí, vyhýbání se tématu kresby, nálady, uspořádanosti kresby
- **vnímání členů rodiny dítětem** – velikost postav, proporce, postavy jdoucí opačným směrem, chybějící postavy, rozmístění postav
- **vnímání dítěte samo sebou v rodinném systému** – velikost postavy, proporce, umístění postavy dítěte
- **styly** – síla čar, šrafování, stínování, gumování, barvy, transparentnost, nakloněné postavy, visící postavy, vznášející se postavy, neúplné postavy, zdůrazněné části těla, detaily obličeje, druh zvířete

V této stručné příručce jsou však uvedeny jen základní body, kterými se pedagog při interpretaci kresby řídí. Význam všech prvků objevujících se v kresbách dětí popisují v kapitole Interpretace kresby. Je tedy nezbytné, aby pedagog před zahájením samotné interpretace znal význam všech sledovaných prvků.

Nezbytné je také znát věk dítěte, motorickou dovednost a kresebné schopnosti. To vše ovlivňuje následnou interpretaci kresby.

Pro screening kresby lidské postavy a kinetické kresby rodiny vytvořily M. Hardin a L. Whitney-Peterson dotazníky, ze kterých však lze čerpat některé body i pro případ kresby začarované rodiny. (Tyto dotazníky jsou součástí příloh.)

1.3 Rozhovor s autorem kresby

V rozhovoru, zejména s mladšími dětmi, je vhodné využít animace. Ten, kdo s dítětem hovoří se identifikuje s postavami na obrázku autora a hovoří jejich jménem. Dítě se tak může vyznat ze svých pocitů s menšími zábrany. Může taktéž hovořit ústy někoho jiného, zvířátka nebo pohádkové bytosti.

V každém případě je rozhovor složitá metoda. Nejprve musíme dítěti utvořit příjemnou atmosféru a získat si ho na svou stranu, aby nám s důvěrou svěřovalo své starosti a radosti. Dobrým vodítkem pro navázání komunikace jsou domácí mazlíčkové děti. Pokud děti vidí váš zájem o jejich věrné přátele, snadno se rozpovídají a uvolní se.

Od dítěte bychom se měli dozvědět proč dotyčného dítě takto začarovalo, zda je se svou prací spokojeno a nakreslilo by to stejně či jinak. Je důležité nechat dítě vyprávět a nepřerušovat ho další otázkou.

Příloha obsahuje otázky, které by měly padnout při každém rozhovoru nad kresbou rodiny a také otázky vodící, které se hodí jen v některých případech. Velmi však záleží na schopnostech pedagoga, jak pohotově dokáže reagovat na odpovědi dětí a přitom se neztratit v původně připravených otázkách.

Je lepší zaznamenávat odpovědi dětí po rozhovoru. V průběhu rozhovoru to může být rušivý element, stejně tak jako kamera nebo diktafon.

Na konci rozhovoru dítěti poděkujeme za jeho spolupráci a hezké povídání. (Novák 2004, Šicková –Fabrici 2002)

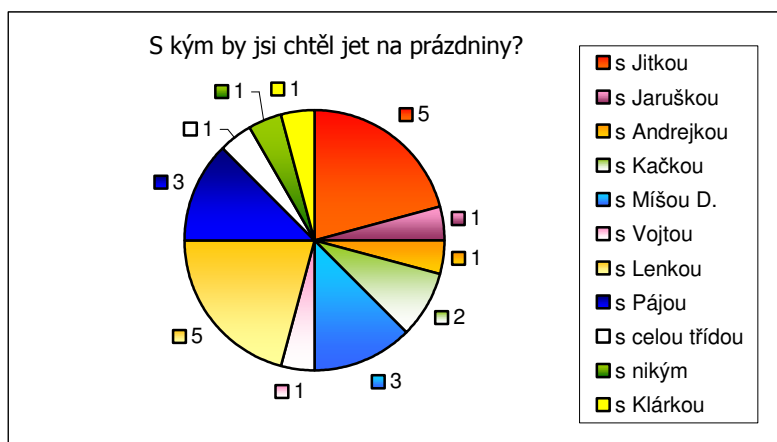
2. Dotazník sociometrie třídy

Cílem tohoto dotazníku je zjistit vzájemný vztah dětí, zjistit případné agresory, outsidersy třídy a děti, které svým chováním na sebe vůbec neupozorňují. Tak dostaneme přehled o dětech nejoblíbenějších, méně oblíbených nebo dokonce neoblíbených, o obětech a agresorech a o celkové kohezi třídy.

V dotazníku převažují otázky kladného charakteru. Některé z nich jsou však pouze doplňující a nemají zásadní vliv na odhalení patologických jevů. Jsou pouze jakým si stínítkem toho, co se pedagog snaží objevit. Kompletní dotazník je součástí příloh, zde však uvádím pouze otázky, které mají zásadní význam a pestré výsledky.

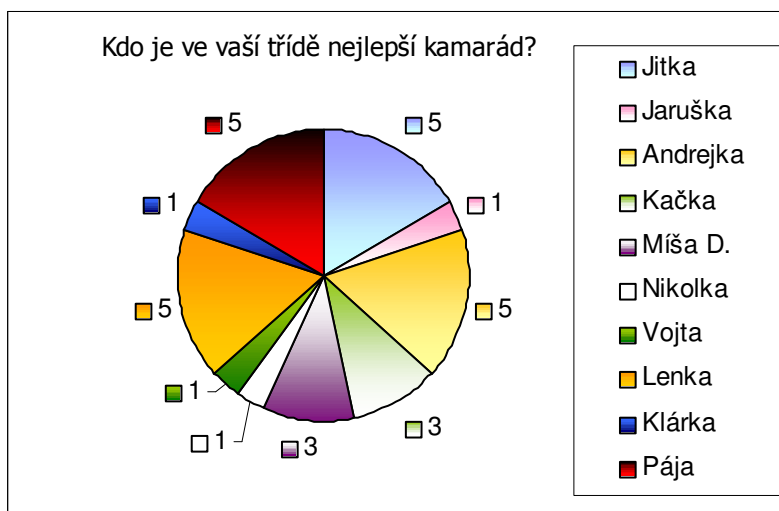
V prvních pěti otázkách získáme přehled o „nejoblíbenějších“ žácích, kteří jsou ostatními kladně hodnoceni a mají své pevné místo v této třídě.

Otázka č. 2: S kým z vaší třídy by jsi chtěl jet na prázdniny?

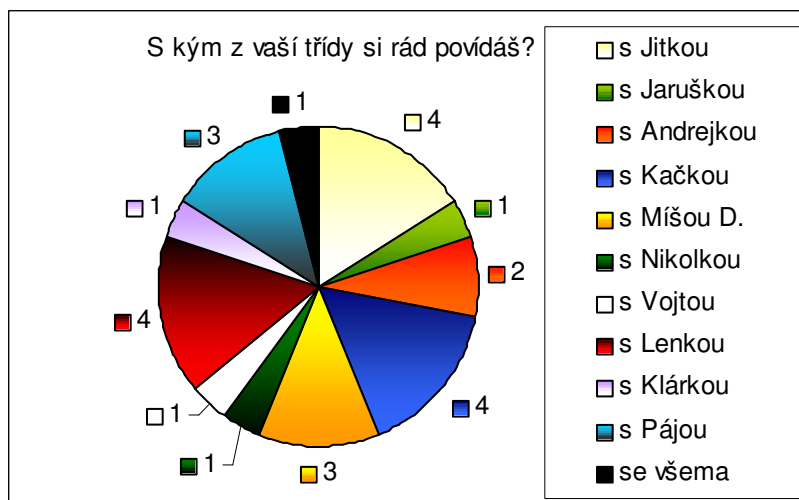
Graf č. 1

Otázka č. 7: Kdo je ve vaší třídě nejlepší kamarád?

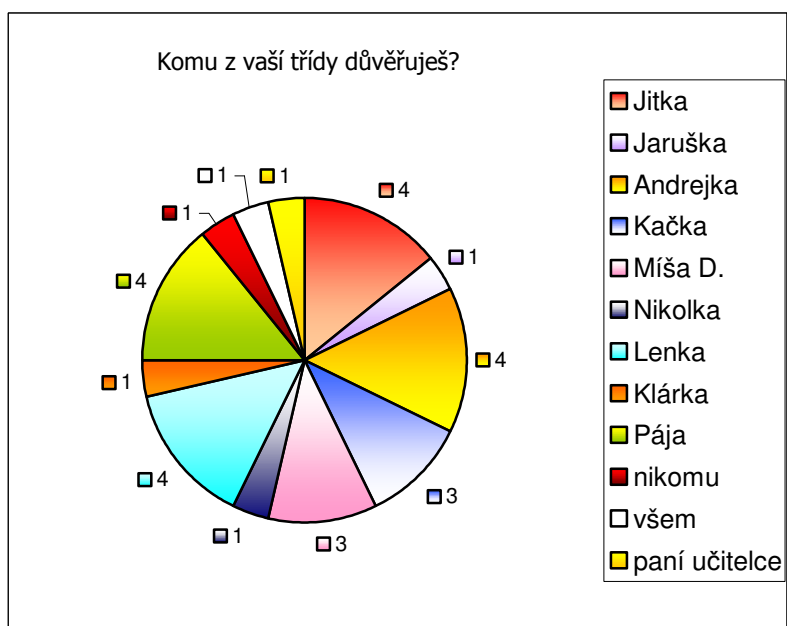
Graf č. 2

Otázka č. 12: S kým z vaší třídy si rád povídáš?

Graf č. 3

Otázka č. 14: Komu z vaší třídy důvěřuješ?

Graf č.4

Ve všech těchto čtyřech otázkách dominovaly stejné děti. Je to potvrzení pravdivých odpovědí dětí. Nejvíce se zde objevovala jména Pája, Kačka, Lenka, Jitka, Andrejka, z kluků pak pouze Míša D. Všechny tyto jmenované děti měly v jedné otázce nejméně 3 hlasy, většinou však 4-5 hlasů. To svědčí o jejich dobré socializaci a adaptaci v této třídě.

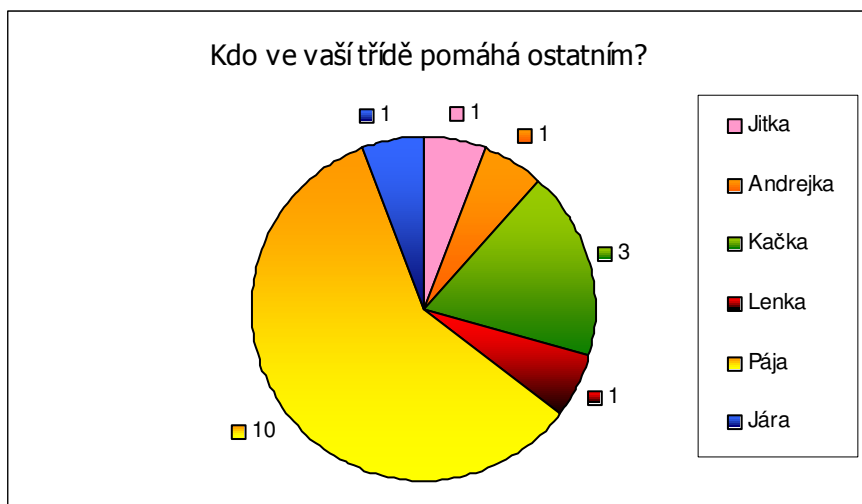
Klárka a Jaruška mají v každé otázce po jednom hlase, neboť si je navzájem vyměňovaly. To vypovídá o jejich vzájemném přátelství, které je však v izolaci od ostatních dětí. Nikdo jiný jim v těchto otázkách svůj hlas nedal.

Nikolka je jedinou dívkou, která v otázce číslo 2 nedostala ani jeden hlas, v ostatních pak vždy po jednom hlase od Jitky. Sama však ke každé z otázek napsala více dětí. Tento výsledek naznačuje, že Nikolka má méně přátel, než by zřejmě ráda měla.

Míša D. je jediný chlapec, který se v těchto otázkách objevil jako kladně hodnocený. Ani jeden z ostatních chlapců nedostal žádný hlas v žádné z těchto otázek. Míša D. dostával zpravidla 3 hlasy od Honzy, Járy a Pěti. O jeho bezproblémové pozici v kolektivu vypovídají i jeho odpovědi. Na otázku: „S kým by jsi chtěl jet na prázdniny?“ odpověděl: „S celou třídou“. Podobně odpověděl i na otázky č. 7, 12 a 14.

Zcela opačné reakce se objevily u Vojty, který na stejné otázky odpovídal „nikdo“ a „nikomu“. Jeho socializace v této třídě je zřejmě velmi malá a jeho zájem o ni ještě menší.

Otázka č. 10: Kdo ve vaší třídě pomáhá ostatním?

Graf č. 5

Zde jasně dominovala Pája. Však ani Kačka nezískala malý počet hlasů. I další dívky potvrzují svou pozici ve třídě tak, jako v předchozích otázkách.

Jára je jediný chlapec, který v této otázce získal hlas. Je to dáno zřejmě tím, že ve školní práci je velmi šikovný a patří k žákům s nejlepšími výsledky.

Cílem další skupiny otázek je vytipovat rizikové děti, tedy děti, které nemají zásadní postavení ve třídě a stávají se oběťmi nebo outsidersy třídy.

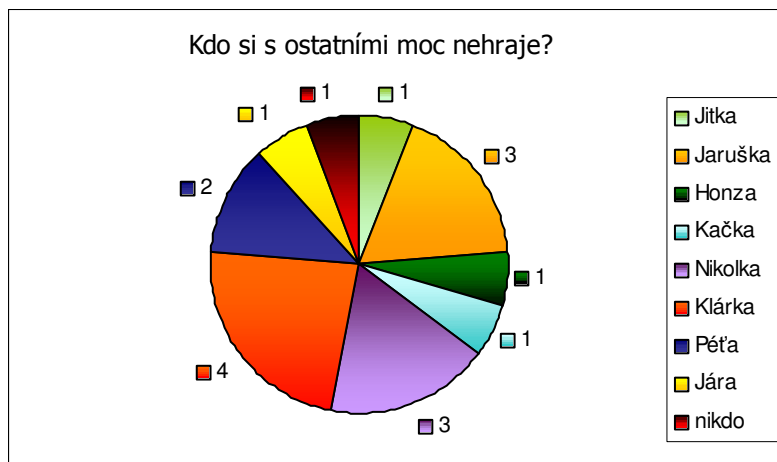
Otázka č. 3: Kdo je ve vaší třídě často smutný?

Graf č. 6

V této otázce se objevilo poměrně málo jmen, což je určitě dobře. Jitka je však jedinou z těchto dětí, která byla spolužáky kladně hodnocena v předchozích otázkách. Nabízí se zde tedy otázka, co je příčinou jejího smutku. Zbylé tři děti nemají ve třídě mnoho přátel a tak se mohou navenek projevovat smutně právě z tohoto důvodu. Neobjevil se výrazný počet hlasů u některého z jmen, což naznačuje určitou nejednoznačnost. Pěťa tu ale získal od spolužáků 3 hlasy a čtvrtý dal sám sobě. Zde se ukázal nejen názor spolužáků, ale i vlastní pocit tohoto chlapce.

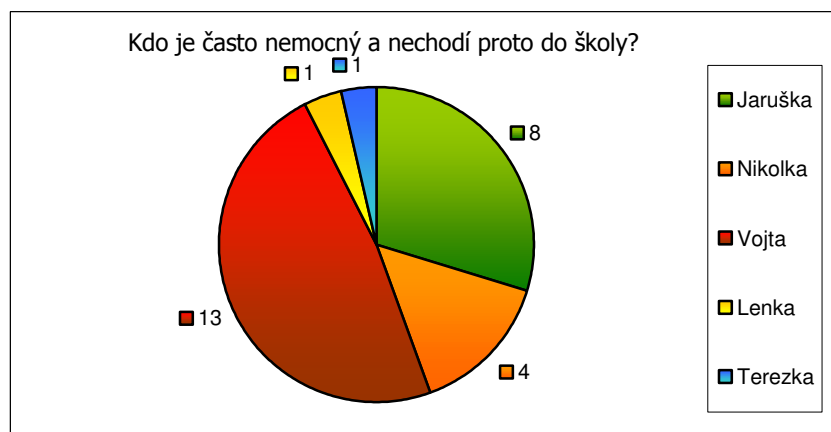
Otázka č. 13: Kdo si s ostatními moc nehraje?

Graf č. 7

I v této otázce se objevuje Pěťa a i zde si jeden hlas dal sám. Dále se tu objevuje opět Jaruška, která kamarádí pouze s jednou spolužačkou a Nikolka, která obecně v celé třídě nemá moc přátel. Nejvýraznější je Klárka. Ta je však ve třídě prvním rokem, což je pravděpodobně důvod tohoto výsledku

Otázka č. 15: Kdo je často nemocný a nechodí proto do školy?

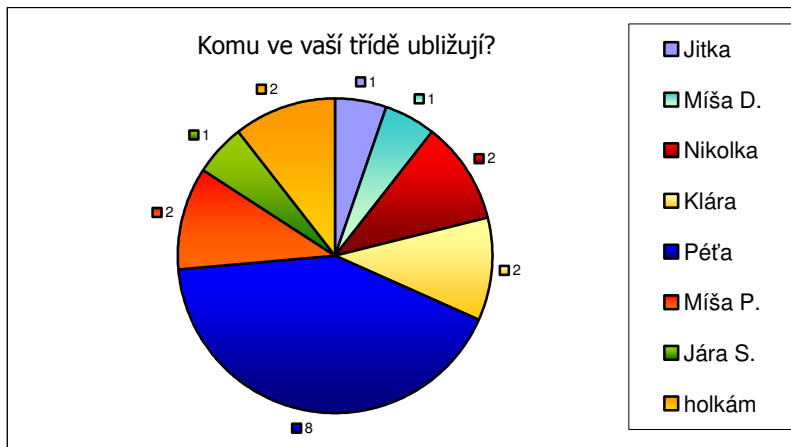

Graf č. 8

Výraznou převahu hlasů v této otázce má Vojta, který je původcem odpovědí „nikdo“ a „s nikým“. Stejně tak jako u Jarušky, která má také výrazný počet hlasů, může být důvodem nechození do školy to, že zde nemají moc přátel. Ani jeden z nich nemá příliš dobré školní výsledky, což může být dalším

důvodem nebo také důsledkem. Nikolka by mohla mít podobný důvod, její počet hlasů je však proti Vojtovi a Jarušce poměrně zanedbatelný.

Otázka č. 16: Komu ve vaší třídě ubližují?

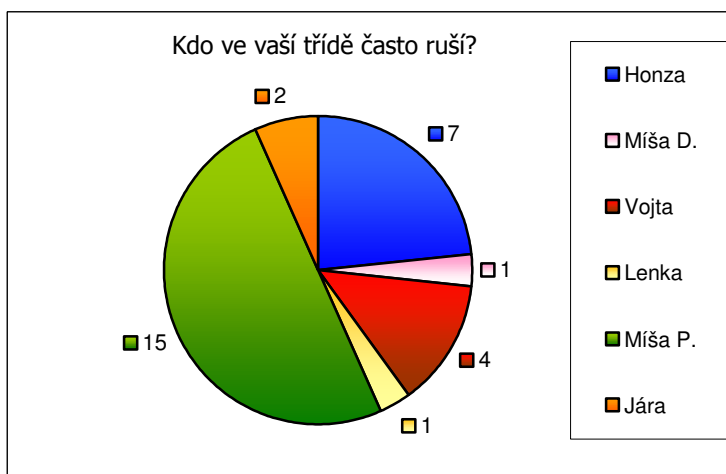
Graf č. 9

I v této otázce zastává výrazné postavení Pěťa, a i tentokrát označil sám sebe. To však pouze potvrzuje jednoznačný výsledek, který zde vyplynul.

Nikolka a Klárka nejsou z výše uvedených důvodů překvapující. Naopak Míša P., který se v další části otázek objeví zcela evidentně jako agresor i v této otázce dostal 2 hlasy.

Poslední dvě otázky označují nejvýraznější děti po stránce agresivity a vyrušování.

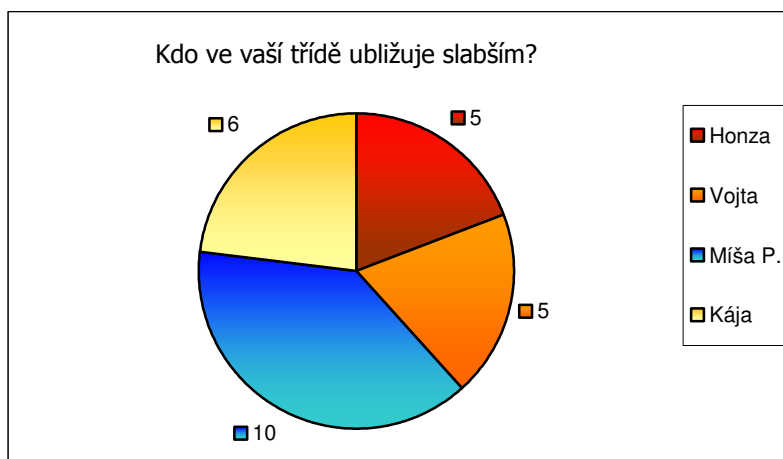
Otázka č. 6: Kdo ve vaší třídě často ruší?

Graf č. 10

Zde zastává jednoznačné místo Míša P., dále Honza a Vojta. Není jistě příliš překvapující, že se zde objevují zcela jiná jména než jak tomu bylo u první a druhé skupiny otázek.

Otázka č. 11: Kdo ve vaší třídě ubližuje slabším?

Graf č. 11

V této otázce má Míša P. opět výraznou převahu hlasů. I další jména – Honza, Vojta – se opakují. Přibylo zde i jméno Kája. Je to jediná otázka, ve které se objevilo Kájovo jméno.

Výsledky

Dle výsledků z těchto grafů lze poměrně spolehlivě zjistit postavení každého žáka ve třídě.

Základním stavebním kamenem celé třídy jsou dívky, které spolu drží přátelský kolektiv. Nejvýraznějšími postavami jsou Pája, Kačka, Lenka, Jitka a Andrejka, z chlapců potom Míša D..

Jaruška s Klárkou drží své vlastní přátelství v izolaci a Nikolka mnoho přátel ve třídě nenachází.

Tereзка je zcela opomíjená dívka, která se ve všech odpovědích objevila pouze jednou, v otázce: „Kdo je často nemocný a nechodí proto do školy“ a i zde dostala pouze jeden hlas. Nepatří mezi děti, které mají velkou absenci. V období mého výzkumu však Tereзка chyběla a tak jsem od ní získala pouze dotazník

na sociometrii a rodinné prostředí. Možná je škoda, že jsem neměla možnost s Terezkou hovořit osobně.

Vojta, Míša P., Honza a Kája jsou chlapci, kteří nebyli hodnoceni v jiných otázkách než v otázkách týkajících se špatného chování.

Chlapci v této mezi s sebou netvoří přátelskou partu jako dívky.

Jára byl podobně jako Terezka pro děti nevýrazný. Tento výsledek mě velice překvapil, neboť je Jára velmi dobrý žák a v době mé praxe neustále v hodině vyrušoval výkřiky správných odpovědí a řešení.

Pěť'a je výraznou postavou, avšak na špatné straně. Je téměř celou třídou označován jako oběť útoků většiny chlapců. K jeho a k problematice dalších dětí se vracím v další části.

Návrh řešení

Zveřejnění těchto výsledků jsem dětem prezentovala pomocí stylizované kresby, kde byly sice nakresleny všechny děti, ale nebyly popsány jmény.

Mým cílem bylo, aby se děti nad celou kresbou i jednotlivými postavami zamyslely a samy se pokusily o identifikaci sebe sama a popis jednotlivých postav podle obrázku. Celý úkol je postaven na diskusi, ve které děti argumentují, proč která postava vyvolává určitý dojem.

Záměrem není odhalit jména jednotlivých nakreslených postav, ale zamýšlení se celé třídy nad výsledkem jejich názorů na vlastní třídní kolektiv. Cílem je vzbudit v dětech zájem o ostatní i sám o sebe v třídním kolektivu. Uvědomit si své postavení a možnosti řešení současné situace.

Obr. 2

Obr. 3

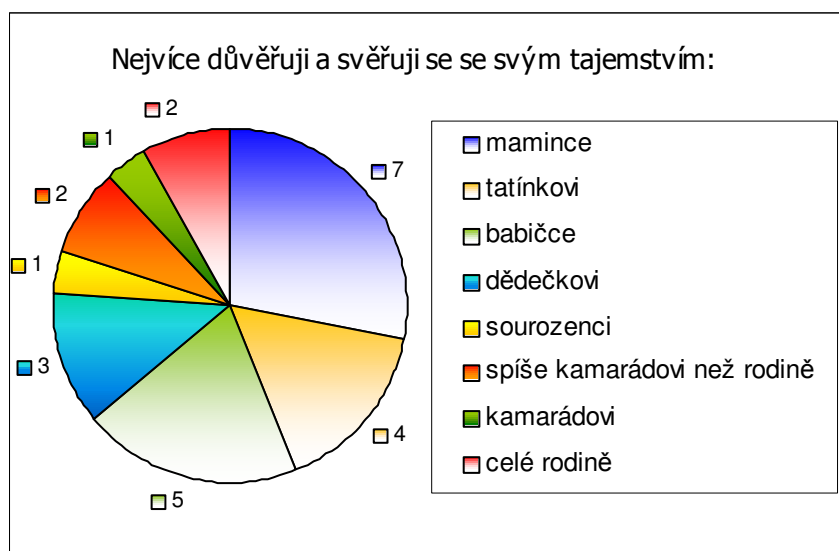
První krok, který bych v tomto případě podnikla jako zlepšení dosavadního stavu, by bylo sezení v kroužku. To by probíhalo alespoň dvakrát do týdne několik minut a jeho cílem by bylo ukázat na každém žákovi to nejlepší a to, co o něm ostatní mnohdy netuší. V každém sezení by děti měly za úkol povědět o konkrétním žákovi vše, co o něm vědí. Na závěr by dotyčný žák jejich výpovědi schválil, poopravil a doplnil. Tak by se děti dozvěděly o žákovi nové věci, pro které by si ho vážily a díky kterým by mohly najít společnou řeč.

3. Dotazník rodinných vztahů a nejbližšího okolí dítěte

Cílem tohoto dotazníku je zjistit současný rodinný stav dítěte, jeho postoj k rodině a postoj rodiny k dítěti. Dále zjistit postoje rodičů v určitých situacích, vzájemnou důvěru, podporu a náklonnost jednotlivých členů rodiny.

Tento dotazník nám pomůže odhalit a vysvětlit mnohé prvky v kresbě, ke kterým jsme prve nenacházeli vysvětlení. Zároveň může částečně podhalit negativní vlivy na dítě a podněcuje k dalším upřesňujícím otázkám, které dítěti klademe v rozhovoru.

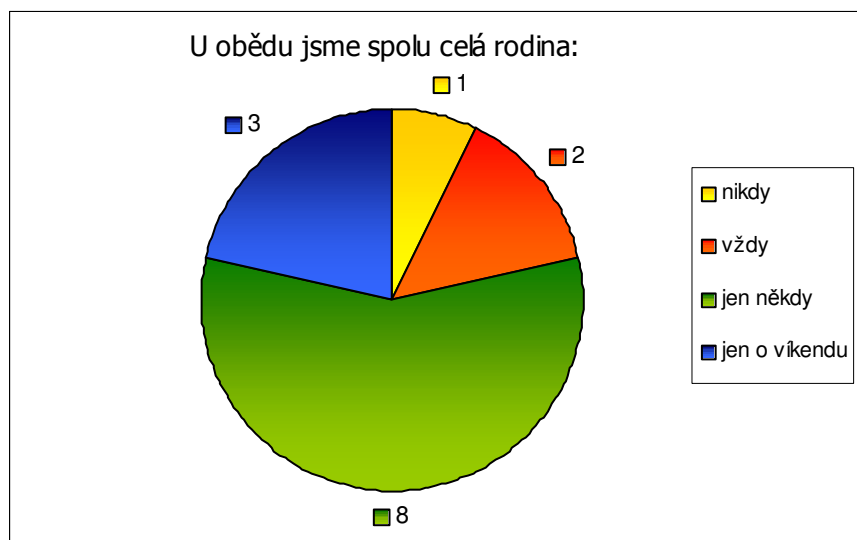
Otázka č. 6: Nejvíce důvěřuji a svěřuji se se svým tajemstvím:

Graf č. 12

Z rozhovoru dětí následně vyplynulo, že se s citlivými tématy svěřují spíše kamarádům, kdyby však šlo o vážnější věc, jako ohrožování zdraví, přednost by daly svým rodičům. I tak je však vidět, že ženský element, ať již v podobě matky nebo babičky, má největší důvěru dětí.

Otázka č. 9: U obědu jsme spolu celá rodina:

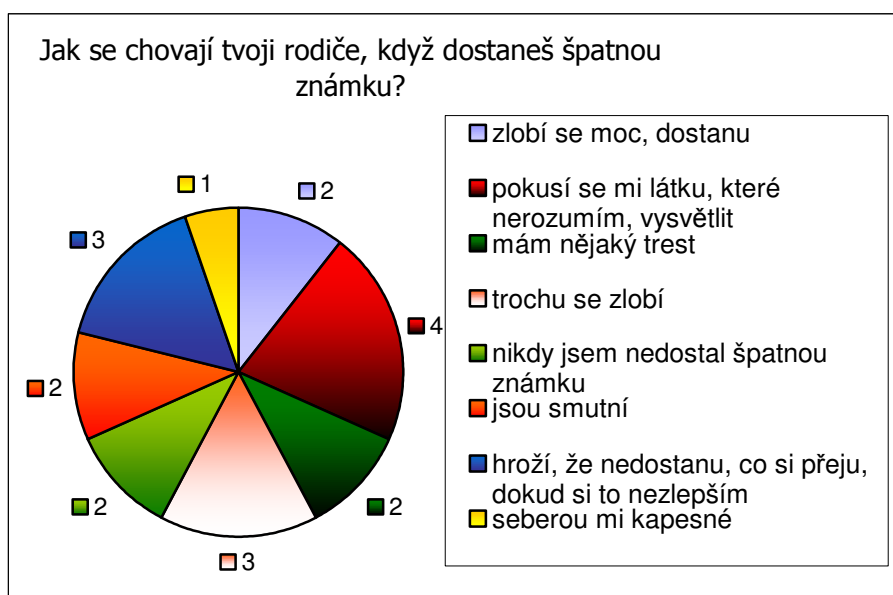

Graf č. 13

Tento graf odpovídá současnému stavu – rodiče chodí do zaměstnání, děti po škole navštěvují družiny, zájmové kroužky – není zde prostor pro společné stolování. Je určitě namístě, aby společné posezení u obědu probíhalo alespoň o víkendu.

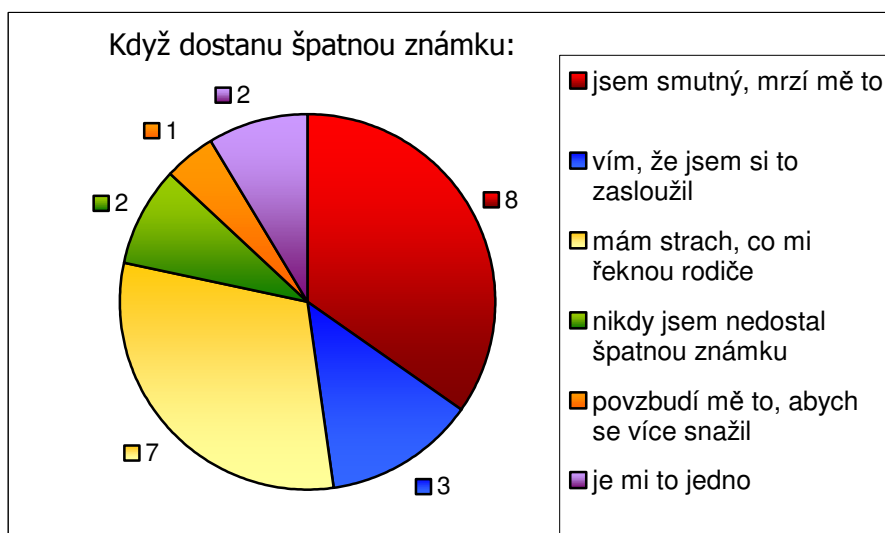
Následující graf dokládá, že mnozí rodiče své děti za špatné školní výsledky trestají různými způsoby. Pouze u čtyř případů se objevila odpověď, že se rodiče snaží dětem pomáhat. Následující graf ukazuje, že dětem jejich známek nejsou lhostejné.

Otázka č. 11: Jak se chovají rodiče, když dostaneš špatnou známku?

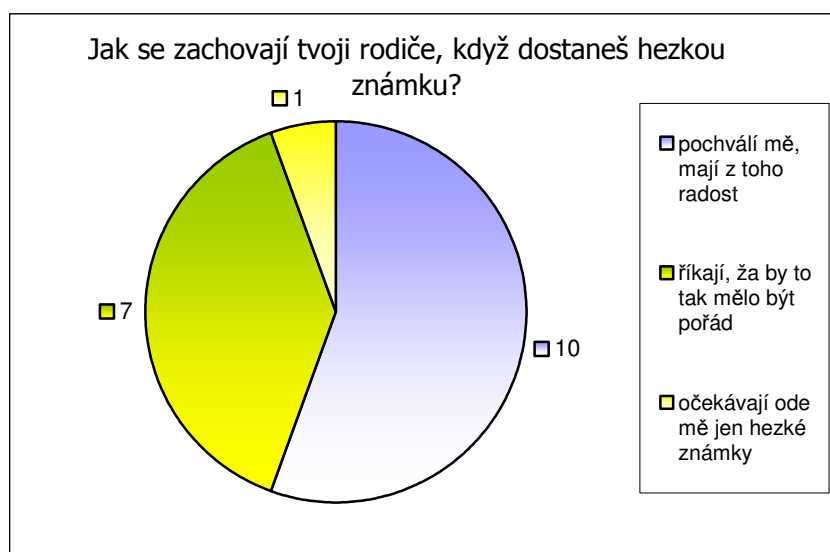
Graf č. 14

Otázka č. 12: Když dostanu špatnou známku:

Graf č. 15

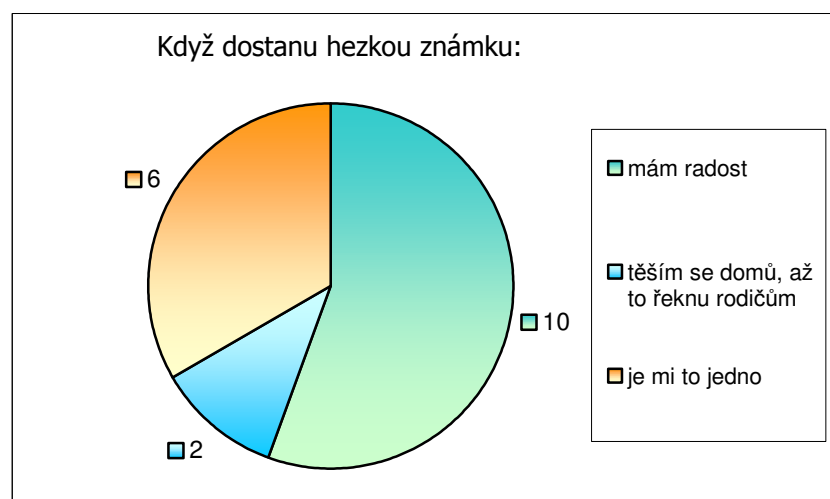
Otázka č. 13: Jak se chovají tvoji rodiče, když dostaneš hezkou známku?

Graf č. 16

Graf poukazuje na nepřekvapivý výsledek. Myslím, že každý pedagog by měl v tomto směru apelovat na rodiče, aby oceňovali i snahu a každé zlepšení svých dětí. Každá snaha, která přijde na zmar a je nedoceněna je pro děti ztrátou času a zájmu. Není jistě ani překvapivý fakt, že šest dětí, které v následujícím grafu označily odpověď: „Je mi to jedno“, nemají svůj hlas v modrém poli tohoto grafu.

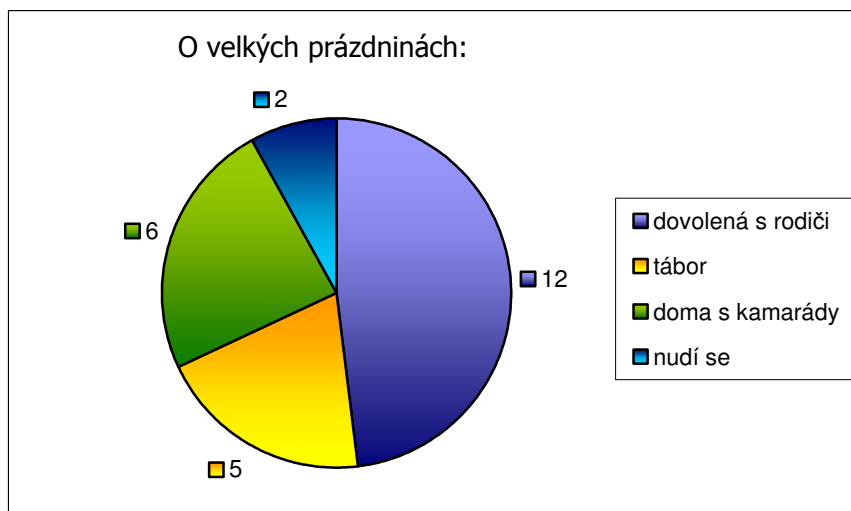
Otázka č. 14: Když dostanu hezkou známku:

Graf č. 17

Nabízí se pak otázka, proč děti mají větší strach ze špatných známek než radost z těch hezkých...

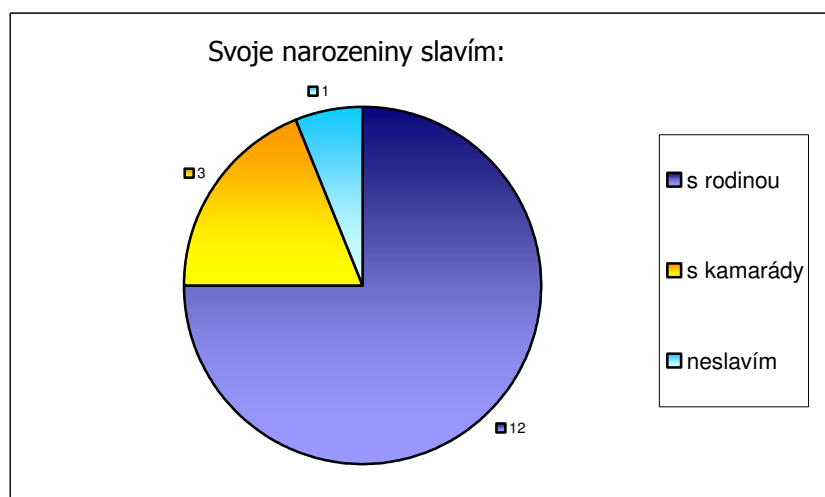
Otázka č. 15: O velkých prázdninách:

Graf č. 18

Tento graf má jeden z nejlepších výsledků. Pouze dvě děti označily odpověď, že se o prázdninách nudí. Při následném rozhovoru vyšlo najevo, že jejich kamarádi jsou na prázdninách někde jinde.

Otázka č. 16: Svoje narozeniny slavím:

Graf č. 19

I tento graf má příjemný výsledek. Všechny děti, které slaví své narozeniny s kamarády, slaví i s rodinou. Tereзка byla dívka, která označila, že narozeniny neslaví. Kvůli její dlouhodobé absenci ve škole jsem však neměla možnost dozvědět se důvod.

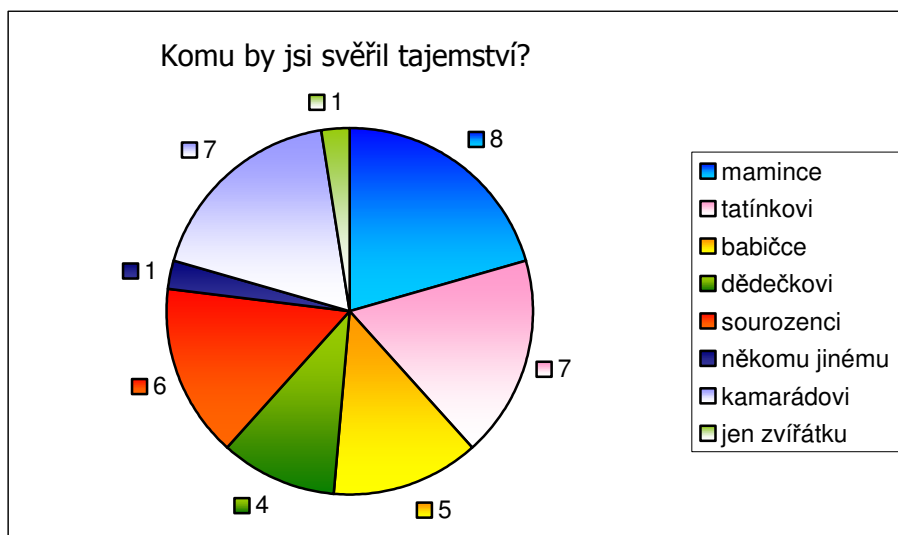
Otázka č. 17: Máš tajemství?

V této otázce pouze dvě děti napsaly, že mají špatné tajemství, tedy vědí o něčem, co se stalo a není to správné.

V prvním případě šlo o navádění jednoho z chlapců starším kamarádem k tělesnému napadení jiného malého chlapce. Chlapec, který byl k tomuto činu donucován pod výhrůzkou ublížení, svěřil své problémy matce, která mu pomohla. Výsledek dotazníků i rozhovoru tohoto chlapce dokládá, že se na pomoc své rodiny může spolehnout.

Druhý případ popisují dále v případě Míši P.

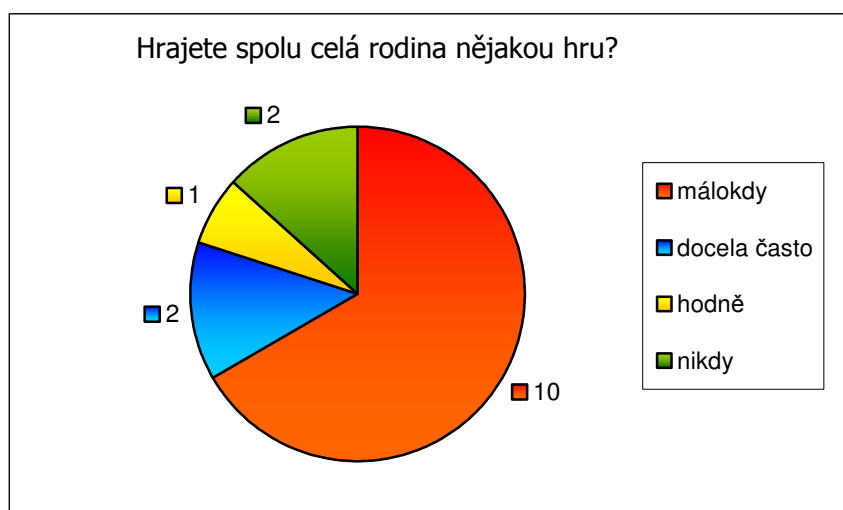
Otázka č. 18 navazuje na předchozí otázku: *Máš kohokoli, komu by jsi toto tajemství svěřil?*

Graf č. 20

Na rozdíl od otázky č. 6 jsou zde rozdíly velmi malé, téměř vyrovnané.

Otázka č. 19: Hrajete spolu celá rodina nějakou hru?

Graf č. 21

Na tomto grafu se opět potvrzuje, jak málo času věnují rodiče svým dětem. Myslím, že to je jeden z výsledků, který by neměl chybět při demonstraci výsledků rodičům dětí.

Výsledky a návrhy řešení

Většina otázek nemá význam celkového hodnocení a statistik, je podstatná individuálně pro každé dítě. Některé otázky, které však mají svůj význam i v grafické podobě a jejich výsledky jsou zajímavé a nutí k zamyšlení.

Domnívám se, že by mohly být tyto výsledky prezentovány i rodičům, aby si sami uvědomili, jaká je situace obecně, zvláště pak, jaká je skutečně situace v jejich rodině.

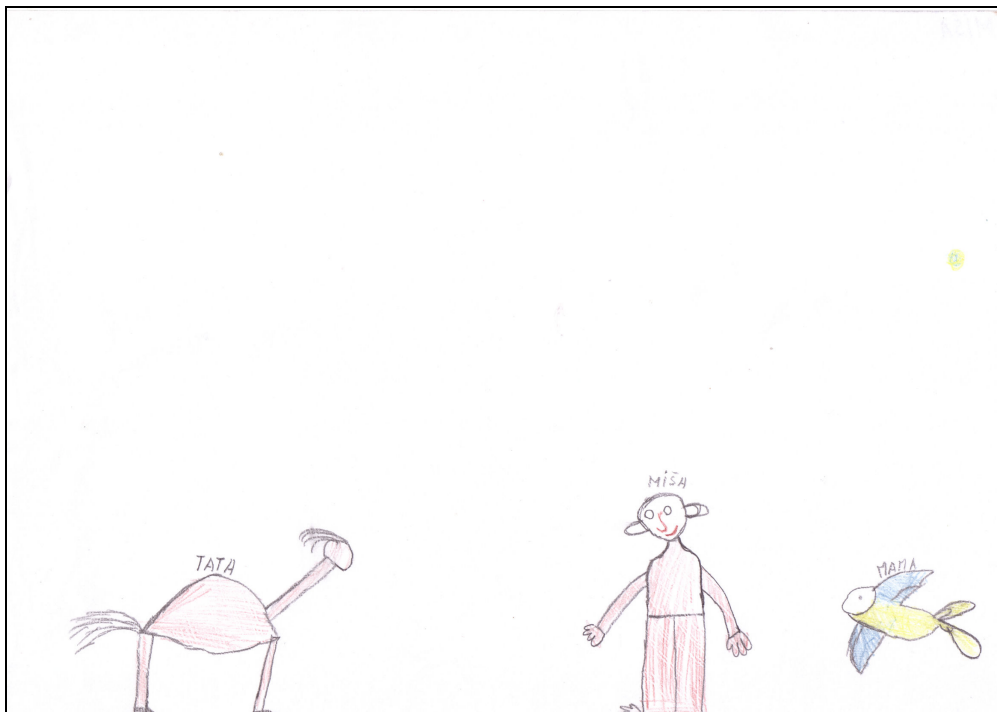
Vhodné by také byly různé školní akce, kde by se mohli zapojit i rodiče. Například noc strávená ve škole nebo odpolední škola. Pedagog by tak měl možnost sledovat rodinu pohromadě. Náplní odpolední školy by mohlo být vyučování rodičů. Rodiče by vyučovaly a známkovaly děti. Mnozí z rodičů by si tak možná uvědomili, že ani pro ně není škola jednoduchá a na slabé chvílky svých dětí by se pak dívali jinak než doposud. Ale protože v této moderní době mají dospělí velice naspěch, často si ani neuvědomují, že na své děti nemají tolik času, jak by bylo potřeba.

4. Konkrétní případy

4.1 Případ Míši P.

Rozbor kresby

- zobrazení: matka, otec, Míša, sestra chybí
- kresba na spodním okraji papíru, zleva otec, Míša uprostřed, blíže k matce, matka zcela vpravo, oba rodiče směřují k Míšovi, Míša pohlíží na otce
- matka vznášející se pták, Míša veliká postava (oproti matce)
- částečně disproporční (otec), uspořádaná kresba, ne zcela jednoznačná nálada – chybí detaily obličejů u otce, poněkud infantilní kresba (odpovídá však Míšovým dovednostem)
- barevná kresba, nevýrazných, ale přirozených barev, bez gumování a škrtání, většinou plynulé a stejně silné čáry
- otec – kůň, matka – pták, Míša – opice
- podle dotazníku pro dětskou kresbu lidské postavy (viz. příloha) by Míša získal body za nohy pevně přitisknuté k sobě (1b) a vynechané genitální partie (3b), případně za poletující ptáky (0,5b)

Obr. č. 4

Rozbor dotazníku rodinného a nejbližšího prostředí dítěte

- obrázek, který označil jako nejpodobnější své rodině „A“ (ot. č.20)
- žije pouze s matkou a mladší sestrou, otec s nimi nežije
- oba rodiče pracují
- důvěřuje otci a dědovi, s tajemstvím by se svěřil otci
- s nikým se nehádá
- u obědu jsou společně celá rodina jen někdy, hru společně hraje celá rodina málokdy
- když dostane špatnou známku: má od rodičů trest, je smutný a mrzí ho to
- když dostane hezkou známku: rodiče mají radost a Míša se těší domů, až to poví
- o prázdninách jezdí s prarodiči na dovolenou
- narozeniny slaví jen s rodinou
- má špatné tajemství (ví o něčem, co se stalo, co není správné)
- první věta, kterou mu maminka nebo tatínek řeknou, když přijde domů ze školy: „Napiš si úkoly.“

Rozbor výsledků sociometrie

- 9krát – označen v otázce: „Kdo ve vaší třídě ubližuje slabším?“
- 14krát – označen v otázce: „Kdo často ruší?“
- 2krát – označen v otázce: „Komu ve vaší třídě často ubližují?“
- sám ve svém dotazníku vyplňoval převážně (v zásadních otázkách) své jméno a to v otázkách: „S kým z vaší třídy by jsi chtěl jet na prázdniny?“ „Kdo ve vaší třídě často ruší?“ „S kým z vaší třídy si rád povídáš?“ „Komu z vaší třídy důvěřuješ?“ „Kdo ve vaší třídě ubližuje slabším?“
- pouze v otázce s kým se dobře povídá označil Andrejku

Osobnostní dotazník

- vystačím si sám, přátele nepotřebuji
- dokážu se hodně rozzlobit
- rád jsem sám
- bývám smutný

- připadá mi, že ostatní vidí věci jinak než já
- před cizími se předvádím

Rozhovor

Jak se ti líbí tvůj obrázek?

Líbí.

Koho jsi nakreslil jako prvního?

Tatku.

Koho dál?

Mamku a pak sebe.

Ukaž, které osoby na obrázku jsou veselé.

Já, mamka.

A táta je smutný?

Trošku.

Jsou takové i uvnitř?

Ano. Všichni jsou veselé.

A proč je táta na obrázku smutný?

Já neumím kreslit.

Vyprávěj mi o postavách na obrázku. Proč myslíš, že by je ten kouzelník začaroval do takových zvířat?

Mamka je papoušek, protože je hodná a furt někde lítá, já jsem opice, protože blbnu, taťka je velikej jako kůň.

Co se ti na tátovi a mamce líbí, čeho si na nich vážíš, za co je máš rád?

Na tátovi se mi líbí, že mi koupí všechno. Máma je taky hodná a koupí mi co chci.

A já někde lítám a pořád zlobím.

Nikdo nejsme dokonalí, každý máme chyby. Co by jsi na tátovi a mamce trošičku změnil, co se ti moc nelíbí?

Mě se na nich líbí všechno.

Co se ti na tobě líbí a nelíbí?

Mě se na mě líbí všechno.

Jak dlouho žiješ jen s mamkou?

Asi dva rok.

Jak často vidíš tátu?

Jednou za týden, za dva týdny.

Jsi tak spokojený?

Ano.

Bylo ti někdy tak moc smutno, že sis nechtěl s nikým hrát a nemohl jsi spát?

Vždycky, když se mi stýská po tátovi.

A můžeš ho vidět vždycky, když si přeješ?

Ano, on pro mě přijede.

Zdají se ti někdy děsivé sny?

Ano.

Vyprávíš je někomu?

Ne, nechávám si je pro sebe.

Jaká nejlepší věc se ti stala?

(dlouhé přemýšlení) Nevim.

Jaká nejhorší věc se ti stala?

Nevim, že mě zmlátili kámoši.

Jsou to kamarádi, když tě bijí?

Ne, to nejsou kámoši.

Řekl jsi někomu, že se ti to stalo?

Babičce.

Jaká je babička?

Hodná, nikomu nic neřekne, můžu jí říct všechno.

A dokáže ti babička s takovým problémem pomoci?

Ne, to by mi pomohl táta.

Jakou nejhorší věc jsi provedl ty?

Porušoval jsem nějaký řády ve škole.

Ublížil ti někdo z rodiny tak, že ti to bylo líto a byl jsi z toho smutný?

Ne.

Jak by tě popsala táta, kdyby tu teď seděl u mě?

Nevim, že jsem hodnej a tak.

Jak by tě popsala mamka, kdyby tu teď seděla u mě?

Že ji pomáhám se sestrou.

Je hodná tvoje sestřička?

Je.

Baví tě se o ni starat?

Ano

Proč jsi ji do svého obrázku nenakreslil?

Já nevím.

Píšeš, že máš špatné tajemství, svěřil jsi to tajemství někom?

Babičce.

Už je to vyřešené?

Ano.

Kdybys mohl něco změnit, co by to bylo?

Nic.

(následující otázky se týkají sociometrie)

Napsal by jsi jiné odpovědi než prve? Proč?

Ne, ke všemu se hodím já.

S nikým se nehádáš? Jak dáš najevo, že s něčím nesouhlasíš? Pereš se?

Jen s klukama. Neperu se, jen jim nadávám. Oni mi taky nadávají.

Doma jsi hodný a ve škole zlobíš? Čím to je?

Doma jsou na mě hodnější.

Pozn.: Otázky, které jsou tučně jsem měla předem připravené na základě dotazníků a kresby. Ostatní otázky vyplynuly z rozhovoru.

Závěr

Míša působil při rozhovoru velice klidně, usmíval se. Do očí se díval jen chvílemi. Na otázky o své rodině odpovídal velice rychle, bez přemýšlení a vždy v kladném slova smyslu. Sám sebe považuje za hodného, ale jen doma. Rodiče by ho, podle jeho názoru, také pouze chválili. Míšova výpověď o rodině byla až idylická. Je však otázkou, proč Míša nenakreslil svou sestru...

Osobnostní dotazník o Míšovi prozradil, že nemá příliš přátel, dokáže se hodně rozzlobit a má pocit, že ostatní vidí věci jinak.

Spolužáci Míšu jednoznačně hodnotily jako toho, kdo ostatním ve třídě ubližuje (viz graf č.11).

Nabízí se několik variant. Míša může i v neúplné rodině prožívat opravdovou spokojenost. Má v rodině své slovo, postavení a snaží se vydobýt si takovou pozici i ve třídě. Nabízí se také druhá – pravděpodobnější – varianta. Míša si svou rodinu pouze idealizuje a ve skutečnosti taková není. Tu, o které Míša vyprávěl, je rodina, kterou by si přál. Jeho rodinná situace pro něj není nejlepší a působí mu problémy. Míša není se situací spokojen, nedokáže se sní sám vyrovnat a svůj nesouhlas a bezmocnost dává najevo agresivitou vůči slabším dětem ve třídě.

Míša bere jako autoritu jen svého otce. Autoritu k ženám nemá. Jeho matka se na obrázku vznáší, nestojí nohama pevně na zemi. Matka sama má pravděpodobně nějaký problém, který Míša cítí. Nenachází v ní vzor silné osobnosti, jistého postavení a přirozeného sebevědomí. To se odráží na jeho osobnosti tak, že Míša sám nenachází své postavení, nezná hranice. V této problematice nejsem odborníkem, který si může dovolit činit kategorická závěry. Sama se však domnívám, že Míša sám trpí jistou poruchou osobnosti, která se projevuje v jeho chování, a projevila se i sociometrickém dotazníku, kdy Míša téměř ke každé otázce vyplnil své jméno.

Po rozhovoru s Míšovou paní učitelkou se bohužel jako správná varianta nabízí ta druhá. Nicméně by měl případ Míši pokračovat rozhovorem s rodiči.

Myslím, že Míša je jeden z případů, který potvrzuje hypotézu, že komu je ubližováno, v tomto případě nejspíš psychicky a neúmyslně, stává se potenciálním agresorem.

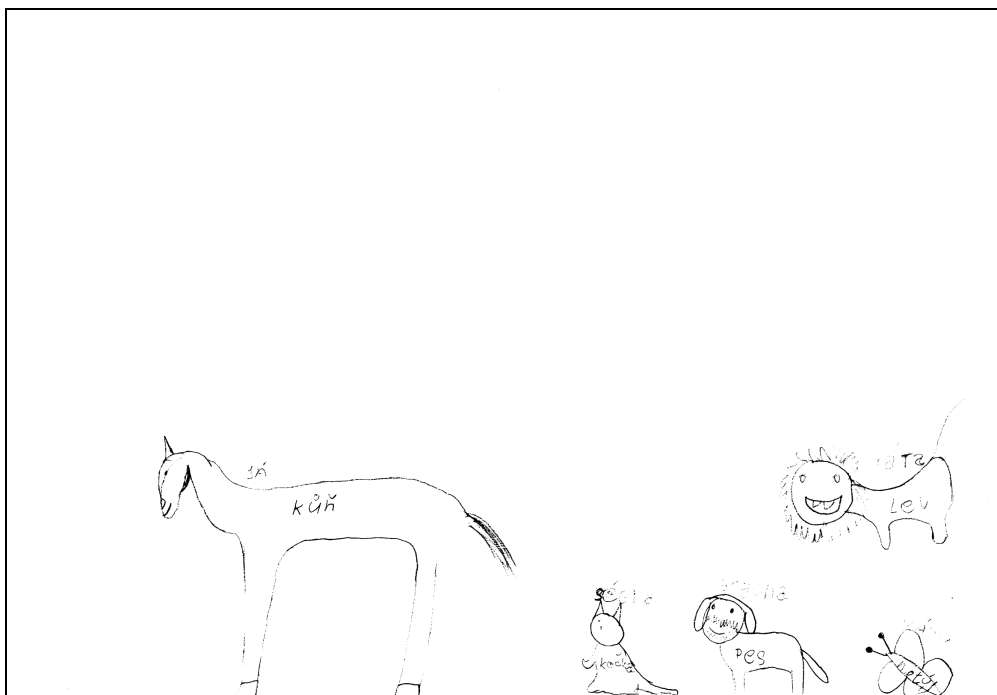
4.2 Příklad Jarušky

Rozbor kresby

- zobrazení: matka, otec, Jaruška, tři sourozenci (všichni)
- kresba na spodním okraji papíru, otec tvoří druhou řadu, vznáší se (nevešel se?), Jaruška vlevo, největší postava, následuje sestra, bratr, matka, nad ní otec
- postavy proporční, poměrně neuspořádaná kresba, spíše veselá nálada – chybí detaily obličejů u sestry, všechna zvířata mají pouze dvě nohy, koni chybí hříva, poněkud infantilní kresba (odpovídá však Jaruščiným dovednostem), všichni jedním směrem
- kresba tužkou, bez gumování a škrtnání, většinou plynulé a stejně silné čáry
- otec – lev s úsměvem a zuby, matka – motýl, Jaruška – kůň, sestra – kočka, bratr – pes s úsměvem

Rozbor dotazníku rodinného a nejbližšího prostředí dítěte

- obrázek, který označil jako nejpodobnější své rodině „A“ (ot. č.20)
- žije s matkou, otcem a dvěma staršími sourozenci
- pracuje jen otec
- důvěřuje a s tajemstvím by se svěřila spíše kamarádům
- hádá se sourozenci
- u obědu jsou společně celá rodina vždy, hru společně hraje celá rodina málokdy
- když dostane špatnou známku: rodiče hrozí, že nedostane, co si přeje, pokud si známku nezlepší, je smutná
- když dostane hezkou známku: rodiče říkají, že by to tak mělo být, Jaruška se těší domů až to poví
- o prázdninách jezdí s rodiči na dovolenou
- narozeniny slaví jen s rodinou
- má dobré tajemství
- první věta, kterou mu maminka nebo tatínek řeknou, když přijde domů ze školy: „Jaký to bylo ve škole?“

Obr. č. 5

Rozbor výsledků sociometrie

- 3krát – označena v otázce: „Kdo si s ostatními moc nehraje?“
- 2krát – označena v otázce: „Komu ostatní ubližují?“
- 2krát – označena v otázce: „Kdo je ve vaší třídě často smutný?“
- 8krát – označena v otázce: „Kdo je často nemocný a nechodí proto do školy?“
- sama ve svém dotazníku vyplňoval převážně jméno své kamarádky Klárky, která jí své odpovědi opětovala

Osobnostní dotazník

- snadno si hledám nové kamarády, sama si nevystačím
- když mě něco trápí, nechám si to pro sebe
- nebývá mi do pláče
- připadá mi, že mi nikdo nerozumí
- když se mi něco nelíbí, neřeknu to
- přála bych si mít více přátel
- přála bych si, aby někdo poznal, jaká jsem doopravdy

Rozhovor

Jak se ti líbí tvůj obrázek?

Líbí.

Ukaž, které osoby na obrázku jsou veselé.

(Všichni, kromě táty)

A táta je smutný?

Protože je pořád ten lev zavřený v kleci.

Jsou takové i uvnitř?

Ano. Všichni.

Vyprávěj mi o postavách na obrázku. Proč jsou takovými zvířaty?

Sestra je kočka, protože kdys se pere, tak škrábe, brácha je pes, protože se pere, táta je přísný a mamka je hodná a motýl je také hodný. A já jsem kuň, protože mám koně ráda a kuň kope a já taky komu, když se bráním bráchovi.

Co se ti na tátovi a mamce líbí, čeho si na nich vážíš, za co je máš rád?

S tátou se hezky povídá a máma je hodná.

Nikdo nejsme dokonalí, každý máme chyby. Co by jsi na tátovi a mamce trošičku změnil, co se ti moc nelíbí?

Máma křičí a mlátí nás, když se pereme a táta sedí u počítače a už si s náma ani moc nepovídá.

Co se ti na tobě líbí a nelíbí?

Líbí se mi, že se sama s nikým neperu a co se mi nelíbí nevím.

Co dělají rodiče špatně, že se svěřuješ spíše kamarádům?

Když nemusím, tak za nikým nejdu, ale když potřebuju pomoct, tak jdu za mamkou.

Bylo ti někdy tak moc smutno, že sis nechtěl s nikým hrát a nemohl jsi spát?

Ne.

Zdají se ti někdy děsivé sny?

Ne.

Jaká nejlepší věc se ti stala?

Školní výlet.

Jaká nejhorší věc se ti stala?

Že se naši pořád hádají a brácha se ségrou se perou.

Proč myslíš, že se maminka s tatínkem hádají??

Mamka chce, aby táta něco udělal a on to neudělá.

Jakou nejhorší věc jsi provedl ty?

Porušoval jsem nějaký řády ve škole.

Ublížil ti někdo z rodiny tak, že ti to bylo líto a byl jsi z toho smutný?

Ne.

Jak by tě popsali táta, kdyby tu teď seděl u mě?

Že neposlouchám.

Jak by tě popsala mamka, kdyby tu teď seděla u mě?

Taky, že neposlouchám.

Jaký je bratr a sestra?

Hrozný, pořád se perou. Brácha je v pubertě a je zlý.

Chtěla by ses někomu z rodiny podobat?

Ne.

Kdybys mohl něco změnit, co by to bylo?

Aby se naši nehádali a nekřičeli.

(následující otázky se týkají sociometrie)

Proč nepovíš, když se ti něco nelíbí?

Nevím.

Psala jsi, že by jsi byla ráda, kdyby někdo poznal, jaká doopravdy jsi. Myslíš, že tě nikdo nezná?

Ano.

A rodiče tě znají dobře?

Ne.

Proč myslíš, že ubližují Pét'ovi? Dělá Pét'a něco špatně?

Ne, on nic nedělá. Dělají to bezdůvodně.

Jaká je Klárka?

Hodná a kamarádká.

Pozn.: Otázky, které jsou tučně jsem měla předem připravené na základě dotazníků a kresby. Ostatní otázky vyplynuly z rozhovoru.

Závěr

Jaruška je velmi klidné, nekonfliktní, uzavřené a tiché děvče. Ve třídě má jednu kamarádku, k ostatním se příliš nepřipojuje. Podle výpovědi Jarušky vyplývá, že v její rodině panují napjaté vztahy, jak mezi rodiči, tak mezi sourozenci. Celá její rodina je velice temperamentní, Jaruška se v tomto ohledu vymyká. Dle mého názoru doplácí na nevřelé vztahy v rodině, je uzavřená, těžko navazuje přátelství, nikomu nevěří.

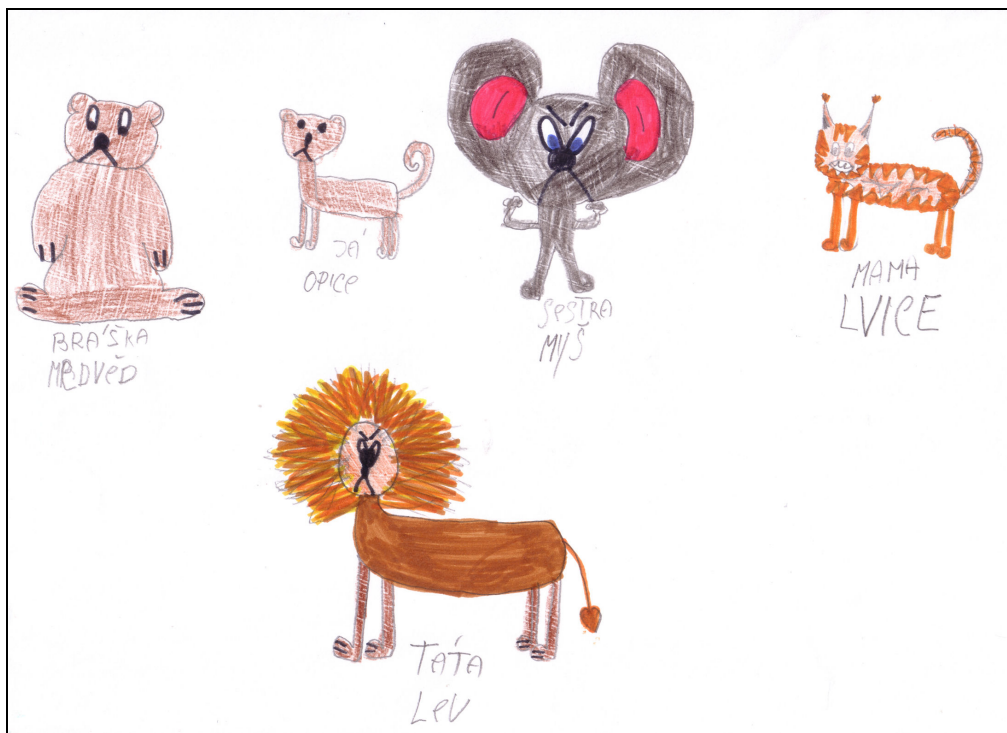
Do školy příliš nechodí. Myslím, že důvod je ten, že ani ve škole se necítí dobře, nemá tam mnoho přátel. Obávám se, že Jaruška nenašla místo a přátele, na které by se mohla spolehnout a se kterými by se cítila dobře.

Rozhovor s rodiči by mohl přiblížit rodinnou situaci a nastínit řešení problému.

4.3. Případ Lenky

Rozbor kresby

- zobrazení: matka, otec, Lenka, sestra, bratr (všichni)
- kresba na horním okraji papíru, otec na spodním okraji uprostřed, Lenka, matka a otec směrem vpravo, bratr a sestra čelně
- největší postavy – sestra a otec
- proporční, uspořádaná kresba, smutná až rozzuřená nálada
- barevná kresba přirozených barev, bez gumování a škrtní, většinou plynulé a stejně silné čáry, vznášející se postavy
- otec – lev, matka – lvice (poměrně malá postava), Lenka – opice, sestra – myš s pěstmi vzhůru (dysneyovská), bratr – medvídě (popsán jako „bráška“)
- podle dotazníku pro dětskou kresbu lidské postavy (viz. příloha) by Lenka získala body za pilovité vyceněné zuby i pilovité tělo a ocas u postavy matky (2b), výskyt srdíčka na ocasu otcovy postavy (0,5b)

Obr. č 6

Rozbor dotazníku rodinného a nejbližšího prostředí dítěte

- obrázek, který označila jako nejpodobnější své rodině „A“ (ot. č.20)
- žije s matkou, otcem, starší sestrou a mladším bratrem
- oba rodiče pracují
- důvěřuje kamarádům i rodině, tajemství by světila matce, otci, sourozenci
- u obědu jsou společně celá rodina vždy, hru společně hraje celá rodina málokdy
- když dostane špatnou známku: rodiče jsou smutní, trochu se zlobí, pokusí se jí látku vysvětlit, je smutná a mrzí ji to, má strach, co řeknou rodiče, ví, že si to zasloužila
- když dostane hezkou známku: rodiče říkají, že by to tak mělo být pořád, Lenka má radost a těší se domů, až to poví
- o prázdninách jezdí s rodiči na dovolenou, na tábor a je doma s kamarády
- narozeniny slaví s rodinou a s kamarády
- nemá tajemství

- první věta, kterou jí maminka nebo tatínek řeknou, když přijde domů ze školy: „Ahoj, jak bylo ve škole?“

Rozbor výsledků sociometrie

- 5krát – označena v otázce: „Kdo je ve vaší třídě nejlepší kamarád?“
- 5krát – označena v otázce: „S kým z vaší třídy by jsi chtěl jet na prázdniny?“
- 4krát – označena v otázce: „Komu ve vaší třídě důvěřuješ?“
- 4krát – označena v otázce: „S kým z vaší třídy si rád povídáš?“
- 1krát – označena v otázce: „Kdo ve vaší třídě pomáhá ostatním?“
- Lenka má ve třídě svůj okruh přátel se kterými si své hlasy vyměňovala, byla třídou hodnocena pouze kladně

Osobnostní dotazník

- bývám smutná
- mívám špatnou náladu

Rozhovor

Jak se ti líbí tvůj obrázek?

Mohlo by to být lepší.

Co se ti na obrázku nelíbí?

Nevím.

Ukaž, které osoby na obrázku jsou veselé.

Nevím.

Jsou veselé uvnitř?

Všichni, ale ne, když se rozčilují. Tak jsem je tak nakreslila. Mamka je lvice, protože se pořád rozčiluje. Lev se mračí, protože je takový drsný, tak jsem udělala, že se mračí. Míša (sestra) se na mě pořád zlobí, tak jsem nakreslila, jak se mračí. Medvídek je můj malinký bráška, tak jsem ho nakreslila jako medvídka. Já jsem opice, protože mám hlavu jako opice a opičím se.

Co dokáže mamku rozzlobit?

Když dostanu špatnou známku nebo kvůli nějaké hlouposti. Mamka dělá ze všeho tragédii.

A kvůli čemu se rozzlobí táta?

Že mám v pokoji nepořádek, při tom má sám větší.

Zkusila jsi tátovi navrhnout, že uklidíte společně tvůj pokoj a pak tátův?

On říká, ať se o něj nestarám, že mu to uklidí mamka. On chodí hodně do práce a tak nemá čas.

A co rozzlobí tebe?

Když mě mlátí sestra. Taky si někdy začínám.

Jak se to líbí mamce?

Vždycky říká: „Nechte toho nebo vytáhnu vařečku.“

Co se ti na tátovi a mamce líbí, čeho si na nich vážíš, za co je máš rád?

Mamka se o mě stará a vaří jídlo. Táta mi pomáhá, když má čas.

Nikdo nejsme dokonalí, každý máme chyby. Co by jsi na tátovi a mamce trošičku změnila, co se ti moc nelíbí?

Že na mě táta nemá moc času, kvůli práci. A mamka se pořád rozčiluje ani mě nenechá domluvit.

Vzpomínáš si na nějakou situaci, kdy tě mrzelo, že tě mamka nenechala domluvit?

Říkala jsem jí, že příští rok už nechci chodit koledovat a ona mě nenechala domluvit a řekla, že už jí to moje koledování nezajímá.

Maminka má asi málo času. Najde si chvílku na povídání?

Já ji vždycky říkám: „Mami, já ti pomůžu, a pak si budeme hrát.“ A mamka říká: „Jenže mě nebaví hrát si s baráčkem a panenka.“

Bylo ti někdy tak moc smutno, že sis nechtěla s nikým hrát a nemohla jsi spát?

Jendou mi bylo na zvracení, ale nebyla jsem nemocná a nešlo mi zvracet. Prostě mi jen bylo špatně.

A víš, čím to bylo?

Vždycky si vzpomenu, jak mi mamka nebo táta nedávaj.

Zdají se ti někdy děsivé sny?

Ano.

Vyprávíš je někomu?

Většinou se koukám do snáře. Ale říkám to i sestře.

A o čem se ti zdá nejvíce?

O tom, jak chodím po zoo a za mnou chodí kostry a já utíkám a nemůžu vůbec utíkat a něco mě stahává. A pak se probudím. Tak musím jít na záchod a napít se.

Vyprávěla jsi to někomu?

Koukala jsem do snáře.

A co jsi se dočetla?

Že mě čeká nebezpečí.

Jaká nejlepší věc se ti stala?

Že se mi narodil bratříček. A že mám tak hodnou rodinu. Někdy.

Jaká nejhorší věc se ti stala?

Že mi tenhle rok umřelo hodně lidí, jako babička a tak.

Jakou nejhorší věc jsi provedla ty?

Nevím, teď si nevzpomínám.

Ublížil ti někdo z rodiny tak, že ti to bylo líto a byla jsi z toho smutná?

Vždycky, když na mě svádějí, že jsem si něco vzala a nevrátila to, kam to patří, přitom jsem to ani já neměla.

A když se pak přijde na to, že to nebyla tvoje vina, omluví se ti?

Ne a to mě urazí.

Jak by tě popsal táta, kdyby tu teď seděl u mě?

Že jsem hodně pracovitá, že pomáhám mamce a jsem hodná.

Jak by tě popsala mamka, kdyby tu teď seděla u mě?

„Nepořádná, nikdy mi neříká, jestli má úkoly a udělá si je sama. A někdy to má špatně“. To je asi všechno.

Kdybys mohla něco změnit, co by to bylo?

Učení.

Co se ti na tobě líbí?

Že jsem tak pracovitá a pořád něco vyrábím. Ale mamka se pak rozčiluje, že dělám nepořádek.

Co se ti na tobě nelíbí, co by jsi na sobě chtěla změnit?

Že mám špatné známky.

Pozn.: Otázky, které jsou tučně jsem měla předem připravené na základě dotazníků a kresby. Ostatní otázky vyplynuly z rozhovoru.

(následující otázky se týkají sociometrie)

Jaká je Jitka?

Kamarádká. Pomáhá mi a je s ní sranda. Navštěvujeme se.

Jaká je Jaruška?

Já se s ní nebavím, protože mně i mým kamarádkám nadává.

Proč myslíš, že to dělá?

Protože se s holkama bavíme a smějeme, já se na ní podívám a ona si myslí, že ji pomlouvám.

Pokoušela ses jí to vysvětlit?

Jo, ale ona si myslí svoje.

Závěr

Lenka vystupovala velice klidně a byla vstřícná. Ve třídním kolektivu je hodnocena pouze kladně a nemá nouzi o přátele.

Matka, kterou nakreslila s pilovitými tvary těla a zubů, je pravděpodobně velmi přísná a málo ze svého času věnuje hraní s dětmi. Není v rodině plně přítomna. Nejspíš má sama nějaký vnitřní konflikt, který ji velmi zaměstnává. Ani otec na Lenku nemá kvůli svému zaměstnání mnoho času. Je vůdčím typem otce.

Kostry, o kterých se Lence zdá, představují blízké zemřelé. V rodině však nebyl poskytnut prostor pro odžití emocí, žalu a bolesti, které v Lence nadále přetrvávají.

Domnívám se, že Lenka je velmi silnou osobností, která se chováním matky nenechá příliš zviklat. Přesto je evidentní její lítost nad matčíným chováním.

IV. Závěr

Cílem diplomové práce bylo ověřit hypoteticky postulované souvislosti podmíněné z šikany, násilí páchaného na dětech, osobnostních vlastností a sociokulturních determinantů. Dále vytvoření stručné příručky pro interpretaci dětských kreseb a ilustrování výsledků dětskými kresbami.

Teoretická část se stručně zabývá formami, projevy a důsledky násilí páchaného na dětech, zejména v rodinném prostředí. Pokládá hypotézu, že děti týrané a zneužívané mají sklon ke stejnému jednání.

Praktická část se věnuje ověření této hypotézy pomocí podrobných analýz. Analýzy se skládají ze tří dotazníků (osobnostní, sociometrický, dotazník rodinného a nejbližšího prostředí dítěte), rozhovoru s dětmi a v neposlední řadě z kresby „začarované rodiny“. Obsahuje výsledky dotazníků demonstrované pomocí grafů a možné návrhy řešení. Součástí jsou také rozbory kreseb a rozhovorů dětí, u kterých bylo objeveno podezření na tuto hypotézu.

Domnívám se, že tato metoda přinese pedagogům základních škol – zejména na prvním stupni – mnoho užitečných informací, neboť poskytuje přístup k velice hlubokým souvislostem týkajících se vztahové dynamiky, kdy se nám naskýtá možnost ojedineleho nahlédnutí do subjektivního světa dítěte a do způsobu, jakým ono samo vnímá a cítí svoji pozici uprostřed nejbližších lidí svého rodinného systému. Časová náročnost se několikanásobně vrátí v podobě lepších vzájemných vztahů mezi pedagogem a dítětem a mezi dětmi navzájem a otevře cestu k řešení problémů, které mnohdy skrytě děti trápí.

Všem, kteří tuto metodu vyzkouší, přeji, aby se jim jejich práce právě tímto způsobem vrátila a přinesla na všech stranách uspokojení ze vzájemného naslouchání a pomoci.

V. Použitá literatura

- CAMPBELLOVÁ, J.: *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-428-1
- CASEOVÁ, C., DALLEYOVÁ, T.: *Arteterapie s dětmi*, Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-065-0
- DAVIDO, R.: *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál 2001. ISBN 80-7178-449-4
- DUNOVSKÝ, J., DYTRICH, Z., MATĚJČE, Z. A KOLEKTIV.: *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing 1995. ISBN 80-7269-192-5
- DUNOVSKÝ, J. A KOLEKTIV: *Sociální pediatrie: Vybrané kapitoly*. Praha: Grada Publishing 1999. ISBN 80-7169-254-9
- DUNOVSKÝ, J., EGGERS, H. A KOLEKTIV: *Sociální pediatrie*. Praha: Avicem 1989.
- ELLIOT, J., PLACE, M.: *Dítě v nesnázích: Prevence, příčiny, terapie*. Praha: Grada Publishing 2002. ISBN 80-247-0182-0
- FARRIS, M.: *Roztržené domovy*. Praha: Občanský institut 1999, č. 93
- KOLÁŘ, M.: *Skrytý svět šikanování ve školách: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-123-1
- KOVÁČ, B.: *Zázračný svět dětských kresieb*. Bratislava: Pallas 1972.
- LOVASOVÁ, L.: *Šikana*. Praha: Sdružení Linka bezpečí 2005
- MATĚJČEK, Z.: *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992. ISBN 80-04-25236-2
- NOVÁK, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: Příručka pro využití dětské kresby „Naše rodina“ a „Začarovaná rodina“ k poznání rodinných vztahů dítěte*. Olomouc: Rubico 2004. ISBN 80-7346-037-8
- PELIKÁN, J.: *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum 1998. ISBN 80-7184-569-8
- POTHE, P.: *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G. ISBN 80-86103-21-8

- ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. A KOLEKTIV: *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada Publishing 1997. ISBN 80-7169-512-2
- Sborník vybraných přednášek z IX. konference Společnosti sociálních pracovníků: *Násilí v rodině a jeho důsledky*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 1999. ISBN 80-85529-56-4
- SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál 2001. ISBN 80-7178-545-8
- ŠICKOVÁ-FABRICI, J.: *Základy arteterapie*. Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-616-0
- ŠVANCARA, J. A KOLEKTIV: *Diagnostika psychického vývoje*. Praha: Avicem 1980.
- TARABUSOVÁ, Z.: Co odhalí čmáranice. *Květy*, 17, 2007, č.4, s. 18-20
- UŽDIL, J.: *Mezi uměním a výchovou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1988.
- UŽDIL, J.: *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Výtvarný projev a psychický život dítěte. Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-599-7
- VANÍČKOVÁ, E., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., PROVAZNÍKOVÁ, H.: *Násilí v rodině: Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Praha: Univerzita Karlova 1995.
- WEISS, P. A KOLEKTIV: *Sexuální zneužívání dětí*. Praha: Grada Publishing 2005. ISBN 80-247-0929-5
- WHITNEY-PETERSON, L., HARDIN, M.: *Děti v tísní*. Příručka pro screening dětských kreseb. Praha: Triton 2002. ISBN 80-7524-237-0
- ZICHA, Z.: *Úvod do speciální výtvarné výchovy*. Praha: Univerzita Karlova 1981.
- ŽENATÁ, K.: *Obrazy z nevědomí: Práce v arteterapeutickém ateliéru*. Praha: Portál 2005. ISBN 80-7367-033-X

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Dotazník osobnostní charakteristiky	P1
Příloha č. 2: Sociometrický dotazník	P3
Příloha č. 3: Dotazník rodinného a nejbližšího prostředí dítěte	P5
Příloha č. 4: Screeningový dotazník pro dětskou kresbu lidské postavy	P10
Příloha č. 5: Screeningový dotazník pro kinetickou kresbu rodiny	P11
Příloha č. 6: Význam indikátorů v kresbě	P12
Příloha č. 7: Praktické rady	P18
Příloha č. 8: Ilustrace dětských kreseb	P20

- 1) Snadno si hledám nové kamarády.
- 2) Vystačím si sám, přátele nepotřebuji.
- 3) Jsem náladový.
- 4) Rád poradím druhému.
- 5) Když mě něco trápí, nechám si to pro sebe.
- 6) Jsem zábavný.
- 7) Dokážu se hodně zlobit.
- 8) Moc nepovídám.
- 9) Když někomu ublížím, omluvím se.
- 10) Rád jsem sám.
- 11) Dokážu se vcítit do pocitů druhého člověka.
- 12) Jsem stydlivý.
- 13) Nad vším, co se stane hodně přemýšlím.
- 14) Bývám smutný.
- 15) Vyslechnu si názor někoho jiného, i když s ním nesouhlasím.
- 16) Mívám špatnou náladu.
- 17) Připadá mi, že ostatní vidí věci jinak než já.
- 18) Bývá mi do pláče.
- 19) Se svými problémy se nesvěřuji.
- 20) Před cizími se předvádím.
- 21) Připadá mi, že mi nikdo nerozumí.
- 22) Když se mi něco nelíbí, řeknu to.
- 23) Mám raději u sebe hodně dětí, než když jsem sám.
- 24) Mrzí mě, když se špatně zachovám.
- 25) Když vidím, jak někdo někomu ubližuje, nechám si to pro sebe.
- 26) Mám jen jednoho kamaráda.
- 27) Myslím, že jsem někomu ublížil.
- 28) Přál bych si mít více přátel.
- 29) Přál bych si, aby někdo poznal jaký jsem doopravdy.
- 30) Mám hodně kamarádů.

	ANO	NE	NĚKDY
1)	☐	☐	☐
2)	☐	☐	☐
3)	☐	☐	☐
4)	☐	☐	☐
5)	☐	☐	☐
6)	☐	☐	☐
7)	☐	☐	☐
8)	☐	☐	☐
9)	☐	☐	☐
10)	☐	☐	☐
11)	☐	☐	☐
12)	☐	☐	☐
13)	☐	☐	☐
14)	☐	☐	☐
15)	☐	☐	☐
16)	☐	☐	☐
17)	☐	☐	☐
18)	☐	☐	☐
19)	☐	☐	☐
20)	☐	☐	☐

	ANO	NE	NĚKDY
21)	☐	☐	☐
22)	☐	☐	☐
23)	☐	☐	☐
24)	☐	☐	☐
25)	☐	☐	☐
26)	☐	☐	
27)	☐	☐	
28)	☐	☐	
29)	☐	☐	
30)	☐	☐	

Označ křížkem svou odpověď X

1. Bydlím v:

- bytě
- rodinném domě

2. Bydlím spolu s:

- maminkou
- tatínkem
- babičkou
- dědečkem
- sourozenci
- domácím mazlíčkem
- někým dalším – napiš s kým _____

3. Pokud bydlíš s oběma rodiči, neodpovídej na tuto otázku, pokračuj otázkou číslo 4.

- nemám maminku
- mám maminku, ale nebydlím s ní
- nemám tatínka
- mám tatínka, ale nebydlím s ním

4. Pokud nemáš žádné sourozence, neodpovídej na tuto otázku, pokračuj otázkou číslo 5.

Napiš číslem, kolik máš sourozenců _____

Napiš číslem, kolik tvých sourozenců bydlí společně s vámi _____

Napiš číslem, kolik tvých sourozenců je starších než ty _____

5. Do zaměstnání chodí:

- jen maminka
- jen tatínek
- oba rodič

6. Nejvíce důvěřuji a svěřuji se se svým tajemstvím:

- mamince
- tatínkovi
- babičce
- dědečkovi
- staršímu sourozenci
- mladšímu sourozenci
- důvěřuji všem v rodině
- spíš důvěřuji kamarádům než rodině
- nesvěřuji se a nedůvěřuji nikomu

7. Nejčastěji se hádám s:

- s maminkou
- s tatínkem
- s babičkou
- s dědečkem
- se starším sourozencem
- s mladším sourozencem
- s někým dalším, - napiš s kým _____

8.

- pokojíček mám sám/a pro sebe
- pokojíček mám spolu se sourozencem

9. U obědu jsme spolu celá rodina

- nikdy
- vždy
- jen někdy
- jen o víkendu

10. První věta, kterou mi maminka nebo tatínek řeknou, když přijdu ze školy domů je:

11. Jak se chovají rodiče, když dostaneš špatnou známku?

- mám nějaký zákaz
- mám nějaký trest – jaký nejčastěji_____
- jsou smutní
- trochu se zlobí
- zlobí se moc, dostanu
- seberou mi kapesné
- vůbec jim to nevadí
- hrozí mi, že nedostanu, co si přeju, pokud si to nezlepším
- pokusí se mi látku, které nerozumím, vysvětlit
- nadávají mi, že jsem hloupý/á
- říkají mi, že se to stává, že to nevadí

12. Když dostanu špatnou známku:

- jsem smutný/á, mrzí mě to
- je mi to jedno
- mám strach, co mi řeknou rodiče
- povzbudí mě to, abych se více snažil/a
- vím, že jsem si to zasloužil/a
- křivdí se mi

13. Jak se chovají tvoji rodiče, když dostaneš hezkou známku?

- ani si toho nevšimnou
- pochválí tě, mají z toho radost
- říkají ti, že by to tak mělo být pořád
- nic ti k tomu neříkají, očekávají od tebe jen hezké známky

14. Když dostanu hezkou známku:

- těším se domů, až to řeknu rodičům
- mám radost
- je mi to jedno

15. O velkých prázdninách:

- jezdím s rodiči na dovolenou
- jezdím na tábor
- jsem doma s kamarády
- jsem doma a nudím se

16. Svoje narozeniny slavím:

- jen s rodinou
- mám oslavu se svými kamarády
- neslavíme je
- chtěl/a bych mít oslavu s kamarády, ale nemůžu, rodiče mi to nedovolí
- chtěl/a bych mít oslavu s kamarády, ale nikdo by nepřišel

17. Máš tajemství ?

- ano, mám špatné tajemství (vím o něčem, co se stalo a není to správné)
- ano, mám dobré tajemství (překvapení)
- nemám žádné tajemství

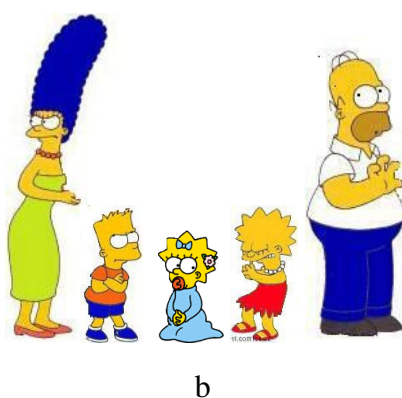
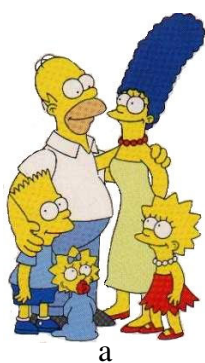
18. Máš kohokoli, komu by jsi toto tajemství svěřil/a?

- nemám vůbec nikoho
- maminku
- tatínka
- babičku
- dědečka
- sourozence
- kamaráda
- paní učitelku, pana učitele
- někoho jiného
- svěřuji se jen svému zvířátku

19. Hrajete spolu celá rodina nějakou hru?

- nikdy
- jen málokdy
- docela často
- hodně

20. Který z obrázků ti nejvíce připomíná tvoji rodinu? Zakroužkuj.

Jméno: _____ Datum: _____ Věk: _____

1. Explictně vyvedené genitálie	Ano (3.0).....Ne (0)
2. Zakryté genitálie	Ano (3.0).....Ne (0)
3. Vynechané genitální partie	Ano (3.0).....Ne (0)
4. Vynechaná střední část postavy	Ano (3.0).....Ne (0)
5. Opouzdření	Ano (3.0).....Ne (0)
6. Dokreslené ovocné stromy	Ano (3.0).....Ne (0)
7. Postava opačného pohlaví	Ano (3.0).....Ne (0)
8. Maličká postavička	Ano (2.0).....Ne (0)
9. Špatné napojení částí těla/Nakreslená obluda	Ano (2.0).....Ne (0)
10. Odříznuté ruce	Ano (2.0).....Ne (0)
11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)	Ano (2.0).....Ne (0)
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Ano (2.0).....Ne (0)
13. Pilovité/Vyceněné zuby	Ano (2.0).....Ne (0)
14. Velké ruce	Ano (2.0).....Ne (0)
15. Průhlednost	Ano (2.0).....Ne (0)
16. Nakloněná postava	Ano (1.0).....Ne (0)
17. Zdůrazněné genitálie	Ano (1.0).....Ne (0)
18. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Ano (1.0).....Ne (0)
19. Odříznutý pas	Ano (1.0).....Ne (0)
20. Extenze/Dlouhé paže/ Dlouhé nohy	Ano (1.0).....Ne (0)
21. Duhy	Ano (0,5).....Ne (0)
22. Motýli	Ano (0,5).....Ne (0)
23. Srdíčka	Ano (0,5).....Ne (0)
24. Poletující ptáci	Ano (0,5).....Ne (0)
25. Děšť/Mraký	Ano (0,5).....Ne (0)
26. Stínování obličeje	Ano (0,5).....Ne (0)
27. Jednorožci	Ano (0,5).....Ne (0)
28. X místo očí	Ano (0,5).....Ne (0)

Celkový počet bodů: _____

Bodování této kresby: (zaškrtněte)

Normální (0-2)

Nerozhodné (3-5)

Podezřelé/Vyšetřit (6+)

Poznámky: _____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Hardin/Peterson

Jméno: _____ Datum: _____ Věk: _____

Červené značky Žluté značky Zelené značky

KVALITATIVNÍ

I. Celková kvalita kresby

1. Zvláštnost/Neobvyklost	☐ Velmi zvláštní	☐ Poněkud zvláštní	☐ Normální
2. Pocit/Nálada	☐ Depresivní/Hněvivá	☐ Smíšené pocity	☐ Veselá/Spokojená
3. Uspořádání	☐ Neuspořádaná	☐ Částečně uspořádaná	☐ Uspořádaná

II. Vnímání členů rodiny dítětem

1. Velikost	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
2. Tvar	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
3. Distorze	☐ Nadměrná	☐ Částečná	☐ Žádná

III. Sebepercepce dítěte v rodinném systému

1. Velikost	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
2. Tvar	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
3. Distorze	☐ Nadměrná	☐ Částečná	☐ Žádná

Vzhledem ke komplikovanému charakteru kinetické kresby rodiny nelze zvláštnost a uspořádání kvantifikovat. Pokud kresba vykazuje přílišnou neuspořádanost (chaos) či zvláštnost, je vždy nezbytný rozhovor s dítětem, neboť tyto faktory nelze do bodovacího systému zahrnout.

KVANTITATIVNÍ

IV. Styly (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Opouzdření	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Ohraničení	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Vepsaná slova	Ano (1,0).....	Ne (0)
4. Rozmístění po okrajích	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Podtržení jednotlivých postav	Ano (0,5).....	Ne (0)
6. Šrafování u horního okraje	Ano (0,5).....	Ne (0)
7. Šrafování u dolního okraje	Ano (0,5).....	Ne (0)

V. Pojednání postav (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Průhlednost	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Vynechaná postava nebo sám autor(ka) kresby	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Jedna či více postav na rubu papíru	Ano (1,0).....	Ne (0)
4. Gumování	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Plovoucí/Vznášející se postavy	Ano (1,0).....	Ne (0)
6. Visící postavy	Ano (1,0).....	Ne (0)
7. Padající postavy	Ano (0,5).....	Ne (0)
8. Nakloněné postavy	Ano (0,5).....	Ne (0)
9. Neúplné postavy (vynechané části těla)	Ano (0,5).....	Ne (0)
10. Extenze/Dlouhé nohy, ruce, náčíní	Ano (0,5).....	Ne (0)

VI. Činnosti s negativními aspekty (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Sexuálně zabarvené	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Agrese/Zbraně	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Strach/Úzkost	Ano (2,0).....	Ne (0)
4. Odstup/ Izolace	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Obvinění/Zesměšnění	Ano (1,0).....	Ne (0)
6. Submise/Soutěžení	Ano (0,5).....	Ne (0)
7. Bariéry	Ano (0,5).....	Ne (0)

Normální (0-2) Nerozhodný (3-5) Podezřelý/Vyšetřit (6+) Celkový počet bodů: _____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Peterson/Hardin (Upraveno podle Burnse & Kaufmana, 1972)

Červené indikátory	Význam
1. Explicitní genitálie	Nejsilnější indikátor pohlavního zneužití u malých dětí (Hardin, 1989). Vzácnější u starších dětí (Koppitz, 1968). (Je nutno přihlídnout ke kulturním a uměleckým specifikům.)
2. Zakryté genitálie	Tyto indikátory pohlavního zneužití (2, 3 a 4) kreslí nejčastěji starší děti, které už jsou vyspělejší a rády by své zneužití popřely či zatajily. U menších dětí mohou podobná zobrazení odpovídat jejich vyvojevému stupni (například hlavonožci) (Hardin, 1989).
3. Vynechané genitální partie	
4. Vynechaná střední část postavy	
5. Opouzdření kresby	Pocity izolace, strachu, potřeba zajistit se překážkou vůči světu nebo se chránit (Hardin, 1989).
6. Spontánně dokreslené ovocné stromy	Nakreslilo je 13,6 % pohlavně zneužitých dětí a pouhých 3,6 % všech ostatních dětí (Hardin, 1989).
7. Nakreslená postava opačného pohlaví	Může odrážet sexuální zmatek nebo problém s pohlavní identitou. Vnímání nakreslené osoby, náklonnost nebo nelibost. Několik určujících faktorů – osobnostní a kulturní faktory, situační stres. Vyskytuje se i u pohlavně zneužitých dětí (Hardin, 1989).
8. Maličká postavička	Nejistota nebo nedostatek sil k prosazení (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987).
9. Špatné napojení částí těla /Nakreslená obluda	Je nutno vyloučit percepční a motorické vady. Běžně se vyskytuje na kresbách dětí se svalovou dystrofií. Jsou-li výše zmíněné skutečnosti vyloučeny, zaměříme se na emoční problémy a tělesné týrání (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987).
10. Odříznuté ruce	Bezmocnost. Ruce představují schopnost působit na okolní svět a ovlivňovat jej (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987).
11. Vynechané paže nebo nohy	Pocit zneschopnění, bezmocnosti, beznaděje. Kvalitativně závažnější než č. 10. Neschopnost dostat se ven ze situace nebo do ní vstoupit (Koppitz, 1968; Jolles, 1971).
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Jedná se o indikátor pohlavního zneužití u menších dětí. Častěji ho kreslí dívky (může být zaměněn s vaginou) (Hardin, 1989).
13. Pilovité/Vyceněné zuby	Agresivní osoba, silná rivalita, tělesné týrání (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987).
14. Velké ruce	Agresivita, špatné ovládnutí impulsů (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987; Peterson, Nitsch & Higgins, 1994).
15. Průhlednost	Velká narušenost nebo zmatek ve vztahu k vlastnímu tělu. Možné pohlavní zneužití. „Lidi mě mohou prokouknout, mohou skrze mě vidět.“ Vpád do soukromí. „Tělo mi nepatří“ (Koppitz, 1968).

© 1995 Hardin/Peterson

Žluté indikátory	Význam
1. Nakloněná postava	Něco je nevyvážené. Nerovnováha. Čím větší sklon, tím větší nestabilita. Běžně se vyskytuje na kresbách dyslektických dětí. Na obrázcích dětí, které přišly o někoho blízkého, představuje postavu zesnulého (Koppitz, 1968; Peterson, Nitsch & Higgins, 1994).
2. Zdůrazněné genitálie	Výskyt na kresbách starších pohlavně zneužitých dětí. Podobá se indikátoru „zakryté genitálie“, ale na kresbách normálních dětí se vyskytuje tak často, že ho nelze považovat za indikátor pohlavního zneužití (Hardin, 1989).
3. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Zaraženost, neschopnost pohybu. Mírný indikátor pohlavního zneužití (Koppitz, 1968; Hardin, 1989).
4. Odříznutý pas	Popření, odmítání. „Od pasu dolů nic neexistuje.“
5. Extenze	Držet si svět od těla. Odtažené nebo podezíravé děti (Burns & Kaufman, 1972).
6. Duhý	Duhý mohou být umným opouzdrěním (Hardin, 1989).
7. Motýli	Indikátory 7, 8 a 9 představují snahu „tvářit se vesele“ a spontánně je přikreslují děti s emočními problémy nebo pohlavně zneužité či tělesně týrané děti. Jsou to ty „nejjemnější“ dětské komunikační signály. Dospělému obrázek připadá veselý, ale přitom jde o to, že se dítě ze všech sil snaží tvářit šťastně a spokojeně (Hardin, 1989).
8. Srdíčka	
9. Poletující ptáci	
10. Déšť/Mraky	Všimněte si, jak jsou nakreslené a kolik místa na obrázku zabírají. Většinou souvisí se smutkem či depresí (Koppitz, 1968).
11. Stínování obličeje	Hanba, deprese, úzkost nebo rozpaky (Koppitz, 1968; Osler & Gould, 1987; Peterson, Nitsch & Higgins, 1994).
12. Jednorožci	Mírný indikátor zneužití. Falický symbol. Nemůže to být červený indikátor, neboť se příliš často vyskytuje na kresbách normálních dětí (zvláště dívek). Použijte návod k vedení rozhovoru nebo dítě požádejte, aby nakreslilo ještě jeden obrázek.

I. CELKOVÁ KVALITA KRESBY

Zvláštnost/Neobvyklost

Kresba má nějaký zvláštní nebo neobvyklý aspekt. Může to být způsob, jak se vyhnout zadanému úkolu, například když dítě nakreslí místo rodiny třeba dinosaura. Na nahodilosti, různé chyby či podivné výtvary nahlížejte jako na způsob zakrývání či vyhýbání. Požádejte dítě, aby nakreslilo ještě jeden obrázek.

Pocit/Nálada

Je obrázek veselý, smutný, děsivý? Jaké by to bylo, kdybyste se v něm ocitli? Jaký ve vás vyvolává pocit, když si ho prohlížíte?

Uspořádání

Vztahuje se k soudržnosti nebo nesoudržnosti rodinného života dítěte. Může také odrážet stupeň organizace či dezorganizace.

II. VNÍMÁNÍ ČLENŮ RODINY DÍTĚTEM

Velikost

Odpovídá realitě? Znamená moc, nebo její nedostatek? Ocenění, nebo podcenění daného člověka? (Lowenfeld, 1939; Cox, 1993).

Tvar

Na základě disproporčních tvarů lze usuzovat na možné problémové oblasti ve vztahu k jednotlivým členům rodiny.

Distorze

Distorze může představovat kognitivní deficit. Může také indikovat, jak dítě skutečně vnímá realitu, jako například při tělesném postižení nebo poruchách motoriky. Také může být indikátorem tělesného týrání nebo pohlavního zneužívání.

III. SEBEPERCEPCE DÍTĚTE V RODINNÉM SYSTÉMU

Velikost

Velikost dítěte v porovnání s ostatními členy rodiny. Odpovídá realitě? Vyjadřuje moc nebo její nedostatek, ocenění, nebo podcenění? (Lowenfeld, 1939; Cox, 1993).

Tvar

Tvar dítěte v porovnání s ostatními členy rodiny. Odpovídá skutečnosti? Disproporční tvary představují problémové oblasti. Například astmatické děti mohou nakreslit zvětšený nos.

Distorze

Část(i) těla dítěte, která(é) se výrazně liší od částí těla ostatních členů rodiny. Odpovídá to skutečnosti? Distorze může představovat kognitivní deficit. Může také indikovat, jak dítě skutečně vnímá realitu, jako například při svalové dystrofii. Také může být indikátorem tělesného týrání či pohlavního zneužití.

IV. STYLY

Opouzdření

Potřeba nakreslit kolem sebe zvláštní hranice, vydělit se od ostatních.

Ohraničení

Autor(ka) kresby, jeden z členů rodiny nebo každý z rodiny je ohraničen příhrádkou nebo „chlívečkem“. Potřeba ochrany nebo odstupu.

Vepsaná slova

Dítě se chce ujistit, že význam kresby bude pochopen. Označením lidí a předmětů se dítě může snažit zvládnout situaci nebo vysvětlit divákovi svůj záměr. Znamená popření nebo zatajování. Účast, ale bez angažování se.

Rozmístění po okrajích

Podtržená postava většinou znamená kontakt s realitou, ukotvení na zemi. Podtržení linií nebo stínování má stejný význam.

Podtržení jednotlivých postav

Šrafování u horního okraje

Strach spojený s hrozbou, s „Damoklovým mečem“, který by dítě chtělo ovlivnit, ale nemůže.

Šrafování u dolního okraje

Zdůraznění nebo stabilita.

V. POJEDNÁNÍ POSTAV

Průhlednost

Lze vidět skrz zeď, osobu, oděv či kůži až „na kost“, „do žaludku“. Často představuje tabuizovanou oblast, například sexualitu. Překročené hranice. Tělo mi nepatří.

Vynechaná postava nebo autor(ka) kresby

Sledujte, kdo na obrázku chybí nebo je vynechaný. Pokud je to autor(ka) kresby, dítě se může v rodině vnímat jako outsider nebo mu může připadat, že ho ostatní členové rodiny opomíjejí. Vynechaná osoba může představovat někoho, kdo dítěti v životě chybí nebo není zapojen do rodinného systému. Všimněte si, kdo na kresbě stojí stranou. To často značí konflikt s nepřítomnou/vynechanou osobou.

Jedna či více postav na rubu papíru

Může znamenat nestabilní osobu nebo někoho, kdo odešel od rodiny (rozvod) nebo zemřel. Všimněte si, kde dítě gumovalo, a porovnejte původní obrysy s překreslenými. Gumování často signalizuje konfliktní oblasti nebo osoby.

Gumování

Nezvládnutá situace. Není se čeho zachytit. Strach, nezvládnutá situace, zmatek.

Plovoucí/Vznášející se postavy

Nezvládnutá situace. Není se čeho zachytit.

Visící postavy

Nestabilita. Čím větší sklon, tím větší labilita.

Padající postavy

Kdo má moc a komu se jí nedostává?

Nakloněné postavy

Znamená bariéru nebo odstup, například dlouhé ruce, různá prodloužení nebo sportovní náčiní, jako jsou rakety nebo pátky. Dítě si může připadat mocné nebo chce mít větší moc.

Neúplné postavy

Extenze/Dlouhé ruce, nohy, načíní

VI. ČINNOSTI S NEGATIVNÍMI ASPEKTY

Sexuálně zabarvené

Jak jsou nakreslené genitálie? Jsou explicitní, vynechané, přehnaně zvětšené, zakryté?

Agrese/Zbraně

Všimněte si, odkud kam agrese směřuje, abyste mohli rozpoznat případné násilí v rodině.

Strach/Úzkost

Kdo má strach a je vyděšený?

Odstup/Izolace

Všimněte si, kdo je izolovaný a proč?

Obvinění/Zesměšnění

Kdo koho obviňuje?

Submise/Soutěžení

Kdo vyžaduje podřízení? Kdo je soutěživý?

Bariéry

Kdo komu brání v komunikaci?

Kdo vytváří bariéry?

Před kým se dítě chrání tím, že nakreslí bariéru?

Pomůcky

- tužka č. 2
- papír A4
- pastelky

Instrukce

- motivace
- zadání
- povzbuzování (upozornit na neklasifikaci kresby)
- pochvala

Prostředí

- v duchu hravé činnosti
- za běžných podmínek ve třídě
- v přírodě
- s dostatkem prostoru (zamezit „opisování“)

Návod k vedení rozhovoru

- Ukaž, které postavy na obrázku jsou veselé.
- Jsou takové i uvnitř sami sebe?
- Jaká je nejlepší část těla?
- Jaká je nejhorší část těla? (... každý má nějaké části raději než ty druhé)
- Co tahle postava na obrázku nejvíce potřebuje?
- Bylo ti někdy tak smutno, že sis nechtěl hrát, neměl jsi chuť k jídlu, nechtělo se ti spát...?
- Zdají se ti děsivé sny? Vyprávíš je někomu?
- Jaká nejhorší věc se ti stala?
- Jaká nejlepší věc se ti stala?
- Jakou nejhorší věc jsi provedl ty?
- Komu z rodiny by ses chtěl podobat, až vyrosteš?

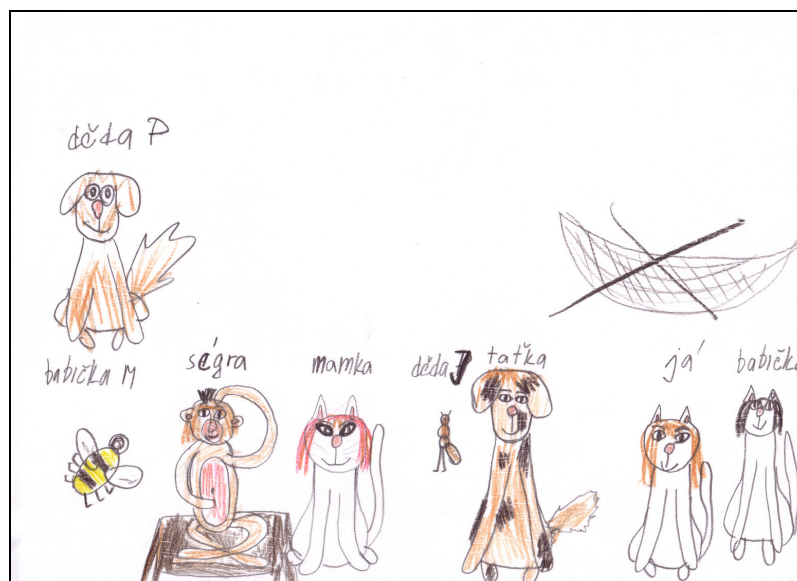
- Z čeho mívají tví rodiče radost?
- Kvůli čemu se rozzlobí? Co se potom stane?
- Čeho si na mamince a tatínkovi vážíš, za co je máš rád?
- Co by jsi chtěl, aby na sobě maminka a tatínek změnili, aby byli lepší?
- Co se ti na tobě samotném moc nelíbí?
- Co se ti na sobě líbí?
- Jak by tě popsala maminka a jak tatínek, kdyby tu teď místo tebe seděli vedle mě?
- Kdybys měl tu moc něco změnit, co by to bylo?

Hodnocení kresby

- prvotní pocit při pohledu na kresbu (náladu, uspořádání, zvláštnosti kresby)
- velikost, tvar, umístění, zpracování postav, směr pohybu
- ohniska kresby (vynechané nebo zdůrazněné oblasti)
- vyhodnocení indikátorů
- kompletní vyhodnocení (dotazníků, kresby a rozhovoru)

Emoční indikátory dle Koppitzové

1. Špatné napojení částí těla	16. Velké ruce
2. Stínování obličeje	17. Odříznuté ruce
3. Stínování těla a/nebo končetin	18. Nohy přitisknuté k sobě
4. Stínování rukou a/nebo krku	19. Genitálie
5. Výrazná asymetrie končetin	20. Strašidelná nebo groteskní postava
6. Nakloněná postava	21. Spontánní kresba 3 a více postav
7. Maličká postavička	22. Mraky
8. Obrovská postava	23. Chybí oči
9. Průhlednost	24. Chybí nos
10. Maličká hlavička	25. Chybí ústa
11. Šilhající oči	26. Chybí trup
12. Zuby	27. Chybí paže
13. Krátké paže	28. Chybí nohy
14. Dlouhé paže	29. Chybí chodidla
15. Paže přitisknuté k tělu	30. Chybí krk

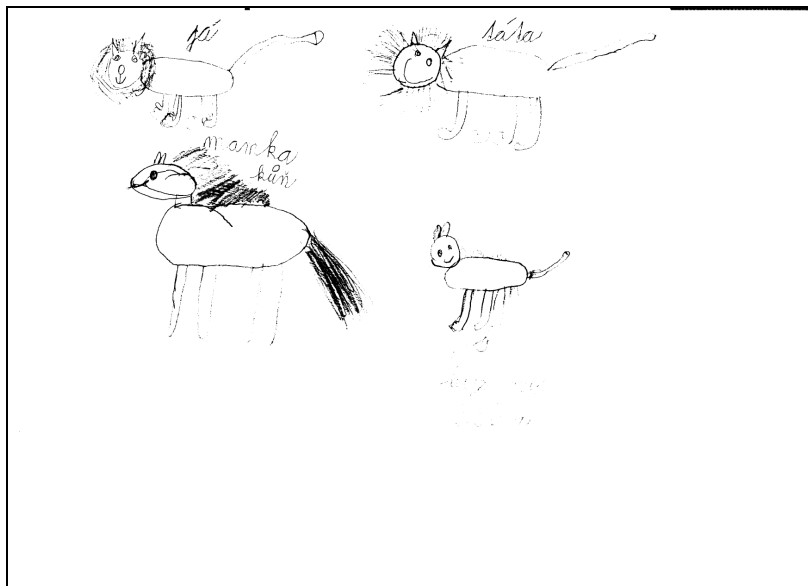
Andrejka: Obrázek harmonické rodiny, uspořádaný, proporční. Panuje zde veselá nálada, převládají zvířata stejného druhu (ztotožnění se členy rodiny, koheze rodiny). Sestra se „opičí“, babička je pilná jako včelka a děda je „Ferda mravenec – práce všeho druhu“. Děda P. se k ostatním už nevešel (z pochopitelných důvodů).

Honza: Kresba vyvolává dojem chaosu, nepropracovanosti, smutné nálady. Jako první nakreslil Honza sestru žirafu, protože je vysoká. Jako jedinou ji také vybarvil. Dlouho váhal, než nakreslil otce hrocha, protože se rád koupe. Poté nakreslil sebe a opravil se tak, aby mu byl vidět tesák.

Místo matky nakonec nakreslil neidentifikovatelné zvíře. Matka na obrázku chybí.

Honza žije pouze s matkou, otec mu svou nepřítomnost nahrazuje dárky. Honza na sebe ve třídě upozorňuje neustálým vyrušováním. Snaží se na sebe jakýmkoli způsobem upoutat pozornost, která se mu v rodině nedostává.

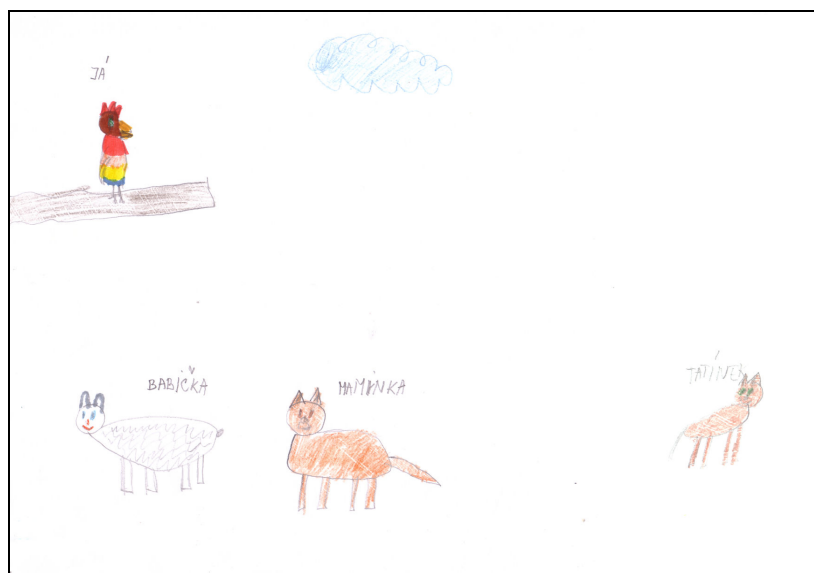
Pěťa: Pěťa je jak v očích dětí, tak i ve svých vlastních, obětí napadání, zejména ze strany jednoho spolužáka. Během výzkumu se mi podařilo zjistit, proč agresor takto reaguje. Důvodem je, že Pěťa se s tímto chlapcem jeden den kamarádí a druhý den „dělá jako by nic“. To je ale dáno jeho socializační nevyspělostí. Pěťa žije stále v dětském světě plném naivity a kouzel. Jeho světem jsou skřítkové a dinosauři. Až poté kamarádí.

Jeho kresba odpovídá Pěťovým kresebným dovednostem, panuje v ní veselá nálada, zvířata si jsou nápadně podobná (koheze rodiny) a jdou stejným směrem.

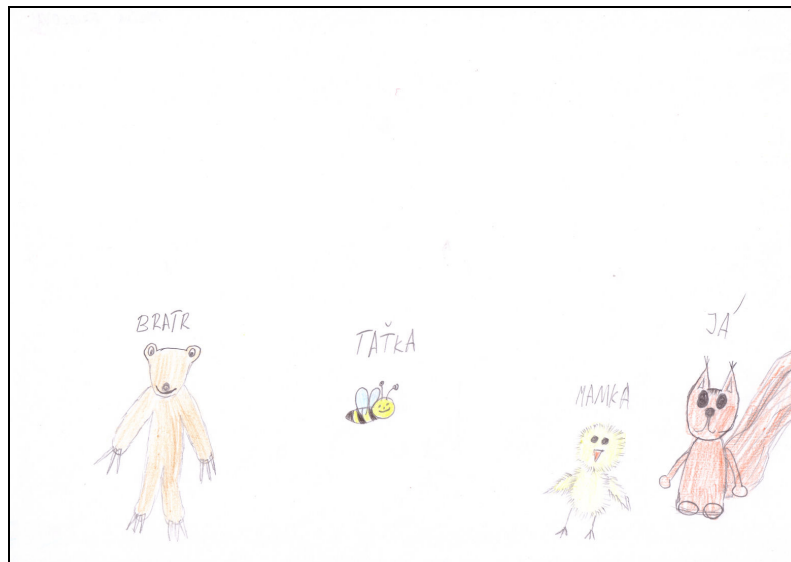

Kája: Důkazem možnosti omylu v hodnocení kresby je Kája, u kterého bysme si mohli všimnout vytasených drápků, falických ocasů a postav ukončených v pase. Kája nakreslil polidštěná zvířata se vzpřímeným trupem. Na druhou stranu je kresba velmi propracovaná, proporční, veselé nálady. Jednoznačně je vidět postavení (stáří) členů rodiny. Kája se ztotožňuje s otcem, ale ví, že není na stejné úrovni. Ženské pohlaví vyjádřil jemnější formou kočkovité šelmy. Drápky mohou být pouze odrazem toho, co Kája o kočkovitých šelmách ví. O své rodině povídal v klidu a velmi kladně, avšak také velmi přesvědčivě. Dokázal říci to hezké i méně hezké o všech členech rodiny. I z dotazníků vyplynulo, že se Kája na svou rodinu spoléhá a všem důvěřuje.

Nekázeň Káji je způsobena tím, že ho výuka příliš nebaví.

Nikolka: Nikolka žije pouze s matkou a babičkou, otec žije mimo rodinu. Což je z obrázku patrné. Ze sociometrického dotazníku je jasné, že Nikolka nemá ve třídě mnoho přátel. Sama sebe zobrazila jako barevného papouška. Dala si na sobě záležet a na svou rodinu pohlíží z výšky. Svého otce nakreslila jako lišku.

Pája: Bratr je lenochod, protože raději sedí u počítače než aby šel ven. Táta je včela, protože pořád někde lítá a má hodně práce. Mamka je kuře, protože má ráda zdravou výživu a Pája je veverka, protože ráda leze po stromech. To je výčet informací, které se mi při rozhovoru s Pájou dostaly. Pája nemá problémy ani v rodinném prostředí ani ve škole mezi spolužáky. Je velmi milá a spolužáky kladně hodnocená.